

BESSENYEI GYÖRGY ÁGIS TRAGÉDIÁJÁ-NAK FORRÁSAI.*

1. *Guérin de Bouscal és Bessenyei.*

Bécsben él Bessenyei, mégis a francia szellem kisugárzásának világában. Még Homeros-t, Shakespeare-t, Pope-ot is francia fordításban olvassa. Péterfy Jenő ezt írja: Bessenyei, hogy iskoláztassa a magyar drámát, a franciákhoz küldte.¹ Ez a színigazság. Eckhardt Sándor *A francia szellemnek szentelt nagyszabású munkájában éles fényt vet a gall lélek hatására: ez nem nyüggként nehezedett a testőrírókra, hanem friss lélegzethez juttatta őket* (273. l.).

Nem egyszer vallja ezt maga Bessenyei is. *A Magyar nézőben* (1779) nyomatékosan hivatkozik Molière komédiáira, a francia írókat és a francia fordításban olvasható angolokat tekinti követésre méltó mintáknak (20. és 57. l.). *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándékában* (1781) arra utal élesen, hogy az akadémiai eszmében „dicséretesebben” követhetnek a franciákat, mint a test ékesítésére szolgáló talál-mányaik után való áhitozásban. Tekintete rászegződött a nagy francia politikusokra is. *A természet világában* (1801) Colbert-re és Sully-re hivatkozik, Richelieu-t magasztalja (293. l.), szól D'Alembert-ről, az enciklopédisták egyik vezéről (346. l.).

Nagyon jelentős még Bessenyei György egyik kortársának feljegyzése. Olyan adat ez, amelyet *Agis tragédiája forrásának kutatói egytől-egyig mellőztek*. Radó Antal ezt írja *A magyar műfordítás történetében: Agis tragédiája*, amelyet eddig általánosan eredeti munkának hittek, nem egyéb, mint franciából való fordítás, ezt Jankovich Miklós bizonyítja is Szentgyörgyi Gellért Sallustius-fordításához (1811) írt bevezetésében; itt a fordított művek jegyzékében ezt is megemlíti: 1772, Béts, *Agis tragédiája* és *Agyaris keserve*, fordította Bessenyei francia nyelvbe ruházott munkából (*Egy. Phil.*

* A szerző *Agis tragédiája* c. munkájának egyik fejezete.

¹ *Összegyűjtött Munkái*, III. k., 391. l.

Közl., 1883, 500. l.).² Mindezt Radó Antal nem vizsgálta meg, különben kitűnően megírott dolgozatával más célra törekedett. Radó fordítónak tekinti Bessenyeit, ámbár megjegyzi, hogy nem volt hű átültető. A nagy problémán belül támadt egy kisebb is, ezt legott meg kell oldanunk.

Szent-Györgyi Gellért, pálosrendi szerzetes, a rend feloszlatása után a Jankovich fiúk nevelője lett.³ Növendékeinek bizonyára sokat beszélt nagy kortársáról, Bessenyeiről. Úgy kell elképzelnünk, hogy Jankovich, halványabban emlékezve vissza a gyermekkorában hallottakra, *Agis tragédiáját* és *Agiaris keservét* fordításoknak tudta. Egy jelentős mozzanatot azonban meg kell szívlelnünk Jankovich Miklós feljegyzésében: Bessenyei „francia nyelvbe ruházott munkából” dolgozott. Jankovich visszaemlékezésének ezt a részét kutatásunk igazolja majd.

Nemcsak Bessenyei maga és kortársa bizonyíthatja a korszakindító magyar költőnek francia szellemtől való áthatottságát, hanem — Taine szavával — a *milieu moral* is.

Bárá Pollnitz azt írja *Emlékirataiban*, hogy Bécsben 1772 táján csak franciául beszéltek; arisztokrata körökben szívesen játszottak francia színműveket. Bécs előkelőinek az volt a törekvése, hogy a császárvárost második Versailles-já tegyék. Francia színházat is alapítanak 1752-ben. Színészei nemcsak a francia drámaköltészet klasszikusainak drámáit játszották, hanem a párizsi színházak műsorán szereplő újabb alkotásokat is. Voltaire, Marivaux, Destouches, Piron, Gresset, Regnard, Dancourt, Nivelle de la Chaussée is megkapta a bécsi közönséget. Utat talált a francia víg opera, még a ballet is.⁴

Sonnenfels József, Bécs híres színi kritikusa, színházi leveleiben (*Briefe über die wienerische Schaubühne*, 1768) sűrűn foglalkozik Voltaire, Sedaine drámaival; Corneille-t, Voltaire-t tragikái lángelmékül tiszteli. Esztétikai elvek igazolása végett francia komikai költőkre hivatkozik; Molière-re,

² Ezt a könyvet magam is vizsgálat alá fogtam: *Sallustius Crispus Szent-Györgyi Gellért Magyarázásával*. Előrebocsátotta Bézeczetését a ismeretében Jankovich Miklós. Budán nyomat. a 'Magy. Kir. Universitas' betűíve 1811 [l. a. *Magyar Nemz. Múzeum Széchenyi-könyvtárában: A. lat.*

25^{1/2} jelzés alatt.

Jankovich bevezetésének minket érdeklő helye ez: 1772 Béts. *Agis Tragocdiája és Agiaris keserve*, f. Bessenyei, Frantzia nyelvbe ruházott munkából, a *Görögéből Magyarra fordítottak* c. fejezetben (63—68. l.). A csoportosítást évek szerint eszközölte Jankovich. Az *Agisra* vonatkozó adatok a 65. oldalon vannak.

³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és művei*, XIII. k., 726. l.

⁴ L. Witenetz Júlia alapos dolgozatát: *Le théâtre français de Vienne (1752—1772). Études Françaises*, 6., 138. l., Szeged, 1932.

Regnard-ra, Destouches-ra, Marivaux-ra, Graffigny-re, mint akik a nemzeti komikum ősforrásából merítették. Beaumarchais-t is méltatja, Destouches-t pedig olyan nagyra becsüli, mint Molière-t.⁵

A kortársak: Laczka, Jankovich, Bessenyei mélységes vonzódásának tudata a francia művelődéshez a fényszórók éles erejével irányítja Agis kutatóját a francia irodalom felé. Van még belső érvük is, a *stíluselemzés* szolgáltatta bizonyosság: germanizmus nem akad Agisban, de a gallicizmus „becsülettel működik” benne, hogy Petőfit idézzem.⁶

A fejtegetett mozzanatok annyira jelentősek, hogy csaknem újjal mutatnak a keresett pont felé. Hogy ezt a célt elérjük, elodázhatatlan Laczka János Bessenyei-jellemzésének két helyét tüzetesebben megvizsgálunk. Laczka azt írja, hogy Bessenyei sok munkát *feldúlt*, azok között a *theatralistákat* is és hogy Agisnak ideálját ugyan másunnan vette, de ő öltöztette „tragédia ruhába”. Minden valószínűség megvan arra a feltevésre, hogy a *másunnan* szóban általánosságban megjelölt forrás: „theatralista” munka volt. Ilyen theatralista mű, még pedig a XVIII. század francia kritikai irodalmának legkiemelkedőbb alkotása, a Parfaict testvérek könyve: *Histoire du théâtre français depuis son origine jusqu'à présent* című hatalmas, tizenöt kötetből álló műve. Ha drámaíró valaha tárgyat keresett, sohasem bukkanhatott volna gazdagabb erű bányára. A munka 1747-ben megjelent hatodik kötetében feltűnik a *La mort d'Agis (Agis halála)* cím alatt közzétett fejezet.⁷

Parfaict Ferenc, maga is drámaíró (1698—1753), összehoztatásban állott kora szerzőivel és színjátszóival, így mód-

⁵ Josef Sonnenfels: *Gesammelte Schriften*. VI. k., 11—12. l., 85—87. l., stb.

⁶ Ezek a gallicizmusok lépten-nyomon elárulják, hogy Bessenyei francia műveket olvasott. Ezúttal közlök néhány adatot. Leonidas így szól a csalfa Agesilausnak. „Szólj, magyarázd magad.” (...explique-toi III. f. 1. j.) Telonis arról panaszkodik Agiariásnak, ha „eszközök nélkül” (sans moyens) várakozunk, lelkünk majd a Styx partjára ül, III. f. 5. j. Édesanyja így biztatja Agis-t: „Fussad, Agis, kérlek elveszett Hazádat” (fuis ta patrie..., IV. f. 1. j.) Telonis indulatosan sarkalja Kleombrotés-t: „Kérlek az egekre, fúsd veszedelmedet” (...fuis ton danger, IV. f. 3. j.) Leonidas biztatása így hangzik: magyarázzátok jól fíjaim (!) magatoki! IV. f. 4. j. Agis Agesilaus-ról így nyilatkozik: Félni fogja iránta haragunk’ (IV. f. 4. j., il craindra notre colère...) Kleombrotés így akar erőt önteni a csüggedő Agis-ba: „Tsinálj irigységet ma ditsőségeddel (IV. f. 4. j.). A francia csakugyan csinálja és nem kelti az irigységet (Fais envie...). Agis így felel neki: „hidd el, Kleombrotés, nem félem halálom.” (...je ne crains pas ma mort.)

⁷ *Historie du Théâtre français depuis son origine jusqu'à présent*. Avec la vie des plus célèbres poëtes dramatiques, un Catalogue exact de leur des pièces & des Notes Historiques et Critiques.

jában volt mérhetetlen gazdagságra valló anyagra szert tennie. Nagy drámatörténeti munkáját fivérével, Kolozssal együtt írta. Kitűnő értesültségről és pontosságról tanúskodik. Közösen írták egyéb, jelentős és gondos részletezéssel kidolgozott dramaturgiai munkáikat is. (*Mémoires pour servir à l'histoire des spectacles des foires*, stb.)⁸

Bessenyei figyelmét, minden valószínűség szerint, jó embere, Kollár Ádám, az udvari könyvtár igazgatója, hívta fel a nagy drámatörténeti műre. Magunk elé képzeljük az elmaradottsága tudatára eszmélt fiatal költőt, hogyan lapozgat „dülő” kedvvel a gazdag tartalmú kötetben: sok dráma tartalmáról értesül, nem egy tanulságos szemelvényhez jut, elmemozdító méltatásokat is talál benne. A XVII. század klaszikus drámatermésének milyen káprázatos gazdagsága tárul eléje! Sokszor megsuhog előtte a két testvér kritikájának szilajvágású ostroma is. Desmarets *Erigone*-jában, Baron Szent *Eustachius*-ában lényeges hibákat látnak, Regnault *Stuart Mária*-jában és Du Ryer *Saul*-jában gyengének érzik a tárgyszöveget. Feddőzésükből kijut Chappeton-nak, Rotrou-nak, Du Teil-nak, Scudéry-nak és Colletet-nak is. A kifogások egész dandára szakad le Gilbert *Mélope*-jára. Puget de La Serre *Theseus*-ában dagályos nyelv és terpedő laposság veszi el kedvüket. Kritikai éleselméjűségük elevenen villan meg Du Ryer *Alcionée*-jéről és Rotrou *Crisante*-járól írott bírálatukban. Nem egyszer érzik meg a szellemi kapcsolatokat: így Tristan l'Hermite és Quinault egy-egy alkotása között; olasz hatást látnak D'Ouville *Bolygó szellem*-ében; érzik, hogy Desfontaines *Saint-Genest*-jében nem tud szabadulni Corneille *Polyeucte*-jének hatásától, Rotrou *Nővéré*-ben pedig Terentius-nyomokat gyanítanak.

A maga áradó bőségében így sokasodott Bessenyei György elé a XVII. század francia drámairodalmának majd szigorúan bírált, hol langyos elismerésre talált, vagy melegebben méltatott, számos terméke. *Ebben az 1639—1645. évkört felölelő drámai termést tárgyaló kötetben talált Bessenyei Guérin de Bouscal-nak La Mort d'Agis-ára.*

Guérin de Bouscal-ról nálunk már két kutató is megemlékezett: Kont Ignác és Zolnai Béla. Kont Ignác csak annyit említ, hogy 1642-ből való Guérin de Bouscal tragédiája és hogy Spárta történetének ezt az epizódját a XVIII. században is feldolgozták (id. m., 82. l.). Zolnai Béla Guérin de Bouscal *La Mort d'Agis*-ának néhány soros kivonatát megtalálta a *Bibliothèque du Français*-ben (II. k., 1768). Közli is: száraz, lelketlen kivonat ez. Zolnai úgy nyilatkozik, hogy

⁸ Larousse: *Grand Dictionnaire Universel*, XII. k. 217. l.

Bessenyeinek „semmi köze“ Guérin de Bouscal-hoz (id. m., 169. l.). Hamarosan meglátjuk, hogy *ennek ellenkezője* áll.

Mindez, amit a Parfaict testvérek Guérin de Bouscal-ról, a költőről, *Agis tragédiájáról* szolgáltatnak, élénk figyelemre serkenti a kérdés nyomozóját.

Már az *Előszóban* (I—XIV.) olyan vonatkozásban rajzolják Guérin de Bouscal munkásságát, hogy a mohó szemmel vizsgáló és szomjas lélekkel kereső Bessenyeit bizonyára lenyűgözték. Arra világítanak, hogy a nagy drámatörténeti munkának ez a hatodik kötete a tragédiaköltészetet dicsősége legmagasabb fokán mutatja be: remekeivel Corneille az athéni tragédiát is felülmúlja; Corneille bő, magasztaló dicsőítését olvassuk benne; méltatják Rotrou-t, Tristan l'Hermite-et, majd Guérin de Bouscal-t értékelik: „Guérin de Bouscal, noha kevésbé ismert, mint Rotrou és Tristan urak, megérdemli tetszésünket. El kell ismernünk, hogy ennek a szerzőnek drámai költeményeiben olyan költői helyekre lelünk, amelyekben erő és energia van, de egyikben sem találjuk azt a nemességet, amelyet a tragikai műfaj megkíván“ (IX. l.). Megállapításuk támogatására közlik az *Előszóban* Guérin de Bouscal *Cleomène* című tragédiája V. felvonásának egyik részét (31 sort, X—XI. l.). Méltatják ennek a helynek az erejét, gondolati tartalmát, képeit; csak azt sajnálják, hogy *finesse de l'art*-ban szenved hiányt. Már most nyomatékosan utalunk erre a jelenségre: Bessenyei *Agis tragédiája* eredetire vonatkozóan nemcsak azt a tényt kell latolgatnunk, hogy tárgyra Guérin de Bouscal eszmélteti a magyar költőt, hanem azt is, hogy *ennek teljesebb kiépítésére* a Parfaict testvérek munkájának *Előszavában* méltatott *Cleomène* is sugalmazza. Úgy érezzük: ezt nem lesz nehéz igazolnunk.

A dramaturgiai műben Bouscal *Agis haláláról* ezt olvasuk: „Ennek a darabnak a tárgya nagyon egyszerű; az író nem tett egyebet, mint hogy összegyűjtötte egy nap egységében azt a történeti tényt, amely szerencsére elég érdekes; önmaga szolgáltatja a tárgyat, anélkül, hogy epizódokra szorulna. A darab megindulásakor annak elhatározásáról van szó, előnyösebb-e helyreállítani a javak egyenlőségét Spárta polgárai között, Lykurgos törvényének megfelelően, vagy abban a zavarban kell-e hagyni a dolgokat, amelyben vannak. Agis, Spárta királya, magára vállalja a régi törvény visszaállítását, ennek hasznát láttatja“ (209. l.). Ezek a méltató sorok azzal, hogy kitűnően megvilágítják Guérin de Bouscal problémáját, magának Bessenyeinek valóságosan ösztönzésül szolgálnak tárgya megválasztásában. A régi törvény visszaállítására vágyódás mozzanata és a zavaros jelen között meredő tragikus ellentét jelentős indítékára *méltatásukkal* a Parfaict testvérek olyan serkentően hatnak Bessenyeire, mint

sok más sugalmazó erő mellett az egy napi cselekvényre tömörítés dramaturgiai elvével is.

Ezt a tárgyat több, mint száz évvel Gottsched előtt, 1642-ben a francia költő úgy dolgozza fel, hogy először Leonidas, majd Agis történetét drámásítja. Így cselekedett Gottsched is 1754-ben. Bessenyei, hogy Laczka szavát idézzem, úgy öntötte tragédia-alakba, hogy a Leonidasét elejtette.

A Parfaict testvérek nemcsak Agis tragikái eszméjének és tárgyának szabatos fogalmazásával ébresztik fel Bessenyei érdeklődését, hanem azzal is, hogy a jellemrajzra rávilágítanak. Úgy találják, hogy Bouscal három főalakja közül leggyengébb a Leonidasé: jelleme kemény, nincs benne gyengédség; mikor Agis végét elmondják neki, meglepő nyugalommal hallgatja, néhány nem odavaló gondolatot röpít el. Milyen vonzóerővel hathatott Bessenyeire Agis jellemzése: „Az Agisről rajzolt kép mindvégig nagy és nemes (grand et noble), balsorsa (ses revers) nem rendíti meg szilárdságát. Mikor végső órájára készül, feleségére gondol, könnyeket ont.” Úgy érzem, hogy Bessenyei lelkét leginkább az a rajz kapta meg, amelyet Guérin de Bouscal méltatói a nagy hős feleségéről festettek; „legszebbnek” az ő szerepét látják, legnagyobb érdeklődést keltőnek is: „Ez az örökös könnyekre ítélt királyné mindig csak könnyörgőnek látszik; csak azzal foglalkozik, hogy az elnyomottnak fogja pártját.” Előbb apjáért, majd uráért esdekel. A negyedik és ötödik felvonásról azt írják, hogy azokat az ő könnyörgései és rimázkodásai töltik meg azért, akit gyöngéden szeret és a sírig kísér (... quelle accompagnée au tombeau”).

Ámbár *La mort d'Agis* kivitelében nem látnak előkelő művészetet, verselését sem tekintik erősnek, megható helyzetet, a pátoszt és a természetes érzelmeket javára írják.⁹

Bessenyei György lelkét megragadták a Guérin de Bouscal tragédiájából közzétett bőséges szemelvények is. *Agis tragédiájának* esztétikai fejtegetésekor módunkban lesz ezt megfigyelnünk. Ezúttal jobban érdeklő a kutatót egy másik serkentő erő: ez is Guérin de Bouscal-tól intett Bessenyei felé. A Parfaict testvérek bevezetésükben, láttuk, foglalkoznak a francia tragédiaíró *Cléomène*-jével is. Bouscal-nak ez a két tragédiája, mintegy közös erővel, még egy forrás: *Plutarchos felé igazítja Bessenyei figyelmét*. Forráskutatóink nem vetettek ügyet arra, hogy *Plutarchos Kleoménés-e Agis öz-*

⁹ A considérer cette Tragédie en gros le sujet en est triste & sans art, la versification faible, mais elle se sauve par des situations touchantes, par le pathétique & plus encore par beaucoup de sentimens, dont l'expression simple et naturelle est peut-être préférable à une tournure recherchée”, 218. l.

vegyének, Agiatis-nak történetével indul meg. Plutarchos Agis-ához és Kleoménés-éhez a francia költő juttatja el Bessenyeit.

2. Plutarchos és Bessenyei.

A széles műveltségű, a bölcsészetben és a történetírásban egyaránt kiváló Plutarchos (46—120) nagy alkotásában, a *Párhuzamos életrajzok*-ban a legtöbbször egy-egy kiemelkedő görög és római hőst állít párhuzamba. Állásfoglalása nem bírálható. Vezérelve: az *Andacht zum Kleinen*, hogy Grimm-met idézzük, a *petits faits significatifs*, hogy Taine-nel szóljunk. Szereti az apró, sokszor epizódyszerű mozzanatok, mély megvilágítású jellemrajzokat szö ki belőlük. Igazsággal írja róla Hegedüs István, hogy a történet való alakjait erkölcsi hőökké avatja.¹ Babits Mihály azt vallja, hogy alig van lelkesítőbb olvasmány a *Párhuzamos életrajzok*-nál: „Nagy emberekre emlékezni bizonyos korokban lelkesítőbb, mint az istenekre”.²

Valóban, Plutarchos lelkesedést tudott kelteni századokon át. Helyét Dryden a boldogabb napokban született elmék között látja, *Párhuzamos életrajzait* Reiske, Lessing barátja, *Aureus libellus*-ul dicsőíti, Schiller Lotte-nek magasztalva ír róla, Jean Paul *Titánjában* „a történetírás Shakespeare”-jéül tiszteli. Olyan ragyogó nevű festőket nyűgöz le, mint Rubens, Poussin, Salvator Rosa, Breughel, Ingres. Szóljunk-e még a halhatatlan szobrászról, Thorwaldsen-ről is?

Magyarországon a Plutarchos-t fordító Janus Pannonius epikai panegyrisét (*Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum Venetum*) Plutarchos módjára emlékeztető párhuzamba állítással fejezi be.³

Kazinczy Ferenc *Fogságom naplójában* méltatlankodva írja: „Sőt már találtatott valaki, aki azt projektálta, hogy Plutarchos biographiái tiltassanak meg” (78. l.). Rokonzással ír Kazinczy Plutarchos-ról Cserey Farkasnak is 1810-ben, Brutus-szal és Timoleon-nal kapcsolatban.⁴ Ilyen tisztelő

¹ L. a Heinrich Gusztáv szerk. *Egyetemes irodalomtörténet* I. k.-ét, 653. l.

² Az *európai irodalom története*, I. k., 117—118. l.

³ Janus Pannonius 1456-ban Montagná-ban írja első Plutarchos-fordítása ajánlólevelét, a második Plutarchos-átültetését pedig 1457-ben. Huszti Józsefnek az a feltevése, hogy ezek: iskolai pensemok. Plutarchos-t Janus Pannonius-szal mestere, Guarino, kedvelteti meg. Sok humanista fordítja latinra Plutarchos-t, Guarino is. Különben Guarino leveleiben sűrűn ír róla. Janus Pannonius 1467-ben Mátyás királynak ajánlja Plutarchos-fordítását: *Dicta regum et imperatorum* (l. Huszti József *Janus Pannoniusát*, 151., 153., 158., 159., 204., 252. és 253. l.)

⁴ *Level.* VIII. k., 149. l.

buzgalommal olvassák barátai is. Így Berzsenyi Dániel.⁵ Döbrentei Gábor 1812-ben azt írja Kazinczynak, hogy grófi növendéke Plutarchos-t olvassa: „Tellsék el az ifjúnak láng szíve a'Nagy férfiakkal, s szomjuhozzék szép nagy cselekedetekre”.⁶ Kis János is elmerül Plutarchos-ban. A *Balaton mellett* című költeményében azt írja, hogy a tó parján szívesen olvassa Pindaros-t, a kor „főrangú” költőit, másokat is:

Gibbon karján elmélkedve néztem,
Plutarchosból honunkba idéztem
Esni s kelni a nagy népeket,
Védelmünkre a nagy lelkeket.⁷

Plutarchos-nak a magyar írók előtt való népszerűségéről meggyőződhattunk, így a lehető legtermészetesebb az a feltevés, hogy Bessenyei is olvasta, de eredetiben *bizonyára nem*. Első pillanatra német közvetítésre gondolhatnánk, már azért is, mert német földön is megvolt Plutarchos tisztelete. Hatott Melanchton-ra, Zwingli-re, Hans Sachs-ra, Fischart-ra, Gessner-re, Svájcban még a világ egyik legkiválóbb pedagógusára, Pestalozzi-ra.⁸ Ezúttal csak az a bökkenő, hogy

⁵ Level. VIII. k., 4. l.

⁶ U. o. 10. k., 136. l. és IX. k., 322. l.

⁷ Kis János *Poétai Munkái*, kiadja Schédel Ferenc 1846. 98. l. — A Plutarchos-kultusz szempontjából figyelmet érdemel Hegedüs Sámuel *Poétai próbáiban* (1837) az *Óda a historiához*. A történelmet fátklának tekinti, mert felderíti a bűn titkos ösvényeit; leckét lehet hallgatni tőle:

Kedves buzgó ifjút! Kit
A' szép karakter lelkesít,
Jer a Plutarch házában,
Az Idő nagy maradványait
Lelkednek kedves példáit
Fel kapod szép rajzában (I. k., 108. l.)

⁸ L. Rudolf Hirzel *Plutarch-ját*. — Plutarchos iránynt mutatott a fejedelmeknek is, valóságos *Fürstenspiegel*t szolgáltatott, a két ragyogó nevű pedagógust, Comeniust és Pestalozzit is megkapta. Comenius az akadémiai oktatásban a görög és a latin irodalom nagyjai sorában tisztes helyet juttat Plutarchos-nak (Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*, 49. l.). A fiatal Pestalozzi 1765-ben meleg rokonérzéssel és lendülettel ír dolgozatot a reformokra törő Agisről. A hatalom urai úgy érezték, hogy Pestalozzi őket akarta sújtani vele (Fináczy id. m., 238. l.). Waldapfel János szép tanulmányban foglalkozik vele (*Pestalozzi Agis-a Egy Phil. Közlöny*, 1928. 13—19. l.) Waldapfel rámutat arra, hogy Pestalozzi Plutarchos Agis-át követi, de sokkal szívesebb, szónokiasabb, nyelve eláradó; hevíül a régi Spárta erkölcsiért, a zsarnokgyűlölő Agis mindig szabadságról és egyenlőségről beszél; előadása alanyi, érzelmes és rétori, Bessenyei sokkal higgadtabb; Pestalozzi már itt mutatja a „majdani nagy, népet és emberiséget körülfogó, nevelő-filozófus oroszlánkörmeit”; a nép és az emberiség javára törekvő, hatalmas ösztöne már itt jelentkezik. Mély igazság van Hirzel megállapításában is: mint a régi világnak a szerencsétlen spártai király, úgy a maga korának Pestalozzi volt a reformátora (id. m. 155. l.).

ekkor még nem akadt Plutarchos-nak olyan német átültetése, amely Bessenyei lelkét megragadta volna. Nem így a francia irodalomban.

Erős a feltevésünk, hogy a magyar költő Amyot Jakab fordításában ismerkedett meg *Plutarchos*-szal. Amyot Jakab (1513—1593) bourges-i egyetemi tanár, majd auxerre-i püspök, a XVI. század francia irodalmának egyik legkimagaslóbb alakja. Plutarchos-nak két munkáját is lefordítja (*Vies des hommes illustres; Oeuvres morales*). Fordításaival, Amyot, Montaigne és Rabelais mellett, a XVI. század művészi francia prózájának megteremtője. Montaigne, egyénisége kedves közvetlenségével, ismeri el, hogy többedmagával bizonyára a tudatlanság mocsarában merül el, ha Amyot ki nem menti őket (*Essais*, II., 4.). Racine *Mithridate* Előszavában Plutarchos-ból Amyot szavai szerint idéz, s ezt jegyzi meg: „Olyan báj van ugyanis ennek a fordításnak régi stílusában, hogy modern nyelven, úgy hiszem, nem tudom utolérni”.⁹ Sévigné-né, La Bruyère, Fénelon, Vaugelas, Bayle, Montesquieu, az enciklopédisták, La Harpe és az Akadémia mélységes tisztelettel hódol Amyot Plutarchos-a előtt: a *Vies des hommes illustres* lebilincselte a lelkeket festői erejével, művészi naivsága üdeségével, írói készsége *lactea ubertásával*. Plutarchos *Párhuzamos életrajzainak* Amyot-tól való, a francia szellemi élet élite-karától kínálon-kínált átültetése bizonyára megerősítette Bessenyeinek. Guérin de Bouscal sugalmazta elhátározását: el kell mélyednie Plutarchos-ban, Amyot mesterien fordított Plutarchos-ában.¹⁰

⁹ *Oeuvres de Jean Racine, Mesnard* kritikai kiadásában III. k., 18. l.

¹⁰ Amyot olvasóihoz intézett Előszavában azt írja, hogy nemcsak gyümölcsöztetni, hanem tanítani is akart könyvével: „... qui plaist et profite, qui délecte et instruit ensemble.” A naiv, kellemes, könnyen folyó színes nyelvű fordítások, az átültetésben mutatkozó hibák ellenére is, olyan hódítást tettek, hogy Amyot-t a francia köztudat úgy tekint, mint a francia próza egyik megteremtőjét.

Rousseau és Roland-né Amyot Plutarchos-ában tanulmányozza a régi alkotmányokat. Ez a mű nem egy politikai eszméjükre hat sugalmazó erővel.

Nagyon tanulságos Amyot méltatóira is egy pillantást vetnünk. Bayle híres szótárában ezt írja róla: „On y trouve les plus beaux tours de notre langue & la plus heureuse économie des périodes” (*Dictionnaire historique et critique*, 5. kiadás, 1738, I. k. 182. l.). Faguet Emil arra utal, ha Amyot vét is a hűség ellen, valóságos csodát művel (*Histoire de la litt. fr.*, 1905, I. k., 332. l.). Doumic René abban a két mozzanatban látja Amyot jelentőségét, hogy közkeletivé tette Plutarchos-t és hogy a francia nyelvet új fordulatokkal gazdagította. (*Hist. de la litt. fr.*, 1905, 157. l.) Nohac, a XVI. század szellemi életének egyik legmélyebb ismerője, azt írja, hogy az a rendszeres és modoros czofista, amilyenül az eredeti Plutarchos mutatkozik, Amyot fordításában naiv és bájos erkölcsi írónak enged helyet. (Bédier és Hazard *Hist. de la litt*

El kell mélyednie a *Vie des hommes illustres*-ben, mint ahogyan ezt előtte is, utána is annyi drámaíró cselekedte. Találón írja Brunetiére Ferdinand *Histoire de la littérature française*-ében: mint amennyire az Ilias áll a görög tragédia-költészet élén, olyan életerővel indítják meg az Amyot-átültette Plutarchos-életrajzok a francia drámát. Valóban, a XVI. században Jodelle Plutarchos-ból meríti *Cleopâtre*-je, Grévin *Caesar halála* tárgyát. (A portugálok legnagyobb költőjét, Camoens-et is Plutarchos sugalmazza, amikor Seleucus szír király történetét önti drámába). A XVII. században sem csökken Amyot hatása. Hardy Spártában játszó *Scédias*-át ő szolgáltatta, Corneille Péter *Pompejus halálát*, Sertorius-át, *Agésilas*-át, *Surénaját* is. Monime-ra *Mithridate*-jában Amyot-Plutarchos tereli Racine figyelmét, mint Előszavában maga vallja: „Ügy látszik, Plutarchos-nak kedve telt abban, hogy leírja ennek a hercegnőnek szerencsétlenségét és érzelmeit. Ő adta nekem Monime gondolatát.” A XVIII. században élénk figyelemre méltó Voltaire, Bessenyei legtiszteltebb mestere: Amyot-Plutarchosból meríti *Catilináját*, *Julius Caesar-ját*, *Triumviratusát* (ezt Bessenyei le is fordítja). A népszerű Crébillon *Pyrrhusa*, a nagy Chénier András testvérének, Józsefnek *Timoléon*-ja és *Cajus Gracchusa*, Ponsard *Lukréciája* a maga vedrét Amyot Plutarchos-ának *eau de Jouvence*-ába bocsátja le.¹¹

fr.-ben, I. kötet, 170. l.). Morçay írja *La Renaissance*-ban, hogy Amyot, Plutarchos-nak „francia híradója”, egyike a XVI. század legrokonszenvesebb embereinek, „valóságos breviariumot” szolgáltatott kortársainak, annak a lényegét, amit a régi irodalmakban kerestek (135. l.).

Jelentős munkát írt Amyot-ról Brignières *Amyot et les traducteurs français au XVI.-e siècle, 1851*. Még fontosabb Sturel Rezső könyve: *Jacques Amyot, traducteur des Vies parallèles de Plutarque (1909)*. Sturel gondosan vizsgálja a *Vies* különböző kiadásait és stílusát. Ebből a kitűnő filológiai módszerről tanúskodó könyvből megtudjuk, milyen lankadatlan munkával és kimeríthetetlen türelemmel dolgozott Amyot Plutarchos-fordításán.

¹¹ Amyot Plutarchos-fordítása eljut Shakespeare-hez is. North Tamás átültetésében. Okosan írja a francia *Mézières* szép Shakespeare-könyvében (*Shakespeare, ses critiques*, 1905) a nagy angol költő *Julius Caesar*-járól, hogy az, ami Plutarchos életírásában a véletlen játéka, „az emberi szenvedélyek elkerülhetetlen következménye”-vé válik Shakespeare remekében (432. l.). Dowden, a kiváló Shakespeare-tudós, írja *Shakespeare, his mind, his art*-jában, hogy az a két munka, amely a költőnek a legbőségesebb anyagot szolgáltatta művésze felépítésében: Holinshed *Kronikája* és Plutarchos *Életrajzai*: anyagukat tisztelő gondal (with reverent are) dolgozta fel (1906, 13. kiad., 276. l.). *Sebestyén Károly* azt fejtegeti, ha csak teheti Shakespeare, tragédiáiba beilleszti Plutarchos minden szavát; különben a Plutarchos-ból merített anyagot „saját lelke kohójába” öntötte (*Shakespeare és az angol renaissance*, 76–78. l.). Nagyon jelentős, a kérdést lényegében megvilágító munka még a francia Stapfer Pálé: *Shakespeare et l'antiquité*. Shakespeare egyik

Guérin de Bouscal Bessenyeit nemcsak ráébreszti Plutarchos-ra, hanem szinte kézenfogva vezeti el Amyot-hoz. Erzését iránta Corneille, Racine és Voltaire még melegebbre pezsdíti. De másik kérdés is felbukkan: filológiai módszerrel is tudjuk-e igazolni Plutarchos hatását? Fontos jelenség ez, mert ha ezen a szilárdabb alapon is helytáll a bizonyítás, a Gottsched-hatás elmélete kártyavárként omlik össze.

Agis tragédiája V. felvonásának 6. jelenetében a haladokló Agis egyik karját felemeli, Agiaris vállára teszi, majd ezt mondja neki:

Agiaris válassz magadnak új férjet,
S engeszteld meg hozzá a haragos eget.

Agiaris keservében Agis árnyéka megjelenik búslakodó hitvesének. Mikor a „dicsőült” vitéztől kérdezi, mit kíván tőle, ezt feleli:

Győzd-meg sok kínodat, az élökhöz menj fel,
S bosszúld meg halálom választott férjeddél.
Ezt kívánja Lelkem Örök hívségedtől,
Ne állj-el, ha tisztelsz, soha beszédemtől.

Ennek a mozzanatnak Gottesched-nél nyoma sincs. Az a lehetőség, hogy Agiaris eldobja az özvegyi fátyolt, Gottesched-nél fel sem villan, annál szembeszökőbb Plutarchos művében, de nem Agis, hanem Kleomenes életrajzában. A Parfaict testvérek drámatörténeti munkájában Guérin de Bouscal *Cleomène*-méltatása Plutarchos *Kleomenes*-e felé is élesztgette Bessenyei érdeklődését.

Plutarchos a *Kleomenes*-életrajzot azzal kezdi, hogy Agiatis, Agis özvegye, másodszor is férjhez megy. Agis halála után Leonidas szerette volna kézrekeríteni Agis öcsét, Archidamost, de ez elmenekült; erre Agis özvegyét, Agiatist, hurcoltatja el hazulról, újszülött fiával együtt; Agiatist erőszakkal összeházasította fiával, Kleomenes-szel. Agiatis atyjától nagy vagyont örökölt, „bájaira, szépségére pedig jóval fölülte állt a többi hellén nőnek, egészen szelid természettel bírt”. Agiatis könyörgött, ne kényszerítsék erre a házasságra, végre mégis engedett. Noha Leonidas-t mindig gyűlölte, Kleomenes-nek jó és szerető felesége lett. Kleomenes kezdettől fogva szerette Agiatist, „osztozott nejének Agis

legmélyebben látó méltatója, *Raleigh Valter*, írja, hogy a *Párhuzamos életrajzokban*, „minden kor e könyvében”, Shakespeare a világtörténelem legragyogóbb lapjaira talált, nagy tettek nemes elbeszélésére, nagy jellemekre; hatását még Hamlet Horatio-jának szavaiban is érzi; nemcsak tárgyakat szolgáltatott neki, képzeletét is megragadta, gondolatait is lebéklyózta (*Shakespeare*, 76—79., 83., 192., 197. Akadémia).

íránt érzett kegyeletében és bánatos visszaemlékezésében, annyira, hogy gyakran elkérdezgette a történeteket és feszült figyelemmel hallgatta, mikor elbeszélte neki Agis terveit és vállalkozásait. Plutarchos a *Kleomenes*-életrajzban Agiatis-ról még egy helyen ír meleg rokonérzéssel: egy balul kiütött hadjárata után Lakedemonia-ból küldöttek érkeznek Kleomenes-hez; hírül adják neki, hogy felesége elhunyt. A hír megrendíti.¹² Ez az egy mozzanat is a *factum loquitur* póre igazságának súlyos erejével dönti le a régi tanítást. Az esztétikai fejtegetés fonalán megmutatkozik majd az is, hogy Bessenyei alakító, lelkiekkel szívesen bibelődő költő módján fordítja a maga javára azt, amit Plutarchos-ban talált.

ELEK OSZKÁR.

¹² Plutarchos *Kleomenes*-ének Agiaris-áról Rózsa Géza mitsem tudva, fiatalos önbizalom sugallotta, apodiktikus határozottsággal írja: „Bessenyei drámájának semmi köze sincs magához Plutarchos-hoz, hanem igenis Plutarchos elbeszélésének egy olyan szabad átdolgozásához, amelyben Agis mint Leonidas minisztere szerepel...” (id. m. 49. l.).

KEMÉNY ZSIGMOND ÉS AZ ERKÖLCSI VILÁG.

(Harmadik, befejező közlemény.)

Kemény őszinte arca.

Az eddig elmondottakban vázlatosan megvilágítottuk Kemény regényeinek etikai vonatkozásait. Néhány kisebb regényt, amelyek dolgozatunk szempontjából nem jelentősek, figyelmen kívül hagytunk. Mindezek után következnek az, hogy az elmondottak alapján összegezzük Kemény erkölcsi világképét. Feladatunk azonban éppen itt válik legnehezebbé, mert egészen ellentétes felfogásokat, végletes ellentmondásokat kell összebékítenünk s ez nem sikerülhet minden esetben. Egy végletekben mozgó élet áll előttünk, erényeivel és hibáival, egy olyan élet, amelyet a hivatalos irodalomtörténet üres dicsőítő szolamai inkább eltakarnak a szemünk elől, mintsem megvilágítanak. Nekünk azonban szükségünk van arra, hogy lássuk ezt az életet a maga meztelen valóságában, szükséges figyelembe vennünk Kemény végtelen elesettségét, önmagával való meghasonlottságát, üres és céltalanul elszalasztott éveit, hogy az erkölcsi világképében mutatkozó szakadékokat áthidalhassuk.

Egy idő óta hangoztatni kezdik az irodalomtörténetben, hogy Keménynek a hivatalos kritika által kialakított képét újra kell értékelni, mert tévedések és félreértések történtek. A Kemény-Jókai-antagonizmust ki kell küszöbölni, mert ez túlzottan előnyös Keményre és nagyon elmarasztalja Jókait. Minket itt Keménynek ez az irodalomtörténeti helyzete nem érdekelhet, mert bármilyen archaikus színezetű nyelven és bármilyen rapszodikus szerkesztésű regényben mondja is el valaki bölcséleti gondolatait, azok az említett körülményektől függetlenül nagyszerűek maradnak. Minket ő mint ember érdekel, az a személyiség, aki ott áll művei mögött s aki képviseli azokat az etikai elveket, amelyek műveinek vizsgálatakor nyilvánvalókká lesznek. Nem akarjuk őt eszményi színben feltüntetni, mert valószínű, hogy ez egyszerűen csalás lenne. Valóságos én-jének a megvilágítása érdekében elkerülhetetlennek látszik, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül

egyik kortársát, Pálffy Jánost, akiről köztudomású igazságszeretete és elfogulatlansága, de aki egyáltalán nem festett valami ideális képet Keményről, sőt egészen megdöbbenő dolgokat mond róla. Mindezek természetesen egyáltalán nem volnának lényegesek, ha Kemény nem volna teljesen etikus beállítottságú, de éppen azért, mivel ilyen, homloktérbe állítja önmagát, azt az alanyt, aki a fejtegetett elveknek hordozója. Tetteink elől nem menekülhetünk, azok nyomon kísérnek minket s ha egyszer az erkölcsi cselekvésről elmélkedünk, elveinkre életünkkel üjtük a pecsétet.

Pálffy úgy látja, hogy Kemény fő jellemvonásait atyja és anyja alaptermészetéből örökölte.³⁵ Megvan benne iszákos apjának dühöngő indulatossága, de megvan benne anyja oláh természete is, a „cinye mintye”. Ezentúl elképesztően hiú. Ifjú korában mindenáron nagy szónok akart lenni, de erről hamarosan letett, mert néhány szónoklatával egészen nevetségessé tette magát s hiúsága ezt nem tudta elviselni.

A *Forradalom után* c. tanulmánya nemcsak hírnevét tette tönkre az országban, hanem abban a féltékenyen örködő és könnyen gyanúsító korban szándékát és becsületét is kérdésessé tette. Mert ha valaki az elnyomatás korában a forradalmat s annak vezető embereit kárhoztatta, implicite az osztrák kormányt dicsőítette. Mindenképpen az a látszata a dolognak, mintha Kemény azért írta volna szóban forgó tanulmányát, hogy vele az osztrák kormánynak hízelegjen és fölmentesse magát a kereset alól. A fölmentés csakugyan meg is történt. Ha ez a feltevés nem is bizonyítható, kétségtelen, hogy a *Forradalom után* megírása szerencsétlen dolog volt, mondja Pálffy, mert felingerelte a nemzetet és még vérző sebekbe nyúlt. Annál is inkább nagy hiba volt ez, mivel a forradalom után a nemzetnek nem korbácsolásra és lehangelésre volt szüksége, — a nagy vesztes ügyis dermedtséget és apátiát hagyott maga után, — hanem sokkal inkább bátorításra és reményre. Pálffy a maga részéről nem tételezi fel Keményről, hogy tanulmányával az osztrák kormánynak akart hízelegni, mert ez erkölcsi szempontból az aljasság határait súrolná, hanem inkább úgy vélekedik, hogy Kemény pénzkérdést csinált ebből az ügyből. ami persze etikai szempontból alig különb eljárás az előbbinél: „... neki mindegy, bár mit kelljen írnia, csak megfizessék s írói hiúsága ne szenvedjen általa, — mert ő semmiféle elfogadott s pozitívus elvvel nem bír; nem a politikában, még kevésbé a morálban. Ő csak a divatos civilizáció elvével bír: a látszattal. Nála minden szó, írás, tett erre van fektetve, ebből indul ki, ehhez

³⁵ Pálffy János kiadatlan feljegyzéseit l. *Erdélyi Helikon*, 1930. 115—120. Idézeteink mind innen valók.

tér vissza. Én tehát azt, hogy a Forradalom után-ját írta, nem tulajdonítom egyébként, mint elvtelen kenyérkeresetnek... — mondja Pálffy.

Ugyancsak nagyon kárhoztatja Pálffy Keményt a *Férj és nő* c. regényéért, miután előbb tönkre kritizálta a *Gyulai Pált*. A *Férj és nő*ben Pálffy szerint Kemény anyja vére forr: a cinye mintye. A regényt a bosszú iratta vele egy nő ellen (Tahy Károlyné), akinél udvarlása szerencsétlenül ütött ki és bosszú egy barátja ellen (Br. Jósika Miklós), aki iránt éveken át a legbensőbb barátságot „színlelte”. Barátnőjében a legszélsőbb feslettséget mutatja be, barátját pedig mint valószínű bolondot állítja elének. Mindkettőre azonnal ráismerhetett bárki abban az időben. „Lovagiasság ez? — kérdi Pálffy. — Vannak esetek, mikor én kész vagyok egy férfinak minden gyávaságot megbocsátani, de egyet... soha s ez: kompromittálni egy nőt”.

Kemény Pálffy szerint „nem egy ember, hanem két ember”. Sokszor együgyűnek teszi magát, valószínű birkaarcot ölt, látszólag nagyon szórakozott és semmire sem figyel, pedig éppen akkor teszi el ellenségének, vagy barátjának valamilyen gyengeségét, amit később felhasznál. Tökéletes színész s annyira jól tudja szerepét, hogy mindenkit tévedésben tud tartani lelkülete felől. Mindezekhez járul még az, hogy ha csak érdeke nem követeli, soha egy szavát sem tartja meg. Igér, esküszik, becsületszavát adja, de hasztalan. Semmit sem tárt szentnek, csak ami pénzt hoz, vagy hiúságának hízeleg, jelenti ki kategorikusan Pálffy. „Neki haza, szabadság, humanitás, mind csak absztrakt fogalmak s ha határtalan hiúsága nem tartóztatja, jó bérért rég az osztrákhhoz szegődött volna nyilvánosan...”

Pálffy végső eredménye nagyon leverően hangzik: „Kemény Zsigmond jelleme az emberi nem két ősbűnéből, önzés és hiúságból van csak alkotva, minden nemes tulajdon nélkül.”

Látszólag bőven foglalkozunk Pálffy fejtegetéseivel, erre azonban — legalább is úgy érezzük — szükség van. Amiket Pálffy mond: jellembevágó dolgok és nagyon súlyosan esnek tekintetbe egy olyan embernél, aki elsősorban mint erkölcsi elmélkedő áll dolgozatunk előterében s ha ezeket a kompromittáló dolgokat magyarázni nem tudjuk, etikai hitelünket veszélyeztetjük. Könnyen meg lehetne oldani természetesen a kérdést azzal, hogy ha Pálffy fejtegetéseivel szembe állítanánk más, joviálisabb megfigyelők enyhébb ítéleteit, de

* Ezek a lesújtó megállapítások, miután nyilvánosságra kerültek, természetesen nem hallgathatók el; de a jövőben fokozott figyelmet érdemlően mérlegelendő minden följegyzés, ami Kemény kortársai vagy ismerősei részéről ilyen irányban olvasható. Szerk.

ezeknek néhol már erősen anekdota-izük van és szempontunkból nem egészen komolyak.

Pálffy kétségtelenül jól ismerte Keményt, az is nyilvánvaló azonban, hogy csak *kivülről* ismerte.³⁶ Nem tudta, hogy külső megfigyelés alapján megítélni egy embert, különösen egy olyan bonyolult embert, mint Kemény, sohasem lehet, mert nem lehet tudni: egy-egy magatartás vagy cselekvés miféle gyökerekből vagy miféle kényszerítésből táplálkozik. Nem tudta, hogy Kemény élete és minden dolga mögött egy tragikus szerelem húzódott végig s hogy ebben megsejthető mind emberi, mind művészi tragikumának egyik belső titka. Nem tudta Pálffy azt sem, hogy ennek a vérbaj-sújtott embernek milyen roppant erőfeszítéssel sikerült csak megtartani magát ebben a világban, hogy hányszor megkisértette az öngyilkosság gondolata s mennyire csak félkézzel fogózkodott az életbe. Az ilyen embert csak valamiféle hit tudja megtartani a jelenvaló élet keretei között, az a hit, hogy van valami célja az életnek. Ezt a célt Kemény sokszor és sokféleképpen próbálta megfogalmazni. Kezdetben csak annyit mond erről: ha a Gondviselésben való hit nem beteg szív és lázas ész ámitása, akkor mindenkinek van valami hivatása a világon, még annak is, aki eddig látszólag ok nélkül élt. Később úgy látta, hogy életünket a reménytelenségbe való zuhanástól, csak akkor menthetjük meg, ha erkölcsi módon *igyekezzünk* élni s ezzel megmentjük jogos önbecsülésünket, mint a világban való létünk egyetlen alapját s ez egyszersmind jelenti azt is, hogy cselekvéseinknek nemcsak a jog látszatát kell magukon hordaniok, hanem valóságosan is erkölcsieknek kell lenniök. Hogy ez nem könnyű: könnyen belátható. S így jut el Kemény ahhoz a végső megállapításhoz, amelyet utolsó regényében tesz, hogy az élet célja nem a boldogság, hanem a *küzdelem*. „Minden folyik” és elfolyik s a mi feladatunk az, hogy ebben a végtelen áradatban fenntartsuk magunkat, a világ posványából kiemeljük a fejünket s az örök értékekre nézzünk. Ebben hisz Kemény. Kétségtelenül olyan ez az ő hite, mint az Adyé: hiszek hitetlenül, mert hinni akarok, mert soha még nem volt rászorúlva úgy sem élő, sem halott, — de mégis hit. Tört hit, de egész élete ilyen törött cserép, csupa be-nem-teltség, csupa hiábavalóság. Művészi teljesítményei nagyrészt torzók. Gigászi elgondolások, amelyeknek monumentális vonala a csúcs előtt letörik, ahogy Jancsó Béla mondja.³⁷ A legnagyobb beteljesületlenség pedig egyéni élete. Az óriási csatavesztések és biztos reménytelenség szakadékaik között önmagának „bús döbbenete”-ként élő Kemény néha

³⁶ V. ö. Jancsó Béla: *Pálffy János Kemény Zsigmondja*. Erdélyi Helikon. 1930. 121.

³⁷ Jancsó Béla i. t. 122.

nem tudta már zárva tartani a kirobbanó indulatokat s ez nem csoda. Pálffy éppen az óriási önuralomnak pillanatnyi megbillenését, az ellentétes pszichológiai erők zárlatát figyelte meg azokban a szerencsétlen pillanatokban, amikor Kemény a maga siralmas gyengeségében mutatkozott meg előtte.

El kell ismernünk, hogy a *Forradalom után* megírása olyan tett volt, ami erkölcsileg, a nemzet szempontjából csakugyan elmarasztalja Keményt. Ennek a tanulmánynak a sorai mögött meghúzódó komoly meggyőződés azonban már az első pillanatban felmenti Keményt az alól a vád alól, mintha csupán pénzkérdést csinált volna ebből az ügyből. Nem. Ő itt a legőszintébb meggyőződését nyilvánította s voltaképpen ez volt Deák meggyőződése is. E nélkül az elgondolás nélkül aligha született volna meg a kiegészítés. Természetesnek találjuk azt is, hogy ha majd egykor a történetírás a kiegészítés létrehozóit elítélné, ebben az esetben nemcsak Keménnyel történnék ez, hanem a „haza bölcsé”-vel is.

Nem lehet itt célunk, hogy Pálffy vádjait pontról-pontra vizsgálat tárgyává tegyük s esetleg meg is cáfoljuk, mert valószínű, hogy ez nem sikerülne tökéletesen. Kemény tele volt eredendő emberi gyarlóságokkal, ezt minden sépítgetés nélkül el kell ismerni, valószínű azonban, hogy ezek a gyarlóságok nem nyilatkoztak meg olyan nyersen és visszataszító módon, mint ahogy ezt Pálffy feltűnteti. Egy epésen reménytelen, tuberkulotikus, éles szemű ember könnyen követhet el igazságtalanságot éppen akkor, amikor túlzott igazságosságra törekszik. Keménynek csakugyan voltak pillanatai, amikor teljességgel semmiben sem hitt, abban sem, hogy egyáltalán érdemes élni s természetes, hogy ezekben a felhős napokban haza, szabadság, humanitás csakugyan absztrakt fogalmak voltak számára. Voltak az életében olyan meglazult korszakok, amikor nem tartotta érdemesnek semmiféle konvencióhoz alkalmazkodni és nem sajnált semmibe sem venni olyan dolgokat, amelyeket konszolidáltabb körülmények között érinteni sem mert volna. Végső eredményként azt lehet mondani: biopszichikai léte tele volt rövidzárlattal, de ez magábanvéve még nem elégséges ok arra, hogy őt, mint az étosz felé törekvő embert, elmarasztaljuk s ezzel etikai eszmélkedései alól kirántsuk a hiteles alapot, mert a pszichovitalis léten túl van az étosz világa, egy más létsíkban, a kellés szférájában s ha a kettő határos valahol, akkor ennek a cövekeit az eleve rendelt erkölcsi minőségben kell keresnünk, ez pedig letagadhatatlanul megvolt Kemény Zsigmondban.

Pálffy azt mondja róla, hogy „semmiféle elfogadott s pozitívus elvvel nem bír” sem a politikában, még kevésbé a morálban. Dolgozatunk folyamán azonban már több ízben a leghatározottabban rámutattunk arra, hogy mennyire az ellen-

kezöt bizonyítják Kemény regényei, bár el kellett ismernünk, hogy szinte kibékíthetetlen ellentmondásokba keveredik s ez őt rendszerint egyáltalán nem hozza zavarba. Nem indokol, hanem kinyilatkoztat. A pokolban él és az égbe vezető utakat keresi. Bárhogyan élt is, akárhányszor elesett is, egyet mindenképpen el kell ismerni róla: undorodott azoktól a hitvány emberi gyarlóságoktól, amelyek újra meg újra hatalmukba kerítették és lelkének jobbik felével már életében elszakadt *ettől* a világtól s belekapaszkodott az értékek ideális világába, amely nincs, de lehetne, kellene lennie, bennünk és általunk meg kellene valósulnia. Így érthető meg az ő kettőssége, amit Pálffy így fejez ki: „nem egy ember, hanem két ember”. Szkeptikus alaptermészete nem engedte, hogy teljes mértékben higgye: az a magasabbrendű világ egyszer csak ugyan meg is valósulhat. Önmagában számtalanszor volt alkalma tapasztalni az ember végtelen gyöngeségét, mely elbotlasztja és megakasztja a felfelé való törekvésben. Huszonkilenc éves korában így ír önmagáról: „... élemedett ember volnék, akinek már bölcsesség foga is kinőhetett, mind a mellett, jó Isten tudná, mennyi *silány szenvedély* háborgat s mily kevés erőm van oly érzéseknek, amelyeknek kártékony-ságát ösmerem, behatásait gátolni”.

Meglehet, gögös volt és hiú s éppen ezért magányos is, gögje azonban nem az aszténiások tárgyitalan és könnyen leszerelhető gögje, hanem a piknikusok sértődött, keserű bezárkózottsága. Kisebbségi érzés is volt benné, csak hogy ez nem az emberekkel szemben mutatkozott meg, hanem a végtelen világgal, mert ezzel szemben porszemnek, semminek érezte magát s ez féktelen pesszimizmusának és determinizmusának is egyik gyökere. Hős volt, borús és büszke-szertelen, mint Ady. Magában hordta fajtánk minden hibáját, de a testében szálló sors, az eleve rendelt tehetség, a végzet irányították útját. Végzete volt, hogy naponta elessék, de végzete volt az is, hogy elmondja mindazt, amit elmondott, mert ezt el kellett mondania. „Szabad, kénytelen, szomorú ember volt, mint minden magyar, megnöve tehetsége roppant arányai szerint, a teremő ember arányai szerint”, — ahogy Ravasz László mondta Móricz Zsigmondról. Aki csak a foltot látja a kabátján s nem tekinti az eleve rendelt utat a sorsában, az sohasem fogja őt megérteni, vagy hogy megértse, a múlt nagyjainak kijáró konvencionális szólamokkal fogja szépre kendőzni arcát.

Kemény erkölcsi világképének összegezése.

Ha minden emberi gyarlóságot lehántunk róla s azt nézzük benne, ami örökkévaló, akkor megtaláljuk lelkének szubsztanciális magvát s ez az etikum. Ha úgy kívánnánk megérteni őt, ahogy Bartók György próbálta Petőfit megközelíteni, akkor azt kellene mondanunk s mondhatjuk is: amikor azt állítjuk, hogy lelkének ideális csirája az etikum, ezzel arra akarunk különös nyomatékkal rámutatni, hogy lelkében az etikum nem csupán egy formáló tényező, hanem ennek a léleknek életet adó forrása, amely forrás nélkül ez a lélek soha lélekké nem válhatott volna. Mielőtt ez a lélek a maga első bizonytalan tevékenységét megkísérelte, *sorsa már el volt határozva* és útja megjelölve ez által az etikum által. Ha nem félünk a metafizikától, azt kell mondanunk: ez a lélek csak azért lett lélekké, hogy megvalósítsa az etikumot.³⁸ Nem sikerült neki, de nem is sikerülhetett. Az etikum felé csak törekedni lehet, de tökéletesen megvalósítani az ember számára nem lehetséges. Ez csak végtelen messzeségben ragyogó cél lesz mindig, „pusztában vezérlő tűzoszlop”, amely felé megyünk, de időnként megállunk s a Föld forrásaiból iszunk. Nem is lehet cél, hogy *oda* érjünk, hanem hogy állandóan *arrafelé* tartsunk.

Föl kell tennünk, hogy a *van* világa valahol érintkezik a *kell* világával, mégpedig az erkölcsi *minőségben*. S ha ez így van, akkor kétségtelen, hogy Kemény a két világ határán élt s ez volt a legtöbb, amit tehetett. Ebben a világban nem érezte otthon magát és nem csoda, hogy akik körülötte éltek, nagy töréseket észleltek abban az életében, amely külsőleg megmutatkozott. *Eszmék a regény és dráma körül* c. tanulmányában ő maga panaszkodik arról, hogy korának láthatárán sok világosság van ugyan, de kevés melegség. Az előítéleteket az ész analizálta és tartalmatlanságuk miatt elvetette, de ezzel együtt csökkent a lelkekben a hit az igazság iránt is. Az ész szabadon vizsgálódik s így okvetlenül kételkedik. Az emberek valami meghatározhatatlan halmazállapotba jutottak: nem mernek őszintén és következetesen materialisták lenni, másrészt a vallásosságtól is egészen távol állnak. A kor gondolkodásában vizsgálódó és kételkedő, érzéseiben blazírt s „erős hatások után vágyó”, jellemében szétfolyó, labilis, következetlen s önmagával szemben egyáltalán nem szigorú (X: 206—7). — Ha valaki csak egy kevéssé is ismeri Kemény lelki világát, azonnal észreveheti, hogy mindezek nagyrészt őrá nézve is érvényesek, hiszen tipikusan analízáló elme, akinek megvan még az a hajlamossága is, hogy a kö-

³⁸ V. ö. Bartók György: *Petőfi lelke*. Bpest. 1922. 8—9.

vetkeztetéseket ad absurdum viszi s így igen sok esetben a nihilben szedi össze magát. Vajjon csodálható, ha szkeptikus? Érzelmileg is fáradt, sőt enervált. Abban azonban határozottan különbözött korának embereitől, hogy önmagával szemben túlzottan is szigorú volt, az önvizsgálatot mindenkénnél előbb való emberi kötelességnek tartotta, önmagával szemben végletesen és végzetesen alkalmazta, ezért — mint az elzuhintott fáklya — sok korommal és fojtó keserőséggel égett. Bátran lehet állítani, hogy *az emberi világ és élet szubsztanciájának az erkölcsiséget ismerte fel* (a szót eredeti jelentésében véve: sub-sto = ami mindennek alatta van) s az erkölcsi értékek közül is a jóságot, szeretetet, az önismeretre való állandó törekvést, a szenvedést, mint az erkölcsi értékek melegágyát, a lemondást, a változhatatlanba való megnyugvást, a részvétet. Talán mindenekelőtt a részvétet! A halálos zuhanásban nem a „több fényt!” kívánta, mint Faust, hanem a „több melegséget”, részvétet, megértést, megbocsátást, az élet szövetének meleg színekkel való beszövését. Szomorú élete megtanította ezeknek az értékeknek a feltétlen megbecsülésére. Jóság, szeretet, részvét: olyan esszenciák, amelyek nélkül élni sem érdemes. Úgy látszik, egyik alaptörvénye az életnek, hogy az ember mindig olyan dolgokat szeret halálolan, amikben szegény a sorsa. — Ami a „negatív” etikai eredményeket illeti, ezek Kemény regényei alapján a gőg, önzés, hiúság, büszkeség, kevélység, ezek az egymástól alig elválasztható, érintkező jellembeli tulajdonságok, amelyeknél lehet az alvilágban „sok rosszabb kedélyű démon”, de kártékonyabb egy sincs, — amint ezt a *Gyulai Pál*ban mondja.

Kemény világnézetéről értékelői általában azt tartják, hogy pesszimista. Inkább szeretjük azonban ezt a jelzőt alkalmazni rá: tragikus. Tragikus, mert tisztában van azzal, hogy az embernek földközelségben kell élnie, hiszen ezer szál kapcsolja össze a mindennapi világgal, holott igazi emberi hivatásunkat csak abban az esetben tölthetnénk be, ha értékközelségben élhetnénk, viszont erre nem vagyunk képesek, emberi mivoltunk és körülményeink megakadályoznak ebben. De valószínűnek látszik, hogy éppen a tragikus élet az igazi élet s ezt Kemény éppen annyira hiszi, mint később Nietzsche a veszélyes életet igazi életnek. A tragikus ember komolyan veszi sorsát, vagyis úgy tekinti, ahogyan egyáltalán lehetséges és kell, de a tragikus ember még nem bizonyosan pesszimista is, mert hisz abban, hogy annyi bukás és keserű visszafordulás után mégis kinő az immanens világból s az erkölcsi élet örök értékeinek szolgálatával időtlen emberi közösségbe kapcsolódik.

Gyulai Pál többek között ezt mondja Keményről: „... Alapeszméiben és jellemeiben nagyrészt szkeptikus és

polémikus. Szeret megtámadni eszméket, mikben a tömeg vakon hisz s boldogítóknak képzelt elvek oly hatásait tünteti föl, melyek csak azért válnak boldogtalanság eszközeivé, mert szigorúan s minden következményeikkel alkalmaztatnak... Mintha mondani akarná az embereknek: nemcsak bűnötök tesz boldogtalanná, de még inkább korlátozásokat, nemcsak a rossz szív, közöny, kaján indulat hoz a világra rosszat, de a lelkesülés, ábránd, nemes kedély is, nemcsak szenvedélyeitekben rejlik nemezis, de erős meggyőződéstök s büszke elveitekben is. Az ő költészete nem az erény és bűn, hanem az emberi gyöngeségek költészete. Ő kételkedni tanít. Kérlelhetetlenül széttöri a szemüveget, mely az életet eszményi fényben csillogtatja...

Lehetne folytatni Gyulainak ezt az elmélkedését, de itt már okvetetlenül meg kell állni. Természetesen ki lehetne mutatni, hogy Keménnyel kapcsolatban mindezek csupán közhelyek ma már és kár is rágódni ezeken, de egy-egy nagyon kiütkező megállapítás mégis figyelmet érdemel. Hogy a boldogítóknak *képzelt* elvek sok esetben boldogtalanságot eredményeznek Keménynél, mert szigorúan s minden következményeikkel alkalmazza őket, ez kétségtelen. De vajjon nem ugyanez a helyzet Aranyánál? Mindketten fölemelkedtek abba a magasságba, ahonnan nem lehet a dolgokat másképp tekinteni, csak a legnagyobb szigorúsággal s az elveket minden következményükkel. A tragédiák oka valószínűleg éppen az, hogy nem tudunk mindannyian felemelkedni ideig. — Azután azt mondja Gyulai: „nemcsak bűnötök tesz boldogtalanná”, — holott igenis, csak ez tesz boldogtalanná, ez Kemény regényeiből mindenütt kitűnik. De itt vigyázni kell a tiszta megértéssel, mert Camoens pl. csakugyan nem bűnös, Laczkó István felesége sem bűnös és még lehetne néhányat felsorolni Kemény hősei közül, bár nem sokat. Viszont ezekben az esetekben is nagyon könnyű kimutatni, hogy ezek majdnem minden pillanatban szinte a könyökükkel súrolódtak a bűnhöz, a vétkek elektromos sarkai között fészkelődtek és nem a maguk, hanem a mások, az emberek, a társadalom bűnei miatt lettek boldogtalanok. Keménynél a fő szerepet nem is a *személyes bűn* viszi, hanem meggyőződése, hogy maga az egyetemes emberiség, az egész múlt és jelen hibás, amiért többezeréves történelem után is még mindig csak itt tartunk. Az eredeti bűn inficiálta az egész emberiséget s minél szélesebb áradatban hömpölyög a történelem, annál féktelenebb arányokat kap az egyetemes bűnök tömege s ez az, ami sodor magával mindannyiunkat, nincs megállás, ez a *végzet*, amit az emberiség maga készített magának.

Azután itt van ez a fogalom: boldogság. Kemény erre nézve azt mondja: „Valószínű, hogy a boldogság létezését

sokan csak azért hiszik olyan makacsul, amiért a címerkészítő hiszi a griffmadarat vagy egyszarvút, mert már sokszor lerajzolta". Mit lehet hozzátenni ehhez? A boldogság fogalmát Kemény etikai világából legjobb teljesen kikapcsolni. Természetesen ez furcsán hangzik így, hiszen minden etikai rendszer a boldogságba torkollik, de Kemény nem hisz ebben. Az élet célja szerinte nem a boldogság, hanem a küzdelem, amint erre már előbb rámutattunk s az *erkölcsi cselekvést nem a boldogság érdekében tartja szükségesnek*, — éppen itt van az ő etikájának archimedesi pontja, — *hanem azért, mert az erkölcsiség nélkül az emberiség nem tudná magát fenntartani s az erkölcsi rend kihaltával fajilag is kihalna*. Az erkölcsi cselekvés nem a boldogságot szolgálja, hanem az időtlen életet, amelyet örökkévalónak éppen az étosz tart meg. És különben is, ha az ember el kezdi forgatni ezt a fogalmat: boldogság, — komolyan megnézi minden oldalról, nemcsak általában, hanem a legkülönbözőbb etikai rendszerekben, előbb-utóbb rá fog jönni, hogy itt voltaképpen az emberi önzés, kényelmesség és sekélyesség legmonumentálisabb formájával találkozott, ami csak elképzelhető s ami a legdiadalmasabban megúsza a gondolkodás történetének legveszélyesebb korszakait is. Hogy az ember minduntalan a boldogtalanság elől menekül és kézzel-lábbal töri magát az elképzelt boldogság után, ez nyilván azt is jelenti, hogy nagyon nehéz erőt vennie eredendő emberi természetén és nagyon nehéz belátnia, hogy a tragikus életet vállalni: a legkülönb sors, az emberhez méltó egyetlen sors. Nem lehet elfeledni egy pillanatra sem ezeknél a megállapításoknál, hogy Kemény igit-vérig sztoikus, morálja is sztoikus morál, ami azt jeleneti: erkölcsi módon él az az ember, aki a dolgok egyetemes rendjét felismerte s ehhez a rendhez minden körülmények között alkalmazkodik.

Péterfy Jenő Kemény erkölcsi világának egyik legjellemzőbb sajátosságát abban pillantja meg, hogy az osztó igazság benne minden erőt, hatalmat a sorsnak, minden vakságot és gyengeséget az egyénnek mért ki. Hősei a sors rabszolgái, akik mindenüket oda áldozzák a kérlelhetetlen imperátornak. Az ember játékszer, „csipetnyi por”. Küzdelme látszólagos, mert hiábavaló. Voltaképpen nem is harc, hanem vergődés. „Börtön a világ” s mi foglyai vagyunk. Ebből a világnézetből következik, hogy Kemény hőseiből hiányzik a kihívó cselekvés, a dac ösereje, sohasem támadnak, csak tétovázva kínlódnak s közben a Sors, ez az óriás kígyó, befonja őket. Passzív emberek, akik számára ez a morál: tűrj! Annál erősebb vagy, minél büszkébben tűrsz, annál jobb, minél nyugodtabban tűrsz, mert tűrnöd kell. „Brennus meggyilkolja Rómát; ne fuss hát jajveszékelve a város utcáin, utánozd a senatort,

aki a gallus gyilkát teljes díszben, mozdulatlan ültében, némán fogadta a forumon". Az egészben az a különös, folytatja Péterfy, hogy ezt a sztoikus morált Keménynél nem sztoikusok képviselik. Alakjaiban meleg vér lüktet és erős életösztön van, számukra ez a morál csak keserű orvosság, amely *nem gyógyít*, kompromisszum, amit kénytelenek megkötni a sorssal, bár vágyaik másfelé törekszenek. Ez az ellentmondás még inkább súlyosbítja az alakok vergődését. Megvan bennük egyrészt a szörnyű megkötöttség, másrészt az eleven erkölcsi érzék. Még a leggonoszabb alakok is folyton a beszámításról elmélkednek. Az egyén semmiségével így párosul a kínzó lelkiismeret. Hősei mindent magukra vesznek és tehetetlenek. Amikor a körülmények elsodorják őket, egyre lankad ellenállásuk s lelkiismeretük félelme egyre nő. Az eredeti helyzet így fonákjára fordul: gyengeségeiket a sorsnak tulajdonítják, tettük következményeit pedig saját rovásukra írják. A kötelekekből való kiszabadulás helyett folyton a sors megfoghatatlan kényszerét nyomozzák s közben önként hálójába kerülnek. Ezért kínozza őket képzeletük legalább annyira, mint az élet. Olyan tragédiák szemtanúi vagyunk tehát, amelyekben az ellenfelek nem egyenlő ellenfelek: az egyénnek már az első pillanatban sincs elég ereje s a végzet hatalmával szemben nem szenvedélye áll, hanem túlzott érzékenysége csupán. Kemény hőseinek a képzelete mérgezett, mint Hamlet és tragédiájuk is itt játszódik le, nem az életben.³⁹

Beöthy Zsoltot Kemény költői világának legkiemelkedőbb ormai Montaigne szavaira emlékeztetik: „A legfenségesebb lélek is csak gyarló". A vallásos dogma eredendő bűnről beszél; Kemény költői dogmája: az eredendő gyarlóság. Bélyege s ebben a fenyegető veszedelem árnyéka valamennyi személyének homlokán ott sötétlik, mint Tintoretto Keresztről levételének alakjain a fekete folt.⁴⁰

Kétségtelen, hogy komor és vigasztalan világ az, amelyben Kemény él s a reménytelenségnek ez a megdőböntő és elapadhatatlan áradása magábanvéve nagyon is elszomorító és sivár lenne és ha csupán erre lennének tekintettel, aligha tudnánk megmagyarázni: mi az mégis, ami annyira vonz bennünket ehhez a világhoz? Kemény egyéniségének legemberibb vonását kell tekintetbe vennünk, hogy erre feleletet tudjunk adni s így jutunk el az ő mélységes emberszeretetéhez. A pesszimizmus mint emberszeretet: az egyik legfontosabb és legmélyebb problémája költészetének, amint Beöthy megállapítja. Mindenütt, a legsötétebb lapokon is éreznünk kell, hogy hosszú volt az az út és életveszélyes minden lépés,

³⁹ V. ö. Péterfy i. m. 144–147.

⁴⁰ Beöthy Zsolt: *Romemlékek*. I. 261.

amelyen keresztül Kemény idáig jutott, de amíg értelme egyre magasabbra emelkedett ennek a komor világnézetnek a meredélyein, érzélemlilága ugyanakkor egyre megújuló sugarakat bocsátott erre a borús életre. Ez a szubjektív mozzanat forrósitja át minden művét s ebben mutatja meg önmagát személyeinek keserű tünődéseiben. „Add, hogy el tudjam viselni az élet terhét; add, hogy ne gyűlöljem azokat, akiket szeretni tartozom; add, hogy higgyek az erényben” — mondja Tarnóczy Sára, de olyan mindegy, hogy melyik szereplője mondja ezt, mert ő maga az, akiből felszakad ez a fohász. Kemény emberszeretete ott van „a hitben és gyönyörűségben, mellyel a balsors leste jót, a nemest mutogatja, szinte dédelgeti az emberszívben... ott van a lelkiismeretnek elnyomhatatlan hangjában, mely a tévelygők és megtévedtek lelkében olyan rémesen kong, mint a félrevert harang.”⁴¹ Ez az egyetemes és mély részvét hozza közel hozzánk ezt az embert, aki útban a Koponyák-hegye felé, átveszi a saját vállára a keresztet, mert tudja: mit jelent leroskadni, vagy keresztre feszítettetni.

Kétségtelen, hogy Kemény Zsigmond világában mély erkölcsiség van s ezt nem szabad elfelednünk, — Péterfy is figyelmeztet erre. Ha fájdalmas és nyugtalanító is benne a szkepszis az egyén ereje iránt a sors hatalmával szemben, ez a szkepszis sohasem támadja meg az erkölcsi lét alapjait. Keménynek csak az a gyengeség fáj, mely erényeinkkel szükségképpen párosul, de a tragédiának, melyet velünk a végzet játszik, mindig van értelme. A romok felett új virágok nyílnak s amíg lesznek szenvedők a földön, addig erény is lesz. Ha az emberben az erkölcs hatalma sohasem nyilvánulhat is meg tisztán, ellentmondás nélkül, ez nem az emberi törekvések hiábavalóságát, hanem igazán mély tragédiáját jelenti. Ebben a tragédiában résztvenni nem öröm, de van benne valami fenséges, amiért érdemes élni. Meg kell tehát fordítanunk Hamlet mondását: az ember csipetnyi por, mégis remekmű, a föld csak egy kopár hegyfok, mégis gyönyörű alkotás.⁴²

Ha mind az elmondottakat összefoglaljuk és a legmélyebben átértjük, csakis abban az esetben lesz világos előttünk Kemény Zsigmond élete és életműve. Olyan élet volt az övé, amelyen az egyetemes élet hullámai szabadon ömlöttek át és minden hullámhosszon a legérzékenyebben reagált. Itt élt ebben a világban s voltaképpen mégsem itt élt. Valami türelmetlen csodálattal töltötte el létezésünk legmélyebb titkainak a szemlélete és sohasem hitt abban, hogy az életet egyszerűen

⁴¹ Beöthy Zsolt: *Romemlékek*. I. 263.

⁴² Péterffy i. m. 157.

el lehetne intézni és meg lehetne élni. Voltak pillanatok életében, amikor már magábanvéve az, hogy él és van, a legnagyobb álmélkodással töltötte el s ő is elmondhatta volna, hogy ezekben a pillanatokban „factus eram ipse mihi magna questio”. De önmagánál is nagyobb kérdés volt számára: miért vagyunk és hová megyünk? Határozott feleletet erre sohasem adott, sorsa ezért tragikus, ize ezért keserű. Hiányzott életéből a megváltó és átmelegítő hit. Tele volt lerombolt eszmékkel és holt hittel, mint Ibsen emberei. Logosz és Chaosz örökös harcban álltak benne, ezért van életében az a fanyar disszonancia, amelyet majdnem állandóan érezni lehet. Elhagyta azt, „ami van és a végtelenbe ment, hogy megtalálja a mindent” — és a semmit találta meg. De így nem lehet élni, hinni kell valamiben, mert ha az ember eljut odáig, hogy minden gondolata a reménytelenségbe és hiábavalóságba ütközik, — az élet nem lehetséges többé. Van értelme az életnek s étele-itala volt ennek az értelemnek a keresése. Nem találta meg, sőt a legnagyobb értelmetlenségbe és tragikumba zuhant. De nem is az ő egyéni léte a fontos, hanem az, amit átmentett magából a halhatatlanságba s amit örökül hagyott nekünk, ennek az értéke pedig kétségtelen. Örökül hagyta azt a magatartást, amit Ady így fejez ki: tartsd magad! Tartsd magad akkor is, ha teljesen értelmetlennek látszik, akkor is, ha könnyeid elhomályosítják előled a csillagok fényét. Örökül hagyta műveinek nehéz sorát, amelybe belemerülve érzi az ember a szenvedélyek fúlasztó közegét, *ennek* az életnek gomolygó, alakatlan sűrűjét s azt a vágyat, hogy kimeneküljön innen, el magasabb fennsíkok felé, az erkölcsi élet csúcsaira. Örökül hagyta az erkölcsi eszmélkedésre való kényszerítettséget s a figyelmeztetést: remény, öröm, boldogság, mind múlandó, csak a szenvedés örök, a szenvedés, ami hatalmas vállain tartja az egyetemes életet s ez a szenvedés éppen nem rossz, hiszen az erkölcsi világ felé majdnem ez az egyetlen lehetséges út. Ennél többet mondani Kemény Zsigmondról s általában a legnagyobb erkölcsi eszmélkedőkről is: nem lehet, — kevesebbet viszont nem szabad.

NAGY SÁNDOR.

PÓKAINÉ.

A mult század második felének magyar költői sikerei között kevés vetekedhetett a *Pókainé* elképzelhetetlenül nagy hatásával. Gyulai Pál e költeménye kevéssel megjelenése után a legnépszerűbb magyar költemények közé emelkedett. Legelőbb a költészet iránt legfogékonyabb lelkeket hódította meg: az ifjú lelkeket. A magyar iskolai önképző körök legdivatosabb szavalmány-darabja lett, fiúk, lányok ezen próbálták ki szavaló és előadókészségüket és minden fordulata, minden szava mélyen bevésődött a magyar ifjúság lelkébe. Szinte egészen Arany János balladáinak feltűnéséig, sőt később is ezekkel párhuzamosan szakadatlanul szavalták fiatal kezdők és érett művészek az anya történetét, akinek két fiát Báthory István erdélyi fejedelem a Békési Gáspár-féle lázadásban való bűnrészesség miatt halálraítélte. A fiaiért könnyörgő anyának szavára a lelketlen Báthory az egyik fiúnak megkegyelmezett, de úgy, hogy maga az anya jelölje ki, melyik fia nyerje el a kegyelmet s melyik haljon meg. A „kegyetlen kegyelem” megrázó történetét erdélyi ember írta, Erdélyben s Erdély hősi történelméből merítette szomorú és érdekes tárgyát.

Gyulai Pál *Pókainé* című balladáját Gernyeszegen írta a Telekiek ősi barokk kastélyában. A Maros partján emelkedő ódon kastély kettős szárnyával, nemesvonalú homlokával és tekintélyes kupolájával merészen emelkedett az egész vidék fölé. Papp Ferencnek Gyulai Pálról szóló alapvető monográfiájában olvassuk (I. kötet, 218. lap): „A széles völgyet, melyen a fűzfabokrok közül itt is, ott is megcsillant a Maros tükre, erdős hegyek szegélyezték, a szemhatár szélén pedig havasok rajzolódtak le, melyeket kékre festett a távol köde”. Gyulai Pál gróf Teleki Domokos házában titkár volt, felolvasó és a széplelkű kis grófnők, Zsófia és Jozefin, nevelője. Ott, a történelmet lehellő vidék hangulatában írta 1851-ben Gyulai Pál a *Pókainét*, de a hangulatot kiegészítette józan lelke megfelelő történelmi tanulmányokkal is.

Már 1838-ban megakadhatott a költő szeme egy régi magyar folyóiratnak, a *Nemzeti Társalkodónak* egy kis ismeretterjesztő történelmi jegyzetén. E folyóirat 1838. évi első

kötetében egy Erdővidéky Á. nevű író megírta Pókai János és Pókai Péter szomorú históriáját. Ők „is azon szerencsétlenek közé tartozának”, akiket Báthory elfogatott s halálra ítelt. Báthory az egyiknek megkegyelmez, „s'amidőn az anya — mondja tovább a régi cikk — egyiket saját ölelő karjai közé juttatná, másikat hohér öldöklő kezeibe maga ne tartsítsa: rokonit és barátit kéré meg annak elhatározására: mellyik fia legyen részese a' fejedelmi kegyelemnek, mellyik áldozatja a' halálnak. Azok teljesítették kérését és — Péter, az ifjabb életben maradván, testvérbátyjának, Jánosnak feje leülteték.”

Magá a költemény először 1852-ben jelent meg a *Buda-pesti Visszhang* című folyóirat első évfolyamában a 383. lapon. Itt még nem a véglegesen kialakított költeménnyel találkozunk. Gyulai Pál nemcsak nagy költő, hanem nagy kritikus is volt. Kritikai ereje önmagával szemben is a töle megszokott eréllyel érvényesült. Költeményeit s a *Pókainét* is egyre csiszolgatta, javítgatta, míg odaemelte, ahol már ő is meg volt velük elégedve. Tudjuk, hogy a *Pókainé* így kezdődik véglegesen kialakult formájában: „Emelkedik a nap már a hegyek fölé.” Ebben az első formájában még így hangzott: „Piroslik a hajnal immár kelet felé.” S itt még több ilyen, a véglegestől eltérő s bízvást mondhatjuk: a véglegesenél gyengébb sort találunk.

De a fentemlített kis cikken kívül kétségtelenül hatott Gyulai tárgyválasztására *Szigligeti Ede* feldolgozása is, ki *Pókaiak* címmel négyfelvonásos szomorújátékot írt, amelyet 1838. szeptember 19-én adtak elő Pesten. Elég szép sikere volt a darabnak, tizszer adták, ami abban az időben még sikernek számított. (L. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*, I. 506. l.).

Szigligeti feldolgozása „inkább szentimentális dráma, mint megrendítő tragédia”. E szerint a Pókaiak voltaképen az Unio előharcosai vagy ahogy akkor mondták, céljuk a „magyaregység”. A dráma háttére Báthory István és Békési Gáspár küzdelme. Pókai Pétert itt, midőn a kettejük között való választásról van szó, nem az tartja vissza, hogy menyasszonya van, hanem életének nagy célja a „magyaregység”. Bátyja kijátsza őt, s úgy megy a vérpadra s közben menyasszonya ott előtte a börtönben megmérgezi magát. Ez egyébként gyenge drámai műnek nemes vonása az anyaságszeretet. Pókainé hazáját s gyermekét egyaránt szereti. Passzív alak a darabban, de ő s az önfeláldozó Jolán, a Péter menyasszonya, az örök nőiség szép példái. Gyulai Pál forrásai között Szigligetit meg sem említi. Valószínűleg az ihlet perceiben megfélekedezett e darabról, amelyet föltétlenül ismert vagy az előadásból, vagy olvasta nyomtatásban, hiszen ez

meg is jelent akkoriban. A tragédia egyes jeleneteiben szinte a ballada részleteinek szavalását halljuk. Néhol a ballada egyes fordulatait is halljuk szószerint. A két fiú versengése a halálért egészen azonos a Gyulai-féle jelenettel. János mondja Péternek: „*Neked másért is kell élned... Rád szerető mátká vár...*” Pókainé a harmadik felvonásban (ötödik jelenet) azt mondja: „Így kell látnom bajnok fíjaimat, porig alázva, tömlőcben, mint gonosztevőket?” A fejedelem rettenetes ítélete is csaknem azonos szavakkal van kifejezve a drámában. Mikor Péter a vérpadra lép, azt mondja: „Élj örökre boldogul! — Ne felejtse anyánkat!” A dráma második felvonásának ötödik jelenetében még ez a kifejezés is előfordul: „Isten büntető karja”, itt Báthory mondja Pókai Péternek, Gyulainál Pókainé Báthorynak. Báthoryt hívei körbűn itt is, mint Gyulainál, Nagyságos Fejedelemlnek titulálják (pl. 2. felv. 3. jelenet).

Szigligeti 1846-ban újra elővette a témát s művét verses drámává dolgozta át. Ennek kéziratát Nemzeti Múzeumunk levéltára őrzi. Hogy ezt Gyulai ismerte-e, azt megállapítani nem tudtam. Mindenesetre itt Szigligeti tovább ment egy lépéssel és igyekezett az embertelen ítéletnek lélektani magyarázatát adni. Ugyane törekvés szülte azt az újabb feldolgozást, amelyről alább szólunk. (V.ö. Dézsi Lajos: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom* 145. és 148. lap.)

Gyulai Pál összes költeményeihez írott jegyzeteinek egyikében megnevezi és szószerint közli azt a forrást, amelynek alapján költeményét megírta. E forrás Budai Ferenc *Polgári Lexikona*. Nem is kételkedhetünk e vallomás abszolút őszinteségében. A költő lelkében régen élt a téma, talán már el is felejtette, mikor, mely helyeken találkozott vele s ott a gornyeszegi kastély dús könyvtártermében kerülhetett kezébe a Lexikon, amelyben olvasgatva, érdekesnél érdekesebb történelmi epizódok között újra felöltött előtte a Pókaiak szomorúan érdekes története. Ez a Lexikon amolyan a közönség számára írott történelmi adattár, a személyiségek nevének ábécé-rendjében összeállítva. Nagyon népszerű, kapós könyv volt a múlt század első felében. 1804-ben jelent meg első kiadása. Ebben a lexikonban Pókai János és Péter címszó alatt a történet így van elmondva: „Talán Jakab fiai (aki 1566-ban Szapolyai János Zsigmondot elkísérte Zimonyba Szulejmanhoz) Békési Gáspárral együtt hadakoztak 1575. ezt. Báthory István erdélyi vajda ellen, aki a sz. páli kastélynál való ütközetben őket mindkettőjüket elfogta és a Kolosvári diétán halálra ítélte. Mindazáltal az ő édesanyjoknak sok kéréseire annyira vette magát Báthory, hogy annak szabaddá hagyta, hogy két fia közül valamelyiket válassza ki, aki életben maradjon. A kesergő anya, aki mindenikhez egy-

forma indulattal vonzódott, hogy ne láttasson egyiket is a hóhér keze alá adni, a választást barátira bízta, kiknek ítélete szerint János ment a vesztőhelyre, Péter pedig meg szabadult."

Gyulai a *Pókainé* megírása alkalmával nemcsak művészi cél vezette. E kor romantikus és helyzeti szellemének középponti gondolata a szabadság dicsőítése s a zsarnokság ostromozása. *Októberben*, továbbá *Székely támad, székely bánja* című költeményei e korszellem nyilvánulásának tünetei. A szabadságharc leveretését közvetlenül követő súlyos idők a költők lelkében kifejlesztették a haza szabadságáért való hevülés álarcos kultuszát és Gyulai is, midőn Báthory Pókainé előtt fiait mint lázadókat aposztrofálja, Pókainéval azt mondatja: „Fiaim a székely szabadságért küzdtek, Vitéz fiaimnak bocsáss, kegyelmezz meg.” Gyulai maga is érezte, hogy költeményén a magyar hazafiság érzését a cenzor észreveheti s egy barátjához intézett levelében kifejezést is adott annak a gyanújának, hogy a cenzura tán engedélyezni sem fogja.

Nem úgy történt. A költemény megjelent s a Pókainé szívének gyötrelmei átnyilalltak évtizedeken keresztül a magyar anyák szívéen. S ez nemcsak azért volt így, mert az eset oly megkapó, oly eredeti, hanem azért is, mert itt nem valamely költői képzelőerő eredeti kigondolásáról, költői alkotásáról van szó, hanem *történelmi valóságról*.

A lugosi vicebán fia, Békés Gáspár, nem elégedett meg Fogarassal, hanem fellépett a Báthoryak ellen. „Miután egy darabig Fogarasban „rezgélődött”, kiment Miksához s 1573-ban, mikor már Báthory István megszállt Erdélyben, magyar urakkal fegyveresen tört be.” Az esetet a legilletéke-sebb formában tovább így olvashatjuk Szekfű Gyula összefoglalásában a Hóman—Szekfű-féle magyar történet negyedik kötetében: „A kerelli-szentpáli csata a Báthory-dinasztia mellett döntött, utána a csata színhelyén Báthory hat urat felakasztatott, a többi az országgyűléssel íteltette el, mely készségesen engedelmeskedett. Egészbevéve kilenc fővétel, harmincnégy akasztás, harmincnégy orr-, fülcsonkítás követte Békés merényét, az ország nagy családjainak tagjai, Kendyek, Radákok, Kemények, Aporok, Apaffyak íteltettek fej- és jószágvesztésre.” Érdekes itt megemlítenünk, hogy Békés Gáspár seregében ott volt a költő Balassi Bálint is, aki Békéssel indult el Nagymagyarország helyreállítására, Erdély visszacsatolására. Balassi ekkor Báthory fogságába került.

Gyulai Pál történeti hűségére jellemző, hogy még a számszerű adatot is felvette költeményében. Mikor döntését közli Pókainéval Báthory s Pókainé újra könyörgésre fogja a dolgot,

Nem felel Báthory, ingerülve kél fel,
Inti Pókainét s kimutat kezével,
Bitófák állanak sűrűn ott a téren,
Székelyek függének rajtuk *harmincnyegen*.

Ekkora hűség mellett most már kötelességünk volt végigvizsgálni a régi írásokat s a feltétlenül hiteles tények mellett megvizsgálni a személyazonosság problémáját is. Az a kérdés, az elítéltek között voltak-e valóban Pókaiak is. A történettudományt ez nem érdekli. Békés Gáspár életírásában, amely a kitűnő Szadeczky Lajos tollából származik, nyoma sincs annak, hogy a szomorú áldozatok között Pókaiak is lettek volna. A hazafias önfeláldozás tömegeiben elvesz az egyének érdeke s a múlt századok csak az áldozatok számát hagyják meg az utókor tanulságára és tiszteletére. A költő azonban az áldozatok tömegsírjából kiemeli a halálért versengő testvérek emlékét és izgalmasan érdekes volt felkutatni azt, hogy *valóban voltak Pókaiak* e történet áldozatai között.

Fennmaradt az 1575-iki évről a híres *Székely Krónika*, amelyet 1880-ban adott ki a *Századokban* a jeles történétíró Barabás Samu. Ebben a Székely Krónikában olvashatjuk, az 1575-iki évről: „Ez esztendőben lön az Békés hada. Hivatta Bátori István vajda az székelyeket szent Péter napjára Tordára gyűlésben, nem mentenek. Azonban izeni, hogy hadakozóképpen menjenek és az csikiak az idő közben feltámadának, az héten a község az hírt hallván, hogy Békés Gáspár hozza római császártól az régi szabadságot, kit azelőtt elvesztettek volt. Ugyanakkor Andrásí Péter elégette az hámort Csikban és az sóaknát is, hogy az csiki község feltámadott vala és az gyergyói lufejek is; valának vele több nemes népek is: Antal Pál, Antal Balázs is, Simon János, Fejér Pál, Szentimrehi János György sok lufejekkel egyetemben. Andrásí Péter mellé az székelyeket öhozzá hódoltatta, de az harc után sokat ezekben felakasztának; azkik megmaradásának porrá törék; ugyanakkor számkiveték Andrásí Pétert, Salamon Tamást, Fejér Pált, Antal Balást, Antal Pált, János Györgyöt felakaszták, Szent Margit asszony napban. Ugyanakkor az marosiak is feltámadtak vala és főszemélyek ezek veszének, kiket megölete Bátori István Kolozsváratt Szent Jakab napján: Csáni Miklós, *Pókai György*, az *Vajai Pókai János*, Bogáti Gáspár, Csanádi János deák, Bartsiai Miklós, Ósi Miklós, Kabós Farkas, Szamosfalván Bartakovits Jánost az unyon istállójának gerendájára akasztották fel.” Íme némi kis változással ugyan, de a történelmi igazság hitelességét kapta a Pókai fiúk története. A két Pókai talán nem is egy családból származott, de a hagyomány költői ereje hozta őket össze testvérekké, azonegy anya szenvedő fiaivá. Végso

eredményben tehát nem a költői képzelet agyalta ki lényegében, hanem az élet, e fájó és örök meglepetésekkel szolgáló élet szerkesztette össze a fiaiért könyörgő anya s a halálért versenyző fiúk történetét.

Nem csoda, hogy Gyulai költeménye után is továbbélt ez a rendkívüli lehetőségeket nyújtó költői tárgy. Báthory szörnyű ítélete már a múlt század végén nem volt egészen természetesnek feltűntethető, annak motiválására új költők új fordulatokat kerestek. A különféle külföldi analógiák és magyar feldolgozások közül (volt ilyen jónéhány) ezúttal csak egyet említünk meg. A nyolcvanas években *Roboz Ágnes* címmel Kiss József már erősen Arany János balladáinak módján újra feldolgozta a témát. Az esetet somlyói Báthory István korából áttette somlyói Báthory Zsigmond korába, aki a szentpáli csata után húsz évvel, 1595-ben szintén leverte egy lázadást s ellenfelei nagy csoportját szintén kivégeztette. Báthory Zsigmond, Istvánnal szemben, arról volt nevezetes, hogy úgynevezett nagy „nőbarát” volt. Kiss József a fejedelem kegyetlenségét úgy igyekszik motiválni, hogy Pókainé, aki még szép asszony, megtetszik Báthory Zsigmondnak, de az anya visszautasítja a fejedelem udvarlását. A hiúságában sértett fejedelem azután így mondja ki az ítéletet: „Válogatós asszony, válasszad ki magad” — azt t. i., hogy a kettő közül melyik fiú haljon meg. Roboz Ágnes beleőrül a fájdalomba. Íme ez a két új motívum az új feldolgozásban: az erotikum s a lelkiösszeomlás mutatja a múlt század közepe és vége irodalmi életének mély különbségét. Pókainé nőisége eltörpül anyasága mellett, nem a lelke, hanem a szíve szakad meg mérhetetlen fájdalmában.

Ez a kísérlet, Gyulai remek alkotásának modernizált mása, közvetve a Pókainé dicsőségét hirdeti. 1851-ben, midőn Gyulai költeményét megírta, még a ballada a régi típusban élt: a pathetikus hangú, részletező, némileg szavaló formában, ahogy azt Kölcsey Ferenc és Garay János művelték. Arany János korszakalkotó balladaköltészete csak ezután virult ki, hogy az egész világon hirdesse a magyar génusz halhatatlanságát. A költészet is olyan, mint az egész élet. Új formák jönnek, új eszközök, új módszerek, de a régiéek sem hálnak meg, néha háttérbe kerülnek s a rájuk való visszaemlékezés eltölt bennünket harmoniájuk édes-bús hangulatával. A gerinceségi kis nevelő-poéta alkotása, a *Pókainé*, a magyar költészet egyik legmegragadóbb emléke, amely Erdély életének, Erdély történetének egy bús epizódját a költészet halhatatlan eszközeivel az örök emlékezés fényességébe emelte fel.

RUBINYI MÓZES.

ADATTÁR.

A BÁNK BAN EGYIK MELLÉKFORRÁSA.

A nagy magyar tragédiaíró százötvenéves születési évfordulójának lepergése adott alkalmat arra, hogy kezünkbe vegyünk egy régi könyvecskét, melynek egyetlen példányát a Soproni Evangélikus Liceum önképzőköre őrzi.

Különös véletlen, hogy ez az önképzőkör: a Magyar Társaság — mely a legrégibb az országban — ugyancsak nemrég ünnepelte százötvenéves fennállását. Sok-sok értékes ereklýéje közt egyike a legkedvesebbeknek az a kis kötet, melynek címe: *OTTÓ, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja*. Egy szomorú történet Jeruzsálemi András magyar király idejéből. Magyarul kiadta Cseri Péter. Pesten, N. Kiss István nemzeti könyvtárusnál találhatók. 1812.

Az elbeszélés arról szól, hogy II. Endre király, aki éppen a Szent-Földre készül, távolléte idejére Bánk bánt bízta meg az ország kormányzásával. Bánk meghatottan fogadja el ezt a nemes tisztséget, s amikor e kitüntetést a királynak megköszöni, egy kéressel is előáll. A királyné öccse, Ottó, három éve synylódik börtönben. Gonosz befolyás alá kerülve tört akkor a király ellen. Bánk azonban meggyőződött arról, hogy Ottó tettét régen megbánta, hiszen a herceg alapjában jólelkű, csak könnyen befolyásolható ifjú. A király kész megbocsátani Ottónak, annyival is inkább, mert Gertrud királyné is ezt kéri férjétől a búcsú pillanatában. Maga Bánk siet. Ottó börtönébe az örömhírrrel. Éppen utolsó pillanatban érkezik, mert a szerencsétlen — végső kétségbeesésében — mérget akar bevenni. A szabadító Bánknak Ottó örök hűségét esküszik. Ifjú szíve azonban hamarosan jótevője ellen fordítja. Az udvarba érve, Ottó meglátja Bánk feleségét, Melindát s első látásra halálosan beleszeret. Hasztalan akar szabadulni esztelen szerelmétől, a véletlen Melinda elé sodorja s akkor — mintegy akarata ellenére — megvallja szerelmét. Bánk felesége nagy zavarban, de határozottan visszautasítja a herceget, s hogy további ostromától megszabaduljon, eltávozik az udvarból. Ottó ágnak esik. A királyné és Bánk féltő gondoskodással állnak mellette, de jelenlétük csak ingerli a szerelmes herceget. Végül megvallja titkát nővérének, egyszersmind közli vele azt az elhatározását, hogy sürgősen visszatér meráni házába. A királynét

nem kissé lepi meg Ottó vallomása. Mélyen sajnálja, hogy el kell válnia testvérétől éppen most, mikor férje is távol van. Megérti azonban öccse keserves helyzetét és helyesli szándékát. Kész teljesíteni Ottónak azt a kérését is, hogy elutazása előtt bocsánatot kérjen Melindától. Gertrud tehát hazahivatja megsértett barátnőjét. Melinda meglátása azonban egyszerre véget vet a gyenge jellemű Ottó minden jó szándékának. Midőn Melindával egyedül marad, újult erővel felébredt szenvedélye erőszakosságra ragadja: „egy új Tarquinius hágja által a törvényeket s újíttja meg Lucrétianak szerencsétlenségét.” Melinda nem tud hazudni férjének. A becsületében megsértett Bánk tört ragadva rohan az udvarba. Ottó már nincs ott. „Megháborodtan, halvány orcával, a kétségbeesés miatt magánkívül” eltávozott, Bánk bán a bűntársnak vélt királynét öli meg. Ezután Melindával együtt Konstantinápolyba megy a királyhoz, hogy jelentse neki tettét. Ottó — értesülve néne szerencsétlen sorsáról — szintén odasiet, bűnhődni akar. Kilitét fel nem fedve, ismeretlen lovagként párviadalra hívja ki Bánkot, ki halálosan megsebesíti. Bánk előadja a történeteket a királynak. Ekkor hozzák oda Ottót, ki halálos ágyán megesküszik, hogy gáztettében a királyné ártatlan volt. A király megbocsát Bánknak, ki ezután visszatér hazájába és zavartalan boldogságban él hitvesével.

A mese csaknem teljes egészében egyezik a tragédia cselekményével.

Ebből azonban korántsem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk.

Hiszen már felületes áttekintésre is szembetűnik Cseri Péter főhősének és a tragédia Ottó hercegének merőben ellentétes alakja: ez könnyelmű, sőt — nyugodtan mondhatjuk Arany Jánossal — léha ifjú, felelőtlen szoknyavadász, amaz jólelkű, csupa szív, csupa hála és jóindulat, kit gyenge akarataért inkább sajnálunk, mint megvetünk vagy gyűlölünk.

Mi köze hát a két Ottónak vagy a két műnek egymáshoz s egyáltalán szóba jöhet-e ez az igénytelen kis elbeszélés a nagyszerű tragédia mellett?

Ez a kérdés Gyulai Páltól György Lajosig, több mint száz éven át foglalkoztatta a magyar irodalomtörténetet, jelesen Katona életrajz-íróit és a Bánk bán vizsgálóit.¹

A Bánk bánnak és Cseri Ottójának kapcsolatára nézve ma sem tudunk többet, mint amit Katona József műve első kiadásához írott előszavában elmond.

Tudvalevő, hogy Katona az *Erdélyi Múzeum* 1814. évfolyamában meghírdetett drámai pályázatra nyújtotta be tragédiájának első fogalmazását. Ismeretes az is, hogy a pályázaton, amely-

¹ Gyulai P.: *Katona József és Bánk bánja*. Bp. 1882. — György L.: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 397—399. l.

nek eredményéről, helyesebben eredménytelenségéről csak négy év múlva számol be Döbrentei Gábor, Katona műve teljességgel észrevétlen maradt. Tokody János (ki ismeri ma már a nevét!) és Bolyai Farkas dicséretben részesített művei mellett a Bánk bánról meg sem emlékeztek a bírálók.

Nem csoda tehát, ha Katona — elúnva a hosszú várakozást — 1819-ben maga rendezti sajtó alá *Bánk bánját*, s műve előszavában meglehetősen keserű hangon emlékezik meg az *Erdélyi Múzeum* pályázatáról.

Számunkra azonban nagyobb jelentőségűek azok a szavai, amelyeket ugyanebben az előszóban a hazai és külföldi történelmi források felsorolása után mond:

„Cseri Úr, vagyis inkább Müller (akitől fordította) egy történetkében Ottót veszi és Bánk által Konstantinápolynál megöleti, — igen mohón!” Majd így folytatja:

„A másik volt Bánk bán felesége. Ezt Adelajdnak neveztem. Cseri Úr Ottója még akkor nem jött kezembe. Azután akadt egy iromány is előmbe, melyben az van, hogy Michael és Simeon Miczban spanyol testvéreknek volt egy világszerte híres szépségű huguk, kit Benedictus — (Bánk —) bán, Konrád grófnak fia vett el: elismertem tehát spanyolabbnak és hiszem, hogy Müller Úr szerencsésebb volt nevének feltalálásában...”

Ebből a meglehetősen nehézkes fogalmazású pár mondatból tehát megtudjuk, hogy Katona a Melinda nevet Cseri Péter Ottójából vette, melyet ő Müller német író művének magyar fordításaként tekint.

Meg kell elégednünk ezzel a szerény eredménnyel. A *zabolátlan indulatok áldozatja* nem is tarthat igényt arra, hogy a nagyszerű tragédia létrejöttében, vagy kialakulásában egy név adásánál több szerepe legyen.

György Lajos ezen felül „a királyné néhány jellemvonását” is neki tulajdonítja. Nézetében nem osztozunk. A filológiai kutatás ugyan kedvteléssel merülhet el e feltevés vizsgálatában, érdemleges eredményt azonban semmiképen sem várhatunk tőle.

E könyvecske vizsgálatakor nem a *Bánk bánnal* való kapcsolatot az egyetlen kérdés, mely tisztázásra vár.

Az olvasónak nem kell röstellkednie a miatt, hogy Cseri Péter nevét egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak az imént tárgyalt vonatkozásban ismeri.

Aki az irodalom jelenségeit figyelemmel kíséri, jóleső — bár igen szerény vigasztalást nyújtó — érzéssel állapíthatja meg, hogy amit a kortársak elhibáznak vagy elmulasztanak, azt az idő szerencsés kézzel hozza rendbe. Így foglalta el méltó helyét irodalmunkban *Bánk bán* és így tűnt el a széplelkű olvasók kezéből sok más román-társával együtt A *zabolátlan indulatok áldozatja*.

Százegynéhány esztendővel ezelőtt azonban Cseri Pétert még nem fődte be az ismeretlenség homálya. Elég ehhez tudnunk, hogy éppen az Ottónak olyan sikere volt a maga idejében, amellyel ma sem sok könyv dicsekedhetik: példányait annyira szétkapkodták, hogy Arany János már nem is tudta megszerezni, s Toldy Ferenc is hiába dülta fel érte a pesti könyvtárakat.²

Így érthető, hogy az 1812-iki első kiadás után „rövidesen”: tíz év múlva második kiadásra is szükség lett, amely az elsőhöz hasonlóan szintén elfogyott.

Ennek a második kiadásnak egyetlen megmaradt példánya kerülhetett Gyulai Pál kezébe,³ mert ő 1822-nek tünteti fel *Ottó* megjelenési évét és azt mondja, hogy ezt a regényt Cseri Péter 1821-ben fordította magyarra.

Csodálatos, hogy a mindenre kiterjedő figyelmű, gondos Gyulai nem vette észre a hibás feljegyzést, ami azért jelentős, mert hogyan írhatta volna Katona, egész pontos: 1819, *Jakab hava második* keltezéssel a Cserire vonatkozó, idézett szavakat, ha Gyulai közlése megfelelne a valóságnak. Az Ottó 1812-iki első kiadású példányának birtokában az irodalomtörténeti igazságnak tartozunk ezzel a kis helyreigazítással.

Hasonló tévedést kell eloszlatnunk Pintér Jenő idevágó megjegyzése tekintetében is. Magyar Irodalomtörténetében ezt olvaszuk: „Leithold német író regényében dolgozta fel a tetszetős Bonfinius részletet, ezt a regényt Cseri Péter magyarra fordította.”⁴

Leithold német íróról nincs tudomásunk. A való az, hogy a Katona említette „Müller Úr” művét a kutatóknak eddigelé nem sikerült előkeríteniök, pedig Katona József határozottan ezt nevezi meg Cseri Péter eredetijének. Heinrich Gusztáv és Gombocz Zoltán szorgalmas, alapos kutatásai nyomán⁵ azonban joggal hihetjük, hogy Cseri közvetlen forrása egy német nyelvű mű volt.

Bizonyos azonban, hogy már ez is fordítás volt franciából. A francia eredeti — mint Gombocz Zoltán kimutatta — D'Ussieux: *Dékameron Français*-jának *Berthold, prince de Moravie* (1775) című munkája.

E Bonfini nyomán készült francia műnek csonka és a nevet eltorzító fordítása: *Leithold, ein Fragment aus der Geschichte fürstlicher Leidenschaften* (1782) tűnt fel először, mint Cseri valószínű forrása. Megkerült azonban a regény teljes német for-

² Arany J.: *Hátrahagyott munkái*. IV. 64—66. l. és utána György L.: I. m. 42.

³ Gyulai P.: I. m. 134. l.; Heinrich G.: *A Bánkban regénye*. Budapesti Szemle 1901. 285. kk. l.

⁴ Pintér J.: *A magy. irod. tört.* V. köt. 828. l.

⁵ Heinrich G.: *Bánk bán a német költészetben*. Bp. 1879. és I. m.: Gombocz Z.: *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása*. Budapesti Szemle 1899. 460. l.

dítása is: *Eleonore Königin von Hungarn. Eine Geschichte von J. L. Klein. Wien 1783.* Az összevetésből kiderült, hogy ezt a munkát fordította le Cseri Péter csaknem teljes hűséggel.

Leithold a királyné testvére, s ezt Cseri Ottóval helyettesítette. Hasonlóképen került az idegen (nyilván kettős sajtóhibából származó) Zancebanus helyébe Bánk bán. E néhány névcserén és a címen kívül azonban Cseri nem változtatott a német munkán.

Fennmarad még a kérdés: hogyan nevezheti Katona a német munka szerzőjét Müller úrnak?

Heinrich megállapítása szerint az *Eleonore* jogtalan utánnyomása egy korábbi fordításnak. Szerzője könnyen lehet egy Müller nevű író, L. L. Klein pedig csak kiadója az újonnan nyomott munkának.

Ottó, a zabolátlan indulatok áldozatja tehát fordítás vagy legjobb esetben átdolgozás. Mint ilyen, szerves láncszeme annak a sornak, melynek élén Kazinczy áll, ismertebb nevű képviselői Dugonics András, Fáy András, Gaál József, Kis János és Verseggy Ferenc.

Műfajuk, mely a XVIII. századból XIX-be forduló időszak legjellegzetesebb irodalmi maradványa, s melybe az *Ottó* is sorolható: *a román*.

Erről az írásműről — György Lajos pompás fejtegetései után⁶ — most már könnyűszerrel állapíthatjuk meg, hogy a százszázötven év előtti közönség számára ugyanaz volt, mint ma nekünk a regény. Tartalmi tekintetben vagy éppenséggel irodalmi szempontból nem lehet vele szemben magas követelményeket támasztani. Annál inkább nagy érdeme a románnak, hogy magyar nyelvünket nagymértékben fejlesztette, s a kipallérozott magyar nyelven megírt elbeszélések számára olvasó közönséget teremtett. Az akkoriban napvilágot látott románok csaknem kizárólag idegen munkák fordításai, átdolgozásai.

A román a múlt század első évtizedeiben élte virágkorát, vagyis éppen akkor, amikor Cseri Péter *Ottója* megjelent.

A mű viszonylagos sikerét már láttuk.

A zabolátlan indulatok áldozatja nem egyedülálló munkája Cseri Péternek, a m. kir. helytartótanács derék jegyzőjének (élt 1778—1830). Ezenkívül még egy tucatnyi hasonló román vallja szerzőjének.⁷

* * *

Az *Ottó* eredeti kiadásának egyetlen példánya a Soproni Evangélikus Liceum önképzőkörének: a Magyar Társaságnak könyvtárában található. Abban a Magyar Társaságban, melyet

⁶ I. m.

⁷ L. erre nézve Szinnyi: *Magy. írók élete és művei* II.; részletes ismertetésüket adja György L.: I. m.

Cseri Péternek kortársa s egyéb írói ténykedése mellett a román-nak is jelentős művelője: Kis János alapította.⁸

BENKŐ LÁSZLÓ.

HORVÁT ISTVÁN, KIS JÁNOS, SZEMERE PÁLNÉ LEVELEI GUZMICS IZIDORHOZ.

A pannonhalmi főapátsági könyvtár kéziratára B. K. 61/1—6 jelzet alatt őrzi a Guzmicshoz intézett leveleket. A hatalmas és értékes levelezésből Récsy Viktor közöl legtöbbet *Kalászat a pannonhalmi kéziratából* címen (IK. X. 80—87; 225—240). Ugyancsak ő közölte Kulcsár István 1822. máj. 30-án kelt levelét (IK. V. 205.). Körösy László Abafi *Figyelőjében* (V. 71; 134) Szeder Fábiánnak Guzmicshoz intézett leveleit adta ki. Szemere Pálnak Guzmicshoz írt leveleit Szvorényi József közölte (Szemere Pál munkái. Bp. 1890. III. k.).

Most Horvát István, Kis János és Szemere Pálné Czoma Borbála leveleit tesszük közzé. Horvát levelei azért érdekesek, mert sok jellemző adatot szolgáltatnak a nagy álmódzó jellemének megismeréséhez. Nem kevésbé figyelemreméltók azok a levelek, amelyek Révai Miklósról szólnak. Az akadémiai törekvések történetéhez is találunk érdekes adatokat. (E levelek tüzetes értelmezése: Péntes Balduin: *Guzmics Izidor és Horvát István*. Pannonhalmi Szemle XVII. 358—364.) — Kis János levelei az 1830-as évek vallási türelmességének érdekes bizonyítékai. Különösen figyelemre méltó a Sopronban 1832. jan. 10-én kelt levél, amelyben arról tudósítja barátját, hogy kerülete evangélikus papságának megrendelésére és benne való dolgozásra ajánlja a Guzmics szerkesztette *Vallási és Egyházi Tárt*. — Figyelmet érdemel Szemere Pálné levele is Kazinczy haláláról. Élesen világítja meg Kazinczy és Szemere barátságát, valamint Kazinczy családjának nehéz helyzetét.

I. Horvát István levelei.

1.

Pest, 1821. febr. 21.

Tisztel. Tanító Ur, nagy érdemű Barátom Uram!

Nagyon szívesen vettem a' Szent Benedek Rendének Schematismusát, mellyet Trattner által nekem ajándékba küldött, s kötelességnek tartom e' Barátságos Indulatért forró hálámat

⁸ Otto, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja a soproni ev. liceumi Magyar Társaság kiadásában újra napvilágot látott: *Cseri Péter három elbeszélése*. Bp. 1942. (Magy. Irod. Ritkaságok 60.)

küldeni. Kedves minden előttem, a' mi e' dolgos Szerzetet illeti; annál kedvesebb volt az, a' miből az egész Szerzetnek munkás tagait meg esmérhettem. Legyen nagy érdemű Barátom Uram ezentúl is hozzám hasonló hajlandósággal; én, bizonyos lehet benne, szép elmebeli tehetségeit; nemes barátságát és tudományos érdemeit mindenkor illő betsben fogom tartani.

A' mit e' Schematismusra nézve ohajtanék, az volna, hogy benne a' Szerzetnek Necrologiuma is évenként megjelenék. Kedves ajándék volna az előttünk, kik nem csak az élő de még a' kihalt Tagok eránt is szíves tisztelettel viseltetünk, 's örömet tanulunk valamit azoktól, kik magokat a' Tudományoknak szentelték. Tudom ugyan, hogy e' Toldalék megjelenhetése nem egyedül Barátom Uramtól függ, de nem kételkedem, hogy az érdemes Elöljárók, ha megkéretnek nevünkben is, ohajtásunkat örömet kielégíttetni engedik. Legyen tehát nagy érdemű Barátom Uram! szószolló helyettünk a' Felsőségénél, 's midőn kérelmünket elő fogja terjeszteni, jusson az is eszébe, hogy ez által a' História Literarianak szép Biographiai Esméreteket szerezhethet. Itt az idő, mellyben többet illik tennünk a' maradék oktatására, mint eddig tettek Atyáink.

Engedje meg Bizodalmanak e' kisded, de ártatlan, kérelmét, 's hitesse el magával, hogy Szerzetének ditsősége nem keveset szívén fekszik annak, ki betsültön betsüli mind azokat, kik a' Köz Jónak élnek. Ki egyébaránt különös tisztelettel vagyok 's maradok

Nagy érdemű Barátom Uramnak

Pesten Febr 21-dikén 1821.

igaz tisztelője
Horvát István

2.

Pest, 1821. máj. 25.

Nagytiszteletű 's érdemű Barátom Uram!

Nagy hét óta naponként Győrbe készültem, 's naponként itthon maradni kényszerítettem. Majd a' Nádor Ispányra várakozás, majd az Orosz Tsászár jövelete, majd a' Nádor Ispány-nak a' Museumba nem jövelete akadályoztak utamtól. Úgy hittem, személyes tanátskozásunk többet fogna érni minden levél-nél, 's mivel Győrbe felutazni csak ugyan egész szándékból akartam, együtt létünkre hagytam gondolataimat a' Pesti Concursusról. Most azonban, ne hogy késedelmem mellett a' jótanátsot megtagadni látszassam, vagy másod kérésére keveset ügyelni véljen, kiöntöm egész nyílt szívűséggel véleményemet.

A' Rend híre 's betsülete, nem különben a' Pesti Fő Oskolának és az egész Hazának java is kívánja, hogy Isidorom a' Pesti Theológiai Pályafutásra megjelenjék. Kívánja a' tanulni

szerető, sőt forrón vágyó, Magyar Irónak könnyebb további kifejlése is.

Hogy a' Rendnek híre 's tekintete nő, ha jelesebb Tagai a' Fő Oskoláig eljutnak, elég értenem.

A' Pesti Fő Oskolának Theologiai Kara néhány derék férfiakból áll ugyan: de úgy látszik, mintha Pesten a' Theologia Eretnekségnek tartaná a' Nemzeti Literatura szeretetét és Hazafiui érzést. Mióta Fehér eltávozott, senki sem adta jelét buzgóságának. Mi jó volna tehát, ha egy a' Theológiát a' Nemes Hazafiui Érzésekkel egyeztetni tudó derék férfi lépnék Pesten a' hidegvérű tudósok közé! Ennek az is lenne következése: hogy a' Magyar Isidor a' Nevendék Papságban is beoltaná tisztább érzéseit, 's ezek lángra gyúlva az egész Hazában Apostolai lennének nem tsak az Evangeliumnak, hanem a' Magyar Buzgóságának is. Sok emberben gyújtott Tanítója világot, 's magam is örömmel vallom, hogy Révai élesztése nélkül alig ha lett volna belőlem valami.

De egy Tudós Férfi előtt még az is sokat nyomhat, hogy Pest a' Magyar Tudósságnak köz égető pontja. Itt tsinosabb lehet a' társalkodás, számosabb a' tanulást nyújtó alkalom, bővebb a' mindenféle segedelem. Itten Isidor néhány év folyta alatt moralliter is két annyi nyomhatna, mint Pannonia hegyén. Vagyon itt is Bibliotheca, de nem tsak puszta könyvből megyünk elő. A' tudós társalkodásban észrevétlenül is többet tanulunk, mint olvasásunkból. Azt pedig feltésem, hogy Guzmics tanult is eleget, de még kíván is tanulni.

Azt lehetne mind ezek ellen mondani: hogy én tsak Magyar, és nem Egyházi oldalról vészem a Kérdést. Igaz ezen észrevétel, de feltésem azt is: hogy Isidorom a' Papi oldalt is ditsően tudná világosítani; ditsőebben, mint akármelyik Pesti szabad élet után vágyó Világi Pap; feltésem: hogy a' kit a' tsendes Magánosság terhe nem nyom, azt a' józan szabadság sem fogná elvonni a' Tudományoktól.

Fontosabb kérdés, ha a' Füzetés, mely szerzetes Férfira nézve kisebb, elég lenne-e a' tisztességes élelemre? Erre én felelni nem tudok, hanem vártam volna feleletet, ha együtt beszélgettünk volna. — Más kérdés az: Kíván-e Guzmics előbbre menni a' szerzetben? A' helyben nem lakók többnyire mostoha gyermekeknek sorsokra szoktak jutni. A Tűz mellett könnyebb melegedni. Hogy a' Pesti Tanítók szerzetes élete miatt úgy nem fognának Guzmicscsal bánni, mint a' Capucinus Supplenssel, azt feltésem bizodalmasan. Evel a' Cistercitává lett Theologiae és Juris Doctorral gorombául bántak. Erdemlette-e? nem tudom.

Egyéb Nehézségeket a' személyben kellene keresnem, de ennek minden környüállásait nem esmérhetem. Kevesen voltunk együtt, 's akkor is ilyen esetről nem beszélgettünk. — Nem vélem, hogy a személynek különös helyhezetei fontos ellenmondást

nyújtának, következés képen oda hajlom: hogy minden esetre részt kellene venni a' tudós pályában.

Ha ide hajlik Barátom Uram szíve is, úgy először is írásba kérjen engedelmet Előjáróitól, valamint bizonyosságlevelet is a' szerzetben gyűjtött különféle érdemeiről. Oskolai Tanuleveleit hozza szinte le magával, 's a' Kérelem Levelet majd együtt Pesten feltegyük a' Concursus előtt vagy után. Mit kell helyben megtenni, azt is közleni fogom.

A' Verseknél hasznokat vetetem. Talán Kultsár Ujságaiba jobb helyen állanak. Takátról méltó vala szólani;¹ Schwarzenberg² semmi különösét nem tselekedett. Bámultam, midőn egy Herzeg, és Győri Püspök, Megyéje Abroszáért 10. Rhénes forint előfizetést kívánt a' szegény Plébánusaitól. A' születés minden disze; ha tsak hivatalában igen meg nem különböztette magát. — Éljen Barátom Uram a' Hazának — és boldogul! Kívánja

Pesten. Május 25-dikén

1821.

szíves tisztelője
Horvát István

3.

Pest, 1826. jan. 4.

A' mit a' vigság közepettén Barátságos Társaságokban megígértem, azt híven teljesítettem a' lehetőségig. Ezen túl most egyszer nem hághattam; de szükség is volt az új esméretekkel kémélve fel lépni. Fogadd szívesen kisded könyvetskémét, 's örvendj rajta, hogy Te is Taga vagy, és pedig érdemes Taga vagy, a' régi ditső nagy Szitya Nemzetnek. Míg Te evel fogod mulatni magadat, én addig folytatni fogom munkálkodásomat. Éljen boldogul, és szeresd

Pesten Januar. 4.-dikén 1826.

igaz tisztelődet
Horvát Istvánt

4.

Pest, 1828. febr. 29.

Kedves Isidorom, különösen szeretett Barátom!

Hogy Teleki József Gróf Levele³ hozzád szerentsésen elért, azon tiszta Szivemből örvendek. Érdemes volt arra példás hazafiúságod, hogy részt végy a megkülönböztetésben. Ha kérded, kinek köszönjed e tiszteletet? azt mondhatom, hogy tennen érdemeidnek. Mert akárki volt is az, ki a Felséges Nádor Ispány figyelmét reád fordította, neki bizonyosan nem a pusztá Szent

¹ A vers címe: Téli Takács József hamvai.

² Herczeg Schwarzenberg Ernést, győri püspök emléke.

³ E levéllel hívta meg Teleki Guzmicsot az Akadémia előkészítő bizottságába.

Mártoni lakos forgott eszébe, hanem az, a mi neked ditsőséget aratott. Szűnjél meg kérdezni a titkokat, mellyeket talán én sem esmérek; és ha én voltam volna is, a ki elhivatásodat sürgette, azt bizonyosan ki nem mondanám. Kellemetlen dolog erről valamit közölni. Sokan fájlalják, hogy ki hagyattak: minek venné magára akárki is nehezteléseket.

Ha a meghívó Méltóságnak válaszolni fogsz, jól teszed; ha nem felelsz, avval sem fogsz vétetni. Azonban, ha irsz is, röviden írj, s köszöneted mellett tsak azt add tudtára, hogy meg fogsz jelenni.

A mi egyéb kérdéseidet illeti, azokra együtt válaszolok. Szálást a város fog adni, melly ez eránt már megkérétt, és kedvező feleletet adott. Napszámot senki sem fog nyerni, de úgy értettem, hogy a nem Pesti Tudósok hihetőképen haza mentekkor a Fundátoroktól Ajándék Summát fognak nyerni. Mennyi léssen ez? a Jó Isten tudja. Szükséges tehát, hogy a Te kegyes Előjáróid, kiknek és Szerzetednek tisztelet behivatásod, rólad (és helyesen tennék, ha Horvát Endréről is ex nobili generositate gondoskodnának) adakozások által gondoskodjanak. Édes Barátom! magok a nagy urak szükségét most sem esmérnek, minthogy végnélkül vendégeskednek: könnyen meg eshetett, hogy utazásokat és élelmeket első szempillantatban figyelemre sem vették. Meddig tartanak a Gyűlések, azt senki sem tudja: én nem hiszem, hogy egy hónap előtt végek szakadjon. Első napokban látogatások, azután, meglehet, szokás szerént vendégeskedések lesznek.

A tanátskozás tárgya léssen az Ország Gyűlésén kidolgoztatott Academia Plánumnak (mellyet a mult Ország Gyűlés Actái között felkereshetsz) megvizsgáltatása és a kidolgozandó Rendszabások az az: Statutumok. Hogy előre sokat törd ezeken fődét, az nem szükség, hiszen a fontosabb tárgy Deputatus Urak is készületlen jöttek (hídjed állításomat), és készületlen dolgoznak. Parva sapientia regitur mundus. Majd ha fagyalttal ékes asztalhoz ülsz, megérik az eszed. És mit nem fog hevülésbe hozni a Champagner itala! Ti falusiak olly nehéznok tartjátok a munkálkodást, mi itt a városban ezen nem is tudunk aggódni.

És millyen falusi Ember az az Endre Barátom is! A Servitáknál vágyna lakni. Ó! Ó! Ó! Hiszen léssen tzifra szobátok, vagy szobáitok, tsak konyhára valót és szakátsot hozzatok magatokkal. Különben in regula koplalni és per exceptionem vendégeskedni fogtok. Endrét tsókolom, s azt ízenem neki, hogy az Academiából kizáratom, ha Árpádot le nem hozza magával.

Kazinczy itt vagyon, de götthös és szoba fogoly. Tsókol benneteket. Én pedig maradok hív Barátod

Pesten Febr. 29dikén

1828.

Horvát István

A Széch. Orsz. Könyvtár őrzője.

Kultsár is beteges.

Tamást a Priort, és az én régi, igen régi Lófejű Székel Barátomat Eleket százszor meg százszor tsókolom. Sokszor áldom Tamást a jó tserfa taplóért, ha éjjel a pipa mellett Ádám, az az: Gyula Atyánk eredetéről — Magyar eredetéről — elmélkedem. Mond neki: AVE AVE... DULCIS! — Későbbem felelek, mert minekutána először kérdéseid senkinek eszébe nem jutottak, utóbb nehéz leve a felelet reájok. Mások is tettek hasonló kérdéseket. Öllelek, s kívánom, hogy élj a MAK, MEK, MIK, MOK, MUK, MÖK, MÜK Nemzet ditsőségére sokáig! Élj boldogul, s közünkbe sietve siess egy nagy zsák Arannyal. Te egyik vagy közöttünk, a ki FÖLDES UR vagy Neked SZAKAT-SOT kell tartani, tractálnod kell, és diszét terjeszteni szerzednek. Másképen megszól a világ, mint a szegény Vice-Ispányt gyalazza az ékes vármegye. — Isten veled. —

5.¹

Guzmics Iszidornak Horvát István ezernyi Üdvözetet!

Pest, 1829. márc. 18.

Hogy tudsz tsak gondolni is felőlem, kedves Iszidórom! hogy én neheztelni tudnék reád? — Én, ki sokszor hat évig sem tudom mi a' harag, mi a' neheztelés? Nehezen esmersz valakit a hazában, ki állhatatossága által fölül mulhatna engemet; nehezen esmersz valakit, ki nálom nagyobb hivséggel szeresse Barátaid. Hogy ritkán vészed válaszat, igaz: de e'nek igen fontos oka vagyok. Te akár mit tennél, ha még olyan fontos vagy tsiklandós dolgot is, Pap maradsz s szerzetes maradsz. A' Papság tudniillik Character Indelebilis. Én világi ember, szolgál, és Atya és Férj is vagyok. Nekem minden legkisebb lépésemet mérve s vigyázva kell tenni. A' pusztá „Si vales Bene est“ Levél Formát mindenkor utáltam: Ellenben Jó Baráttal szívem egyenes ömledéseit mindenkor örömet vágytam közleni. Úgy de épen ettől tiltott mindenkor a' vigyázás és előre látás, minekutána a' Levelekkel számtalan vissza élések történnek.

Azonban a'nak, hogy egy idő óta válaszat nem vetted, közelebbi oka is vagyok. Junius óta könyveimmel bajlódom, melyek két három helyen szerte szét valának. Meg nem esmernéd most régi szálásomat. Mind a' négy szobában könyvnél egyebet nem látnál a' padlótól a boltozatig. Nekem minden értékem, mint egy hetven ezer (úgy van) könyveimben fekszik. Mivel ezeknek nagyobb részük a' Nemzeti Museum mellék szobáiban állott, eszembe jutott a' halál esetéről gondolkodva, hogy jobb ezeknek szálláson együtt állaniok. Hozzá kezdtem tehát a hordozóskodáshoz.

¹ Némely kevésbbé jelentős, de félreérthető részt elhagytam.

Írásaimat Feleségem 's Testvérei tudtom nélkül egy nagy halomra hányták. Így, ha akartam volna is, még sem teljesíthettem volna Révai utolsó leveléről² kérelmemet. Árpádám gyakori onszollására is. Ne véld, hogy ő nem zaklatta Atyját. Tsak igazságos mentségem nyugtatta meg Leveledet betsülni tudó Fiamat. Mihelezt kezembe akad a' Levél, emlékeztetés nélkül is mását venni fogod. Révai képének Reze nintsen a' Chaos között, e'vel minden szempillantásban szolgálhatok...³

Folyt idő, midőn mind a' mellett is, hogy igen nagyon tudom betsülni a' megtiszteltetést, a' Fehér, Moson és Torontál vármegyei Fő Jegyzői hivatalt, sőt az Ország Birói Hivatal Protonotáriusságát is (úgy van) hideg vérrel megköszöntem, 's a'ban kerestem a' Lélek erőjét és nagyságát: hogy mint szegény és Gregarius vitéz halok meg, de mint érdemekkel gazdag hagyom el az emberi pályát. Azt hittem mindenkor a' mit e' vers mond ki: „Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit moenia.” Most naponként áldva áldom a' mennyei gondviselést, hogy így gondolkodtam, 's boldogabbnak lenni tapasztalom magamat, minden inségeim mellett is, mint a'kor tapasztaltam volna, ha Status Ministerségig vihettem volna Előmeneteletem. Néha úgy gondolkodtam, hogy talán még is hibáztam választásomban: De már most erős hittel hiszem, hogy imádandó mindenben a' mennyei Gondviselés — imádandó még a'kor is, ha ollyas történik velünk, a' mit jóva hagyni nem tudunk. —

Ha valamit kívánságod teljesítésében tehetek, hitesd el magaddal, hogy azt bizonyosan örömetest megteszem. Örülök nagyon a'nak, hogy Bizodalmatad szívembe öntötted. Légy nyugodtan, nálam bátorságban áll kinyilatkoztatásod. A' mennyire tsak tőlem függ ohajtásod, az mindent elkövetve mozgásba fog hozatni. De a'nyi bizonyos, hogy az Academiáról Bétsben még semmi meghatározás nem tétetett. Januárius közepe után hagyta tsak el Plánumunk a' Magyar Cancelláriát.

Révai Biographiáját örömetest által fogom olvasni. Ha kezembe akadhatnak addig Jegyzeteim Biographiájáról (mert ha reájuk nem akadok, meg botsáss ha nem segíthetek) örömetest fogom bővíteni munkádat. Nem vagyok én irígy más jó Barátim eránt a' közlésben: De képzelné sem tudod, minő halom irataim vagynak. Ezeknek sokszor magam sem vehetem hasznukat. A' napokban mindenfelé kerestem p. o. a' Bétsi Magyar XIV-dik századi Szent Írást, és sehol meg nem találhattam. Nekem, 's könyveimnek és Irataimnak egy egész ház köllene.

² Ürményi Józsefhez, amelyben Révai azt kéri, hogy Horvát legyen az egyetemen utóda (Pest, 1807. márc. 17.).

³ Levelének e nem közölt részében szokatlan keserűséggel ír arról, hogy Guzmics csak a harmadik helyre került a főpátválasztáson. Guzmics éppen Horvát unszolására lépett fel jelöltként. A következő részben míg Guzmicsot akarja vizgasztalni, magáról ad remek jellemzést.

A' mit Kajánról írtam, azt olvasatlanul ne hadd. Mit fogsz reá mondani, mit a' tudós Hermeneuta Tamás,¹ kit tsókolok és tisztelek, azt tudni felette nagyon ohajtom. Úgy hiszem, hogy vaktában semmit sem mondtam, s kívánnám hogy Könyvtárotokban a' Kutfők maguk feltaláltatnának. Mondja-e még Lukács,² mondja-e még Bonifácius,³ hogy képzelődések azok, a' mik a' Rajzolatokban foglaltatnak? A' ki a Henrik Portugáliai Grófban, az Agarenusokban és a' Kajánban tébolyodott elmét lát, a'nak magának előbb meg kell tébolyodnia, hogy okosan ítélhessen. Sokat, igen sokat kell még nekünk tanulgatnunk Nemzetünk történeteiről, ha tudományra szert tenni akarunk.

Feleségem 's Gyermekeim tiszteletüket izenik. Én mint Szent Imre Maurust nemes szívedért és tudományod bőségéért hétszer és többször is tsokollak. Élj boldogul és szeress viszontag Te is engemet. Pesten Martius 18-dikán 1829.

N. B. Dogmatikád egyik Jegyzetében Vincentius Lirinensis élte korát hibásan emlited. Keresd ki a' helyet, és vesd össze a' Historia Literáriával.

Kajánban Sidóul Kut Kun helyett nyomtatás hiba. Ezt Tamásért kellett éréntennem.

6.

Pest, 1830. márc. 27.

Guzmics Isidornak Horvát István baráti tsókokat és ölelését.

Mint vagyok munkával és írással terhelve, mióta a' Pesti Fő Oskola Fő Igazgatót nyert, és mióta több Ifjak tolvajságokba keveredtek? azt nem is képzelheted. Alig győzöm vonni az Igát. Mintha készakarva elakarnának vonni tudományos igyekezeteimtől, úgy áll helyzetetésem. Ne tsudáld azért, ha vagy soraimat nem veszed; vagy ígéreteimet sem nyered meg tőlem. Vagyon erőnknek, vagyon tehetségünknek határa, mellyen legjobb szándékunk mellett is túl nem léphetünk. Más felől öszülök 's öregszem, az idő és kéz pedig int, hogy nem foly olly könnyen a' munka, mint hajdan, midőn még Boldogréti Vig, igazán szer felett Vig, László valék. Azonban az fő culminátioja az okosságnak, hogy állapotunkkal elégedjünk meg a'kor is, midőn, nem kellemes, vagy talán kellemetlen is helyzetetésünk.

Nagyon fájlalom, hogy Révai Biographiájáról Észrevételeimet nem közölhettem veled. A'nál inkább fájlaltam ezt, mennél szentebb név a' Révai név előttem, 's mennél kedvesb ajándékot küldöttél hozzám. Kedvesbet bizonyosan nem küldhetél, mert olly igaz tisztelőjét esmérni Révainak egy nem Tanítványában, millyenek tenmagadat festéd Életírásában, nekem a' legfőlségesebb bol-

¹ Kovács Tamás, a későbbi főapát.

² Rozenits Lukács pannonhalmi tanár.

³ Maar Bonifác pannonhalmi tanár.

dogság vala; de a' legédesb öröm is épen azért, mivel ollyvalaki szólamlott meg a' Nagy Férfiu érdemeiről, kit részre hajlással, mint talán engemet, nem vádolhatnak Nemzetünk Tudósai. Túl léptem régen a' tüzes ifiui koron; megérett főm lágya, mint köz beszédben mondani szokják, a' sok dolog és tanulás között: Nintsen tehát legkisebb okom is ezt a' meghalt Tudóst inkább védeni, mint egy másikat; nintsen okom vakon követni, magasztalni, dítsóiteni bár mi nagyon kedvelt Mesteremet 's Tanítómat. Azonban a' hidegebb Férfiui Elmélkedés is tsak azt mondatja velem, hogy Révai egyik volt a' Magyar Nemzet legnagyobb Férfiai közül; egy maga többet tudott Nemzeti Nyelvünkről, mint egész századok tudtak előtte. Eltalálta a' legbiztosabb ösvényt, fölfogta a' Magyar Nyelv igaz Természeti Tulajdonát, és keserves helyezettése mellett is nagy munkát, nagy dolgokat vitt véghez.

E' Nagy Férfiu lelkét és Characterét pedig Te, a' nélkül, hogy esmérte volna, millyen szerentsével által meg által tanultad tsupán tsak néhány Leveleiből! A' miket ezekből itt 's ott kiszemel-tél, azok újra szemembe tüntették eleven Képét, 's örvendtettem több helyeken, hogy Censorod magát a' fontos tárgyban ártatlanul (mert a' „szajha” szavát Novák fő Apát szájából ha együgyűség volt is kitörteni, még is az e'ből eredett kárt igen könnyű eltűnni) viselte; örvendtettem, hogy épségben hagyta Mártonfi és Somogyi Leveleit. Melly elevenen festi Révait, midőn mondatod vele: „Si tamen nihil proficio, in his extremis extrema arripiam. Offirmato animo nulli iniquae ordinationi parebo; violentis extundam acquitatem. Pereo potius, quam iniqua amplius feram”. — Illyen, szakasztott illyen ő, midőn a' neki vastagon és despotismusi hangon irogató Felséges Helytartó Tanátsnak Esztergomból nem többet, tsak e rövid Sorokat felelé: „Serenissime Regie Princeps etc., Excelsum Consilium etc.: Noverit Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Viros Literatos nequaquam esse vilia Mancipia ad triremes condemnata. Serenit. Ve. Regiae et Excelsi Consilii R. L. H. Servus humillimus Joannes Nicolaus Révai m. p.” Illyen volt ő, midőn akár a' legveszedelmesb időkben személyesen József Császár előtt a' Magyar Tudós Társaság felállíttatását sürgetni merte; akár a' Batthányi Cardinalis Hazafiságtalanságát verseiben Barkótzty Hamvaihoz szólva a' legeleveníbb színekkel rajzolta, akár ugyan ezen Verseken a' rettentő potrohu Majláth Győri Kanonok Farkas természetét 's marakodásait elő állította; akár végre a' Magyar Koronát éneklette, vagy Magyar Musikával fogadta. Keresd ki Könyvtáratokban, ha meg-vagyon, Horányi Munkáját „De Sacra Regni Hungariae Corona Commentarius” és ime másik kis Könyvecskét: „Pétzeli József, A' Magyar Koronának rövid Historiája. Komáromban, 1790. 8. 32—39. lapokon. Észre fogod venni ezekből, hogy Révainak Árpád alatt köllött volna rendszerént, és nem a' mi kortsosult századunkban, születni. Minden szerentsétlenségének fő kutfője az el-

árultatott, vagy inkább kivallott titok volt: „Jaj a' szegény oltárnál is azt sohajtja hogy érez". Ezt a'kor kivallani nagyobb volt, mint a' hajdani féktelen időkben Anathemába esni. Pedig az Új Testamentomból a' köhagyítás más embertárs ellen mindenkit szelidebb érzelmre gerjeszthetett volna. „Quis est hic Maurus septem oculis dignus? Et laudabimus eum". —

De millyen gyönyörű színben esmértetted meg német szavaiból azt a' Györi Fengler Püspököt is! E'ről nem ok nélkül íra Révai egyik levelében Paintnernek, ha jól jutnak eszembe szavai: „Cononicus tantum in herbis es, jam Monstrum Fenglero horridius. Dum nos lusisti!" Igen kevés ember tud úgy jótenni, hogy vissza ne éljen a'nak emberi igazaival, kinek jót tett. Ha mit adtak a' szűkölködő szerentsetlen szegény Tudósna, ezért úgy kellett neki tántzolni, a' mint az Adakozók fütyöltek, vagy bolondot akartak Moris Módra tenni belőle. Mennyire fájt ez neki gyakorta! Dréta Apát Takátszal még véleményeit is a' Nyelv ügyében megakarta változtatni vele az adandó, de nem adott segedelemért. A' rút Scena, melly Révait méltatlansága által tetőtől fogva sarkig fölhevítette, Kultsár István szállásának által ellenében a' Fejér Farkas Vendéglátóban ment véghez. Révainak 300. Papiros forintért jottistából ypsilonistává kellett volna lennie. Midőn utóbb az alkudozók láták szörnyű megindulását, tréfának akarák keresztelni a' méltatlan alatsónyságot, 's a' körükből futó Révait tsak erőszakos ajtóbezárással tarthaták maguknál. E'kor látám a' legmértékletesb italu férfiat haza jöttekor felpityókosan. Hevültében a'nyit ivott, hogy a' sok hevet hevével a' Bor Gőz majd nem fölül haladta.¹ — Mellesleg legyen mondatva, hogy tsak ezen elnem sült próba után tevék Dréta, Takáts, Vajky 's más több dgy-isták Ságít, a' Budai Könyvnyomtató Műhely Curatorat, a' Magyar Nyelv Herosztratusává. Ez az, ki minden Oskolai, Imádságos és másféle Könyveket megrontatott a' sok tessén, okokat, bolondokat, tudgya, szorittya Verseghianismus által.

De ezeket, és több más e'féléket, minden kényes és vigyázó Előadásaid mellett is bajjal lehetett volna még most elmondanod. És ez az, a' mi enyhíti a' dolgot, tudniillik Észrevételeim elmáradásukat, előttem. Majd nem azt állítom, hogy jobb volt most egyszer tsak saját segédeszközeid mellett maradnod. Így legalább minden Értelmes köz helybehagyással fogadta munkádat, 's azt is, a' min talán tüszszög alattomban, nem neked, hanem Révainak tulajdonítja. Sokan, igen sokan egész ihletődéssel kinyilatkoztaták előttem megelégedésüket 's örvendezésüket munkádon — fő-

¹ Kazinczy, hihetőleg ugyanezen forrás alapján, szintén említi az esetet, mégis fenntartással kell fogadnunk, ha meggondoljuk Révai szenvedélyességét, kiről maga Horvát írja (Levele Guzmichoz. 1829. ápr. 23.): „Heves ember lévén, némelyeket festhetett nem igaz ecsttel". A szenvedélyes Péteri Takáts Józsefről még feltehető volna az ilyesmi, de Dréta zirci apát jellemével aligha egyeztethető össze.

képen Jankovich Miklós, Forgó, Vörösmarty, 's még több mások áldanak érte.

Tölem fogadd, erántam mutatott hajlandóságodért, a' szíves és legérzékenyebb köszönetet. Mélyen fog szívemben feküdni Barátságod Emléje, 's nem fog, ha élek, maradni viszonos meglepés nélkül ajándékod.¹ Olly fontosat, olly nyomosat, mint Te nekem adál Révai Biographiájában, én ugyan talán nem adhatok, de mégis örömmel fogod venni azt a' tsekélyet is, a' mit adhatok. Tsak, tsak dolgozhatnám többet, hogy egyszer megfoghatnátok azt, mi, a' mit tenni 's adni akarok. Közelébb aligha a' Németeket nem rántom elő, minthogy Fejér György ujabban Munkájában már egészen szükségtelenné tette iparkodásomat. Ha szerét ejtheted, kérsd ki egy két órára Szent Mártonba Czech János György Tanátsnokhoz írtam Leveletem. Olvasd által, és azután tsováld Fődet, Nyakadat és egész Derekadat.

Tamás Fő Apátot tsókold helettem, 's jelents neki tiszteletemet. Őt én mindenkor nagy Hermeneutának tartottam, 's azért sokat vártam esméreteitől 's ítéletétől. Most pedig egy Theologus Professor ellen Bíróságához folyamodom. Kinek nyujt igazat? Fejér úgy állítja új munkájában, hogy a' Zsidó Targumot² a' Zsoltárookra Onkelos irta (Dissertatio De Avitis Magyarorum ac Chunorum Jasonumque Sedibus. Buda, 1830. 8° pag. 84.). Én azt gondolom, hogy Onkelos nem irt semmit is a' Zsoltárokra, hanem a' Zsoltár Targumot hihetőképen vagy Josephus Coecus Rabinus, vagy más Névtelen Rabbínusok készítették. — — Mellyik botlik hát közülünk, ítélje meg Szent Istvánnak Szent Mártoni Márvány székébe ülve a' jó Fő Apátur. Töled pedig kérdem: ha hallottad-e vagy olvastad-e, hogy „Saraka” Arabsul a'nyi, mint Praedari, és „Saracenus” a'nyi mint Praedo, Spoliator, Latro? — Ezt még Alber is tudja nyomorék Historia Ecclesiasticájában, 's még is Fejér nem tud odább látni Sáránál, Abrahám feleségénél. Azt már nem tudhatod, 's azért én mondom neked: hogy „Saracenus” bizonyosan a'nyit jelent, mint „Palosz = Latrunculus = Gethaeus = Samaraeus = Kurdus = Haramaeus”. s'a't.³

Köszönöm ma vett Verseidet is. Éljd boldogúl, 's minthogy mivel pedig tehát (így kezdé egyik orációját Kultsár egy időben) most már Fő Apátod által a' Paraditsomban vagy, emlékezzél meg rólam is szegény Magyar Samaritánusról. Isten legyen veled!

¹ Guzmics Horvátnak ajánlotta ugyanis Révai életrajzát.

² Targum az ószövetségi könyvek arámyelvű fordításainak a neve. Egyébként a kérdésben Horvátnak van igaza.

³ Horvát értelmezése téves; helyesen: héber šarrukin = keleti; ebből a magy. szerezsen.

II. Kis János levelei.

1.

Sopron, 1831. okt. 15.

Nagytiszteletű Professor Ur!

Nagyon ohajtván Kazinczynk' leveleinek mennél teljesebb gyűjteményét nyomtatva látni, a' nálam lévőket, mihelytt általnézésekre időm lesz, megfogom küldeni. De minthogy a' boldogult ez előtt több esztendőkkel maga akarta leveleit kiadni, kívánságára az addig hozzám küldötteket, mellyek sokkal nagyobb számot tettek, neki megküldöttem, 's így most csak azok vagynak kezeim között, mellyek megírtkult levelezésünk idejében irattak.

A Pannonhalmi utazásból egyik itteni Professor Ur adott egy exemplárt kérésemre.

Egyébb eránt illendő tisztelettel maradok

Fenntisztelt Uraságodnak

Soprony Oct. 13-kán 1831.

alázatos szolgálja.
Kis János

2.

Sopron, 1831. dec. 2.

Nagy tiszteletű Tudós Professor Ur!

Kazinczynk' hozzám irtt levelei közül, azokat, amelyeket életben neki vissza nem küldöttem, (egynéhány épen nem közölhetők kivéve,) ide mellyékelem, olyan bizodalommal, hogy Nagy Tiszt. Professor Ur úgy fog velek bánni, mint nem csak értelmes és bölcs, hanem egyszer'smind nemes szívű férfiú is. A kiválogatást megtenni teljességgel nincsen időm. Nagyon ohajtom Boldogult Barátom' kezeirásait vissza kaphatni.

Egyébberránt különös tisztelettel vagyok

A' Nagy Tiszteletű Tudós Professor Urnak

Soprony, Dec. 2-kán 1831.

alázatos szolgálja,
Kis János

3.

Sopron, 1832. jan. 10.

Nagy Tiszteletű Tudós Professor Ur!

Mihelytt a' Vallási és Egyházi Tár¹ eránt a' tudósítást vettem, azonnal currentáltam azt Superintendenciánkban 's ajánlottam mind a' munka megvételét, mind a' hozzá értőknek a' bennedolgozást; jóllehet a' környülményeket esmerván mind az egyik, mind a' másik részben keveset reménylek.

A' mi Kazinczy' leveleit illeti, a' nálam lévőket már az előtt egynehány hetekkel össze szedtem s' N. T. Uraságodhoz utasítva össze csináltam; de rész szerint a' magam' betegsége, rész szerint feleségemé miatt a' csomó mind eddig itt maradt. A' mit akkor

¹ Guzmics kat. hitbuzgalmi folyóirata.

irtam, most is azt irom én Fenntisztelt Uraságodban nem csak nyílt eszű, hanem nemes szívű férfiat is becsülök, s' azért a' barátunk özvegyétől az Özvegy Grofnétól Nála lévő levelek megvígálasát 's a' kiadhatók' kiadását is egészen Reá hagyom.

Valamint az uj esztendő elkezdése Fenntisztelt Uraságodra nézve reményilem kedvezőbb volt, mint én reám, úgy annak folyamatjához is és sok több esztendőkhöz szívemből jó szerencsét kívánván igaz tisztelettel vagyok

Nagy Tiszteletű Professor Urnak

Soprony Jan. 10-kén 1832.

kész köteles szolgálja,
Kis János

4.

Sopron, 1837, jún. 3.

Fő Tisztelendő Apát Ur!

A' Költészi Képek² ajándéknyomatványát, mely tegnap előtt érkezett hozzám, annál nagyobb köszönettel vettem, minnél forróbban óhajtottam már régtől fogva efféle gyűjtemény' megjelenését. Mélyen meglevén győződve egy magyar költészi anthológiának szükséges voltáról, már néhány esztendőkkal ez előtt egyet, mely minden nevezetesebb költészeinkből vala szedegetve, magam is készítettem; de minthogy Károly, több nyereséget ígérő kéziratokkal bővelkedvén, a' maga költségén kiadást fel nem vállalta, félre tettem, 's a' feledékenységnek adtam-által. Annál inkább örülök, hogy Fő Tisztelendő Ur ügyelése alatt leve valósággá az, a' mit olly régtől fogva óhajtok. — A' költészi képek' terve igen bölcsen van készítve, ha feltesszük azt, hogy dologhoz értő Professor ad oktatást a' gyermekeknek 's ifjaknak, mikép kelljen azokat használniok. De, fájdalom, a' mi iskoláinkban (szólok az Evangelikusok iskoláiról) ezt a' dolgok' mostani helyzetében nem igen reménylhetni; legfellyebb is bevezetés és oktatás nélkül tanultatnak-meg examenkori declamálás végett némelly darabocskák. Következésképen attól tartok, hogy azon Professoraink, kiket a' dolog illet, nem tudják a' könyvecskét úgy becsülni, mint kellene. Mindazáltal én azt nekik ajánlani el nem mulatom; mert tellyes meggyőződéselem szerint ajánlhatom. Igaz, hogy kettőt máskép kívánnék benne: egyiket azt, hogy a' nyomtatás hibátlanabb volna, másikat azt, hogy a' képek legnagyobb részén tellyesebb egész tennének, vagy inkább a' darabok öszvefüggésben több képeket, eredményeket 's gondolatokat adnának. De az első a' nyomtató' vétke; a' másodikra nézve pedig azt hiszem, hogy Fő Tisztelendő Ur maga is valamivel hosszabb darabokat, 's némi értelemben egészeket szándékozik adni a' gyűjtemény folytatásában. 'S ha ez lesz, akkor csak vagy a' tanítókat 's olvastatókat, vagy a' tanulókat 's olvasókat lehet okozni, ha a' munka, mely így is, mint most

² Guzmics szerkesztette antológia.

van, nagyon használható, a' jó izlést, vagy a' jónak és szépnek érzését sokakban nagy mértékben elő nem mozdítja.

Fő Tisztelendő Ur nekem barátságot méltóztatik ajánlani. Hogy hogy ne fogadnám én azt el kiterjesztett karokkal 's ezer örömmel attól, kit azon kívül, hogy nagy tudósnak, keresztyén Philosophusnak, józan 's mértékletes Theologusnak esmérek, nem csak jó, hanem szép, sőt nemes lelkű embernek 's keresztyénnek is tartok, 's ki iránt ugyan azért már sok esztendőktől fogva igaz tisztelettel és szeretettel viseltetem? Méltóztassék Fő Tisztelendő Ur meggyőződve lenni, hogy én, ki, ha a' Fénéloni lelküket nem szerethetném, mennyországban sem tudnék boldog lenni, igaz szívvel vagyok

Fő Tisztelendő Apát Urnak

Soprony, Junius 3-kán, 1837.

tisztelője 's barátja
Kis János

III. Czoma Borbála, Szemere Pálné levele.

Pécel, 1831. szept. 13.

Kekves Fő Tisztelendő Úr!

Az én Palim még nem tугya a mi igen tisztelt, és szeretett Kazintzink halálát, retteg atól a szempillantástól a melyben meg fogja tudni mert ő véghetetlen érzékeny, és kimondhatatlanul szeretette Kazintzink. Aprodonként akarom ahoz a gondolathoz szoktatni, annyit már mondtam néki hogy igen nagy beteg, és semmi reméység nints hozzá. Ennek halására is rossz lett, görtsöt kapot, ennél fogva én anyira vigyázok, hogy véletlenül meg ne tudja, hogy ha levél jön előre fel nyitom. Meg engedjen Kedves Fő Tisztelendő Úr hogy levelével éppen ezt tettem, és Palimnak meg sem mutattam, mert azt képzelni nem lehet melly gyenge és érzékeny ő most. Ha valami munkát méltóztatik Muzarion számára küldeni, tsak a Nagy hid utcába Fáy házhoz No 640 méltóztassék utasítani. Pali azt tudom mindent a leg nagyobb örömmel fel vesz Fő Tisztelendő Úrtól, most akarja Muzarion ötödik darabját kiadni, azon dolgozik most de mivel gyenge tsak lassan halad. Szegény Kazintzinétől is kaptunk a múlt postán levelet mellyet szinte Pali nem látot írja hogy levelet kapot Fő Tisztelendő Úrtól de még nints abban az állapotban hogy irhasson és meg köszönhesse hozzá mutatot barátságát, hanem köszönjük meg ezt helyette és, kérjük egyszersmind Fő Tisztelendő Urat, méltóztassék az Érsek Ő Excellentiájának Árvájit szívére kötni, hogy ha azzal a kegyességgel volna szegényekhez, és valami segedelmet küldene nékik. Itten Istennek hála még Collera eddig nints, hanem hideglelősök igen sokan vagynak de nem hálnak, az én Palim miólta a Collera hirt meg halotta nagy diétával él, és hála Istennek jól van tsak hogy gyenge, méltóztassék ötöt Kedves Fő Tisz-

telendő Úr mentül eléb levele által meg örvendeztetni mert annak mindég igen örül tsak Kazintziról ne méltóztassék semmit írni.

Ezzel magamat betses kedvezéseiben ajánlott maradtam Kedves Fő Tisztelendő Úrnak alázatos szolgálója

Czoma Borbála Szemere Pálné

Pétzel September 13 dikán 1831

Közli: PÉNZES BALDUIN.

JÓKAI MÓR ÉS IRÁNYI DÁNIEL.

Irányi Dániel, a 48-as képviselő és kormánybiztos, a későbbi idők híres függetlenségi politikusa, a szabadságharc leverése után Franciaországba menekült, ahonnan csak a kigyezés után tért haza. Párizsi tartózkodása idején két nevezetes magyar tárgyú munkát bocsátott közre francia nyelven és francia, valamint német lapok munkatársa is lett. 1860 után, amikor az osztrák önkényuralom érezhetőleg engedett kezdeti nagy szigorúságából, a magyarországi lapoknak is kezdett cikkeket küldözni, többek között a Jókai által szerkesztett Magyar Sajtónak.

1863-ban indította meg Jókai politikai napilapját, a *Hon-*t és kevéssel utóbb Irányi Dániel újból felajánlkozott munkatársnak. Ez a levele következik az alábbiakban. Nem tudjuk, hogy Jókai mit válaszolt reá; annyi bizonyos, hogy Irányinak több párizsi cikke jelent meg a *Hon*-ban, míg aztán 1866 folyamán véglegesen elmaradt a laptól. A két régi „márciusi ifjú” további, hosszú közpályája során sosem tudott felmelegedni egymás iránt. Irányi levele egyébként érdekesen bizonyítja azt a szellemi liberalizmust, amellyel Jókai, mint szerkesztő eljár s a vele nem egyező pártállásúak cikkeit is közölte. A levél eredetije az Országos Széchenyi Könyvtár irodalmi levelestárában található.

Irányi Dániel levele Jókai Mórhoz.

Jersey, 12 Grenville st.
Sept. 24 1865.

Kedves barátom!

A dolgok oly fordulatot vettek, hogy mindinkább óhajtok szellemi közlekedésbe lépni honfitársaimmal. H.¹ ugyan tudtomra adta, hogy tulajdonképi levelezést nem kívánsz tőlem; de remélem, hogy egyéb természetű dolgozatokat szívesen fogsz venni. A közjogi viszonyt illetőleg állásunk különböző lévén, ezt természetesen mellőzni fognám, s a nemzetiségi, közgazdasági s társadalmi kérdések tárgyalására szorítkoznám. Sokat tanultam

¹ Henszlmann Imre.

mióta külföldön élek, s szemeim mindig a haza felé lévén fordítva, tanulmányaim is főleg, ha nem kizárólag, ennek szempontjából történtek. Lehet ugyan, hogy a közjogin kívül is egyik, másik ügyre nézve eltérnek véleményeink; de szeretem hinni, hogy szabadelvűbb vagy semhoggy az ily nézetkülönbséget is lapodból kizárni akarjad. Ám, élj ha tetszik, minden nemű fentartással, de ne tegyetek véka alá most, midőn hasznos útmutatást adhatok s ballépésektől megóvhatok sokakat. Hogy a sajtóhatóság irányában eszélyesen tudom viselni magamat, azt nem szükség mondanom. A díj megszabását egészen reád bízom; nem vagyok követelő. A hatóság nem tiltván többé nevem kinyomatását, cikkeimet rendesen aláírni fogom. Ezúttal egy kis entre-félét küldök kezdetnek, gondolván, hogy tanácsosabb a *his ajtón* bemenni.

Jerseyben még egypár hetet töltendvén, azután visszatérek Párizsba, a honnan, ha érdekes újságok jutnak tudomásomra, külpolitikai levelet is adhatok, ha kívánod. Sőt, miután, ha akarom, a legjobb forrásból meríthetek akár mindennap, rendesen is tehetem, ámbár megvallom, lélekölő foglalkozásnak tartom az ilyenén levelezést.

Becsés válaszodat akár egyenesen ide, akár Párisba légy szíves intézni, ez utóbbi helyre M. Defrangé név alatt, rue Paillet, cabinet de lecture Grasset, vagy ha tetszik, közöld Henszlmannel a ki által fogja nekem küldeni. Egyelőre a lapnak a fentebbi névre és helyre küldése is feleletül fog szolgálni.

A P. Napló mellett csak a Hon azon nagy napilap a melyhez tisztességesen fordulhatok, s amaz kevésbé közel esik álláspontomhoz. Ne kényszerítsetek hallgatásra, mikor szólni kötelességem.

Szíves üdvözzel

barátod
I. D.

Jókai Mór levele Henszlmann Imréhez.

Irányi cikkeit Henszlmann Imre, a neves műtörténész, Irányi fiatalkori barátja közvetítette Jókaihoz, aki az 50-es évek során több ízben megfordult Angol- és Franciaországban és az ott élő magyar emigránsokat kapcsolatba hozhatta a rég elhagyott, szeretett hazával. Irányi Henszlmann-nál több ízben megsűrgette cikkei közlését és a tiszteletdíj kiutalását, amire szűkös helyzetében valóban nagy szüksége volt. Henszlmann továbbította panaszait Jókaihoz, aki végül az alábbi levélben válaszolt, érdekes fényt vetve az akkori sajtóviszonyokra. A levél tehát Irányira vonatkozik, a „Gazda” alatt őt kell érteni; nevét a korabeli rendőrviszonyok miatt nem írta ki Jókai. A levél eredetije a kassai Felsőmagyarországi Múzeum Henszlmann-hagyatékában található.

Tisztelt uram.

Kérem, legyen szives ezt a „Gazda” féle ügyet valahogy tisztába hozni, Úgy hiszem tudva lesz kegyed előtt, hogy én a Magyar Sajtóval tavaly minő viszonyban állottam. Nekem Heckenast levelezések díjazására és egyebekre semmi pénzt sem adott; csupán a magam szerkesztői havi díját kaptam tőle. Nehány barátunk fedezte a költségeket September végéig; akkor Heckenast felmondta a barátságot s az illetők nekem átadtak 100 pftot, hogy az addigi levelekért a „Gazda”-nak azt küldjem el. Elküldtem; a pénz kezéhez nem jutott; ez jól van: az én bajom lett. Irtam többször Gazdának, hogy levelezéseit ne folytassa, nincs miből díjaznom: ezeket sem kapta, ez is jól van: nem tehetek róla. Gazda nem leveleket, hanem *laprevuet* küldött nekem Párisból, a mire semmi szükségem nem volt, s a mit azelőtt mr. Deroussesstől havonként 100 frankért kaptam, de abbahagytam, mert a külföldi lapokat hamarabb kaptuk: mint a correspondancet; ez sem tesz semmit. Most összeszámitottam a M. Sajtóban kiadott levelek összegét: azoknak száma 34: mint Heckenast hivatalnokai is utána számitották. Minthogy meglehet, hogy hat levél eltévedhetett utközben kifizettem 40 levél díját 5 ftjával. 200 frankot ön által küldtem, most felkérem azon szíveség megújítására, hogy még a kétszáz frank értékét legyen szives Gazdának átszolgáltatni (100 frank nálunk = 50 pf.) s e levelem tartalmát vele megismertetni. Ohajtom, hogy barátságos viszonyban maradjunk s kölcsönös szolgálattételre közel alkalommal egymásnak ajánlkozhasunk. Sajnálom, hogy egészen saját számadásaimon kívül eső beszámítások miatt annyi kellemetlenség is támadt közöttünk.

Önnek

Pesten 1863 Jan. 7 én

őszinte tisztelője
Jókai.

Közli: KÓSA JANOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

Népi írók irodalomtörténetírása. Féja Géza: *Magyar irodalomszemlélet.* 1942. Magyar Élet, 102 l. Kis 8-r. Féja Géza: *A felvilágosodástól a sötétedésig. A magyar irodalom története 1772-től 1867-ig.* 1942. Magyar Élet, 287 l. 8-r. Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora. A magyar irodalom története 1867-től napjainkig.* 1943. Magyar Élet, 428 l. 8-r. Jankovich Ferenc: *Iránytű a magyar irodalomban.* I—II. 1942. Turul, 132, 162 l. 8-r. Juhász Géza: *Népi írók.* 1943. Magyar Élet, 138 l. Kis 8-r.

Népi íróink mozgalma újabban átcsapott az irodalomtörténet területére is. Elvileg örömmel kell üdvözölnünk ezt a jelenséget: az irodalom sokféle talajból szívja éltető nedveit, funkciója, azaz szerepe és hatása is többirányú, ezért minden új szempont csak a tudományos eredmények gazdagodásához vezet.

A népi mozgalom társadalmi jellegű, ennek következtében a szociológia irodalomszemléletében is döntően érvényesül. Az ú. n. irodalomszociológia az irodalomtudománynak egyik legfrissebb hajtása. Azon a kétségbevonhatatlan tényen épül fel, hogy a műalkotás ugyan a szerzőhöz kötött egyéni tett, az irodalom maga azonban egy szellemi közösségben áramló folyamat, amely tartalmával és irányával már eleve is befolyásolja az egyéni megnyilatkozást. Az irodalomszociológia tehát a társadalmi berendezkedés és a művészi tevékenység strukturális kapcsolatait keresi, s ha módszere még nem alakult is ki teljesen, máris sok figyelemreméltó eredménnyel dicsekedhetik, különösen a német irodalomtudományban.

Nálunk is történtek ilyen irányú kísérletek — Farkas Gyula, P. Kádár Jolán, Szerb Antal, Zolnai Béla monográfiáiban, Bisztray Gyula, Dékány István módszertani dolgozataiban, stb. — de népi íróink nem ezeken a csapásokon indultak tovább. Elméleti problémákkal általában nem bibelődnek; még a népiesség és a népi író fogalmát sem tisztázták egyértelmű világossággal, nemhogy a szociológiai szempontot összhangba tudták volna hozni az önelvű irodalomkutatás bonyolult módszerével. Esményi lelkesedéstől, reformvágytól hajtva inkább csak ösztönösen fogták hozzá munkájukhoz, ezért az irodalom jelenségeinek értelmezésében és ér-

tékelésében a népi szemléleten kívül a szokottnál erősebben érvényesül egyéni műveltségük, vérmérsékletük, írói bátorságuk.

Jankovich Ferenc mérsékelt, nyugodt magatartása összhangba kívánja hozni a hagyományos és az új szemléletet. Kitarat az irodalomtörténet azon főelve mellett, hogy „minden kort önmagával, kell mérnünk”, tudja, hogy „ködtermesztő lázadozással, Kelet-imádattal és Nyugat-gyűlölettel nem megyünk semmire”. (I. köt. 20. és 42. l.) Főcélja, hogy az irodalmat közelebb hozza a néphez, megismertesse és megkedveltesse vele — a népi szempontot tehát főként az előadásban és a szemléltető idézetek megválasztásában érvényesíti. Kedves, közvetlen hangon mutatja be irodalmunk fejlődését, figyelmeztet a tanulságokra, a beiktatott szemelvényekkel kedvet ébreszt az olvasásra, művelődésre. Adatai itt-ott mögöttele maradnak az újabb eredményeknek (a *Bánk bán* kolozsvári előadását megelőzte a kassai, Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposza nem forrása a *Zalán futásának*, Petőfit apja nem Sopronba küldte iskolára, Virág Benedek tabáni házát, sajnos, már lebontották, stb.), de egészében helyes képet fest irodalmunk multjáról — különösen jól sikerült a középkor és a XVI—XVII. század rajza.

Juhász Géza modern népi íróink legjavát mutatja be s rajtuk keresztül magát a népi mozgalmat. Igényesebb és művészebb előadó Jankovichnál, de elfogultabb és harcosabb. Nyíltan kimondja, hogy a végcél: a Nyugat kényszerzubbonyában sínylődő „úri” gyarmat-kultúra helyett a népi hagyományból sarjadt, népi műveltségre épült népuralom. (15. l.) Természetes, hogy az irodalomból elsősorban a külsőleg is érzékelhető tettet: az írók életét, magatartásukat s emberi küzdelmeiket látja meg, műveikben pedig a reális tartalmat. De ezekből az elemekből azután színes arcképeket, drámaian mozgalmassá helyzetrajzot tud szerkeszteni. Juhász Gézát hatalmas lelkesedés fűti — ez ad tollának szárnyakat, de ez ragadja őt túlzásokra is. Nála minden csupa fény, csupa ragyogás: a népi író már életében megdicsőülten emelkedik a magyar Parnasszusra; árnyéknak, kritikának alig van nyoma, legfeljebb egy-egy tanító megjegyzés utal a népi íróit is fenyegető erkölcsi-társadalmi veszélyekre. Juhász Géza nem hamisít, nem torzít, csak eszményít, de a „pars pro toto” néven ismert műfogás állandó használata költészetté párolja az ismertetésnek szánt tanulmányt.

Jankovich és Juhász írásából a nép és népi íróink szeretete sugárzik — Féja Géza magatartása negatív előjelű: őt a nem-népi írók gyűlölete ingerli írásra. Jankovich szelid oktatását, Juhász regényes jellemzését nála a meg nem értett próféták és az elvetélt forradalmárcok sötét haragja és pusztító indulata váltja fel. Vérbeborult szemmel emel vádat a magyar irodalomtörténetírás ellen: nem sikerült kodifikálnia a magyar élet és szellem lényeges jegyeit és magatartását, nem tárta fel irodalmunk eredeti gyökereit, alapvető élményeit, megrekedt a nyugati hatások kuta-

tásában, elsőrangú kútfőket elsüllyesztett, másodrangú értékeket emelt ki az elhanyagolt anyagból, csonka és ferde szemlélet alapján túlzott jelentőséget tulajdonított a műformáknak. Azonkívül irodalomtörténetünk eddig teljesen elhanyagolta a társadalmi szempontot, pedig mennél mélyebbre megyünk az irodalom vizsgálatában, annál inkább tapasztalhatjuk, hogy a közösségi elv az ősi, az egyéniség kultusza pedig a későbbi termék. (*Magyar irodalomszemlélet.* 3—13. l.)

Ezeknek a mulasztásoknak és hibáknak jóvátételét kísérli meg Féja Géza irodalomtörténeti műveiben. A „hungarológiává” szélesített társadalmi szempont alapján átcsoportosítja és újra értékeli egész irodalmunkat. Az eredmény valóban meglepő: joggal hirdeti a kiadó, hogy Féja művében „egészen átalakulnak az irodalomtörténet körvonalai... elsüllyesztett írók kapják meg megillető szellemi rangjukat... s túlértékelt divathősök lépnek lefelé, megillető helyükre.” Vagyis Féja magatartása nemcsak a kritikában, hanem az építő munkában is forradalmi.

De épen ez az aktivista szellem az akadály a önmagában érdekes, sőt szükséges vállalkozásnak. Az irodalom élet, élet pedig mindig teljes egészet jelent — az irodalomtörténetírónak az egészet kell néznie, még egyes kiragadott részletek ábrázolásánál is érzékeltetnie kell a teljes összefüggést, különben meghamisítja a valódi arányokat. Ezért minden szempont csakis a teljes szemléletet szolgálhatja. A társadalmi nézőpont értékes eredményeket szolgáltat, de a közösséghez való viszony is csak egy részlete az irodalom életének.

Az irodalom totális szemléletéből következik az is, hogy viszonyát az egész társadalomhoz kell megvizsgálni. Féja azonban tudatosan megszükiti szemléletét: nem az egész magyar társadalom szemszögéből vizsgálja az irodalom jelenségeit, hanem kizárólag a jobbágy-paraszti rétegek helyzetéből: meggyőződése ugyanis, hogy a nemzet legértékesebb, de a sajátos magyar viszonyok következtében mindig alulmaradt osztálya a nép. Itt van Féja rendszerének a másik sebezhető pontja: az irodalmi jelenségek társadalmi vonatkozásai nem a mélyebb megértést, hanem az abszolút értékelést szolgálják: szerinte csak egy igaz irodalom van, a népi, a más renden lévő alkotások, még a népi költők nem-népi művei is eleve gyengébb minőségűek.

De ha elfogadom is a népiséget mint értékmérőt, alkalmazhatom-e a multa? Minden kor a saját erkölcsi és művészi értékrendszerét valósította meg a fejlődés folyamán — ítélkezhetem-e felette a jelen eszményképei szerint? Történeti-e még az az ábrázolás, amely a multat nem magából a multból magyarázza?

De Féja Gézának főgondja nem is a mult. Ő nem irodalomtörténetet ír, hanem politikai röpiratot, kezében költészetünk multja csak eszköz, amellyel a mozgalom érdekében harcol, világnézetének és pártprogramjának igazolása saját hívei és a köz-

vélemény előtt. Jankovich Ferenc és Juhász Géza is népi írók, de a mellett történetileg iskolázott elmék és ösztönös széplelkek, akik meghajolnak a művészi tények előtt. Féja Géza azonban csak politikai agitátor, s mint ilyen az indulat hevében nemcsak az irodalomtörténeti kutatás alapelveiről feledkezik meg, hanem a torzítástól, a ferdtéstől sem riad vissza. Irodalomtörténete szinte iskolapéldája annak az eljárásnak, hogyan lehet a hiteles adatok elhallgatásával és a kiemelt tények mesterséges csoportosításával meghamisítani a multat. A megszámlálhatatlan eset közül álljon itt csak egy.

Féja Géza Gyulai Pálban a XIX. század második felének legkártékonyabb szellemét látja. Többek között azzal vádolja, hogy „kispolgári méretűvé szűkíti Bánk roppant tragikumát, kispolgári szemüvegen keresztül szemléli a drámában megnyilatkozó jellegzetes történelmet is; alantas szemléletmódja nemzedékeket fertőzött meg”. (*Nagy vállalkozások kora*, 87. l.) Gyulai „alantas szemléletmódjával” Zilahy Károly „magasabbrendűen megfogalmazott” tragédia-elméletét állítja szembe, amely szerint a tragédia „a konkrét emberi ellen az absztrakt világrendnek szolgáltat igazságot”. Ez a meghatározás Zilahy Károly *A tragédia bölcselete* c. cikkében található (*Munkái* II. köt. 90. l.) a következő mondat folytatásaként: „A tragédia célja... a természetileg igazolható, de erkölcsileg nem jogosult indulatot az erkölcsi joggal ellenkezésbe hozni és a kettő közt az erkölcsi jognak adni elégtételt”. A következő lapon pedig ezt olvashatjuk: „A tragédia mindig oly eszmét juttat győzelemre, melynek megsértése miatt a hősnek buknia kellett”. Vagyis: Zilahy Károly felfogása épenúgy az aristotelesi vétség-elméletre támaszkodik, mint Gyulaié, de kettejük közt mégis Gyulai a kevésbé dogmatikus, pszichológiailag modernebb, mert épen Bánk bán-tanulmányában állapítja meg, hogy az erkölcsi világrenddel való összeütközésen kívül a tragikumnak van más forrása is, t. i. a hős lelki meghasonlása. (V. ö. Mitrovics Gyula: *Gyulai Pál esztétikája*, 33. l.) Erről azonban haligat Féja Géza, mint ahogy azt sem említi, hogy míg Gyulai Pál egész pályáján a *Bánk bán* klasszikus nagyságát hirdette, addig Zilahy Károly jeles magyar tragédianak tartotta a „geniális Hugó Károly” *Báró és bankárját* meg Szigligeti Ede *Grittijét* (id. m. 94. l.), viszont *Az ember tragédiájáról* úgy vélekedett, hogy „mint költemény nem ér semmit és mint drámai költemény még kevesebbet”. (id. m. 236. l.) Milyen logika alapján következik ebből, hogy Zilahy Károly „magas európai követelményhez és a magyar szellem mélyében rejlő képességekhez mérte a műveket” (*A felvilágosodástól a sötétedésig*, 280. l.) és milyen kritikusai lelkiismerettel állíthatjuk, hogy az idő Zilahynak „megállapításait egyre fényesebben igazolja”, Gyulai pedig a „magyar tudat konok megszűkítője”? (u. o. 281. l.)

Hogy az adatok önkényes csoportosítása és a lelkiismeretes

tárgyilagosság teljes kikapcsolása súlyos belső ellentmondásokra vezet, az szinte természetes. A sok ön-cáfolat közül legyen szabad egyet idéznünk. Pintér Jenőnek egyik szerencsétlenül megfogalmazott mondata Csokonairól már Szabó Dezső támadása óta szinte szállóigévé vált a meddő hatáskutatás kipellengérezésére: „Bizonyos, hogy sokat tanult Boileau, Tassoni, Zachariae és különösen Pope eposzaiból, de az is való, hogy az idegen mesterektől vett keretet eredeti magyar tartalommal és magyar szellemmel töltötte meg”. Féja Géza is idézi ezt a megállapítást, hogy pozdorjává zúzza az eddigi magyar irodalomtörténet hitelét. Ugyanakkor azonban ilyeneket ír: „Mikszáthban Kelet-Európa elemei folytak össze: a tót érzelmesség, naivság és miszticizmus, a lengyel könnyedség és szívésség, a magyar humor s mértéktartás és bizonyos mértékben az orosz mélység is”. (*Nagy vállalkozások kora*, 112. l.) Vajjon ki követ el nagyobb irodalomtörténeti vétket: aki a keretet vagy aki a lelki tartalmat származtatja idegenből?

Ismételjük: egy újabb, talán még Féjaénál is vaskosabb könyvet tenne ki, ha valamennyi misztifikációjáról, tévedéséről, elhamarkodott és rosszhiszemű következtetéséről le akarnók rántani a leplet. Vállalkozása annál sajnálatosabb, mert vele nemcsak a népi mozgalom eszmeiségét, hanem saját életrevaló gondolatait is diszkreditálja. Féja Géza dilettáns a magyar irodalomtörténet világában, de talán épen ezért sokban helyesebben lát. Igaza van például, amikor sürgeti az irodalom minden fontosabb emlékének, valamint a népköltési anyag modern kiadását, igaza van, amikor rámutat arra, hogy meg kell világítanunk, milyen kulturális kapcsolatok fűznek minket a keleteurópai népekhez. A részletekben is van sok gondolatébresztő megfigyelés, legértékesebb azonban ellenzéki magatartása, amely több munkára, szélesebbkörű szemléletre, mélyebbre fúró módszerekre, finomabb kritikára s a magyar irodalom értékeinek még forróbb szeretetére kell hogy ösztönözzön minket. Népi íróink alantos hangú, személyeskedő támadása elől kitérünk, a tévedésekkel elvi alapon tudományos fegyverzettel szembeszállunk, munkásságuk komoly eredményeit hálásan fogadjuk.

SOLT ANDOR.

Magyar Könyvészet 1911—1920. Barcza Imre címanyagának felhasználásával összeállította az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai osztálya. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. II. kötet. L—Z. Budapest 1942. A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. 558, 2 l.

„Most, mikor előttünk van az 1911—1920. évek Magyar Könyvészetének első kötete, úgy érezzük érdemes volt várni” —

írta Szabó Dávid Kozocsa könyvészetéről az Irodalomtörténeti Közlemények 1940. évi folyamában. (189—190. l.) Ma, amikor nemzeti bibliográfiánk az 1911—1920-as periódus második — ugyancsak Kozocsa által sajtó alá rendezett — kötetével teljesen lerotta tartozását legalább ezzel a korszakkal szemben, ugyanazt mondhatjuk el a teljes kötet dícséretére: érdemes volt várni. A hosszú várakozási időt kitöltötte a címek összegyűjtésének, leírásának, összehasonlításának fáradságos munkája, annál inkább, mert az anyag nagy részét az első világháború négy évének, az összeomlás és a forradalmak korának nyomdatermékei adták, amikor a kedvezőtlen állapotok a kötelespéldányok beszolgáltatását megnehezítették, vagy épen lehetetlenné tették. A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete rendelkezésre bocsátotta a Barcza Imre által összegyűjtött címanyagát, de ez hiányos, beosztásban következtelen volt. Az anyaggyűjtés hiányait pótolni kellett; a címleírások ellenőrzése és az Orsz. Széchényi Könyvtár által előírt címfelvételi szabályokkal való egybehangolása újabb fáradságos munkát jelentett.

A sok kézen átment, nem egységes elgondolás és következetes módszer alapján összeállított anyagból nem sikerült teljesen kiirtani néhány eredendő hibát. Petrik könyvészte annak idején a tudományos folyóiratok cikkeit is tartalmazta. Ezeket az 1911—1920. periódus bibliográfiája kénytelen volt elejteni és a tudományos folyóiratokat a hírlapokkal együtt külön kötetbe utalta, amely az Orsz. Széchényi Könyvtár egy másik kiadványsorozatában már meg is jelent. De tévedésből maradt folyóiratcím a gondosan megrostált könyvbibliográfiában is. (Pl. Magyar Orvosi Archivum. Magyar Könyvészet II. köt. 67. l.) Az adatok sorrendje és felvételük módja sem mindig következetes. A számozatlan lapokat hol jelöli, hol nem. Hol szögletes zárójelben adja őket, hol egyszerűen vesszővel elválasztva a számozott lapok után. A számozatlan sorozatok egyes darabjainak Kozocsa önkényesen számokat ad: ezzel a szokással a Széchényi Könyvtár éves bibliográfiája már szakított és a könnyebben áttekinthető *betűrendes* felsorolást választotta. Az álneves munkák felvétele nem következetes, pl. a „Pesti Napló jubileuma” c. munkát a bibliográfia bevezetésében hangoztatott elvek szerint *Bányai Elemér* alatt kellett volna felvenni. Ott pedig még utalást sem találtunk. Az idegennyelvű címek átjavítására — több helyen kitűnik — nagy gondot fordított a sajtó alá rendező. Mégis előfordulnak ilyen felvételek: *Tharaud-Jerôme* Jean és *Molière* [Jean-Baptiste.] Végül pedig ideje volna, hogy a tárgyi cím alatt felvett, szerző neve nélkül megjelent munkák címe előtt álló névelő teljesen felesleges hátravetését elhagyjuk. A hosszú, néha többsoros cím után dobott A-betű értelmetlen és zavaró is. A címszót a vastagabb betűtípus úgysis kiemeli.

Nemzeti bibliográfiáinknak vannak még megoldatlan feladatai.

A most befejezett évkör és az 1936-tól kezdve megjelenő *Magyarország évi könyvészete* között tizenöt év magyar könyvtermelésének hiányzik még a tudományos leltára. Márpedig a teljes nemzeti könyvészet a szakbibliográfiáknak s azokkal együtt mindenfajta rendszeres tudományos kutatásnak nélkülözhetetlen alapja. Azután megoldást kellene találni legalább a tudományos és irodalmi folyóiratok *cikkeinek* címek szerint összegyűjtésére is; erre Szinnyei félbenmaradt *Repertórium*a óta senki sem vállalkozott. Modern, használható könyvészetet nem lehet ötletszerűen, egyesek kimagasló önfeláldozására hagyatkozva teremteni: a könyvészet készítése nagy gondot, széleskörű tudást igénylő tudományos feladat. Nem egyesek, hanem jól szervezett munkaközösségek feladata. Az Országos Széchényi Könyvtárból a közelmúlt évek folyamán kikerült könyvészeti munkák — így a most derekasan befejezett 1911—1920. évi *Magyar Könyvészet* is — bizonyítják, hogy nem a kezdeményező erő hiányzik. Csak munkatársak nevelésére, az érdeklődésnek a fiatal filológus generáció körében való felkeltésére lenne szükség és arra a meggyőződésre, hogy az erre fordított fáradozás nem lesz hiábavaló: megbecsülést is szerez annak, aki vállalja... A tervszerű és folyamatos könyvészeti munka azután a még meglévő hiányokat és hibákat önmagától kiküszöböli.

DEZSÉNYI BÉLA.

Gál István: Angol-magyar történelmi kapcsolatok. Budapest, 1942. Magy. kir. állami nyomda.

Gál István munkája értékes összefoglalása az angol-magyar történelmi és művelődéstörténeti kapcsolatoknak. Rámutat a középkor keresztény közösségtudata, a dinasztikus érdekszövetség, az egyetemi élet mozzanataira, az Arany Bulla és a Magna Charta kapcsolataira, az angol uralkodók és az Árpád-házi fejedelmek követjárásaira. Említi, hogy a középkori angol krónikák, balladák, románcok, novellák lelkesen írnak Magyarországról. Szól arról is, hogy Sidney Fülöp elragadtatva emlékezik meg a magyar hősdalokról. Nem feleli a magyar nyomokat Shakespeare, Johnson munkáiban sem. Elénk tárulnak Erdély és Angolország diplomáciai és protestáns iskoláink angliai összeköttetései. Rávilágít arra is, hogyan közvetíti Bécs és Göttinga az angol szellemi mozgalmakat. Felvonulnak Shakespeare fordítói. Megemlékezik Byron, Scott, Joyce, Lawrence hatásáról. Néhány sorban beszámol az angol nyelv magyar és a magyar nyelv angol elemeiről. Ír azokról is, akik emlegették a magyarságot: Manderville-ről, Richardson-ról. Elsorakoztatja azokat a kiváló magyar történelmi alako-

kat, akikről angol könyvek jelentek meg. (Szent Erzsébetről stb.) Ráirányul figyelme arra is, hogy egész sereg magyar tudós (Körösi Csoma Sándor, stb.) vett részt az angol birodalom egyes részeinek felkutatásában. Mindezt azoknak a vizsgálódásoknak alapján állapítja meg, amelyeket Angyal Dávid, Fest Sándor professzor és lelkes tanítványai: Rónai Éva és mások, közöttük maga Gál István is, eszközöltek az angol-magyar kapcsolatok kifürkészése terén.

Ebben az élénk figyelemre valló dolgozatban azt hibáztatjuk, hogy minden összefolyik benne. Kis részekre kellett volna tagolnia: a diplomácia, a politika, az iskolaügy, az irodalom és a nyelv szempontjai szerint. Néhány mondatban meg kellett volna említenie szembeszökően gazdag Shakespeare-kultuszunkat, azt is, mennyire jelentős Ossian-, Scott- és Byron-tiszteletünk van.

Mindez csak kis mértékben csökkenti ennek a művelt közönségünk számára annyira fontos összefoglalásnak jelentőségét.¹

ELEK OSZKÁR.

Kovalovszky Miklós: Ady Endre önképzőkori tag. Budapest, 1943. Fischhof Henrik nyomdája, 71 l. 8-r.

Az Ady-irodalom lassanként hatalmas könyvtárrá dagad, a kutatás azonban meglehetősen rendszertelenül folyik: míg egyes jelenségekről már az unalomig sokat hallunk, addig más, nem kevésbé fontos mozzanatokkal senkisémm törődik. Általában mindenki az „érett” költővel foglalkozik, s ez természetes is, mert Ady művészete a nagyváradi évektől kezdve kimeríthetetlenül gazdag — viszont nem kétséges, hogy a tudománynak a lángész kibontakozását is meg kell vizsgálnia. Hasznos munkát végzett tehát Kovalovszky Miklós, amikor nem csekély fáradtsággal összegyűjtötte Ady iskolai működésére, valamint zilahi „magánéletére” vonatkozó adatokat, s igyekezett megrajzolni azt a sajátos légkört, amelyben Ady diákoskodott. Kovalovszky nagyon józanul érté-

¹ Ezen a helyen egy súlyosabb hibájáról emlékezünk meg. A XVI. századi Sidney Fülöpnek, a kor egyik legkiválóbb költőjének és esztétikusának reánk nézve mérhetetlen jelentőségű nyilatkozatát eredetiben és fordításban is közli. Az eredetinek *valour* szava fordítása körül ott settenkedik a francia *valeur* (érték) jelentése, noha a franciában is ismeretes a *valeur militaire*. A tévedés értékcsökkentő és értelemzavaró hibát okozott a fordításban. A *valour* angolban csak vitézséget jelent. Sidney szövege magyarul a következő: „Magyarországon minden ünnepen és más ilyen összejöveteleken azt a szokást láttam, hogy *őseiknek vitézségéről* énekeik vannak, amelyeket ez a nagyon katonás nemzet úgy tekint, mint derék vitézség legfőbb lángalobbantóit”. (L. Sidney Fülöp a magyar hősdalokról című cikkemet az *Irodalomtörténet* 1913. évf.-ban).

keli a fennmaradt forrásemlékeket, nem magyaráz beléjük olyasmit, amire csak a költői fejlődés későbbi szakaszának ismerete jogosíthatna fel minket, s nem igyekszik mindenáron mítoszt teremteni az ifjúkor eseményeiből. Annyi bizonyos, hogy a zilahi önképzőkör jegyzőkönyveinek adataiból nehéz felismerni az oroszlánkőrmöket, de a Venus és Bacchus oltárán hozott korai áldozatok már jelzik az elkövetkezendő tragédiát. Egy erőteljesebb lélektani „mélyfúrás” talán gazdagabb réteg kincseit hozta volna napvilágra, viszont így is sikerült kimutatni, hogy Ady Endre emberi és költői magatartásának kialakulására a Zilahon eltöltött diákévek döntő hatással voltak.

SOLT ANDOR.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTÓRIUM.

Az 1942-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

Ács Tivadar. New-Buda. — *Ism. Rédey Mária. Bpesti Szemle.* 263. köt. 59—64. l. — *M. Kultúra.* I. 82. l. — *Ficzay Dénes. Pásztortűz.* 461—462. l. — *k. b. Nemzeti Újs.* 67. sz. — (l.) *Népszava.* 82. sz. — *Újs.* 8. sz. — *V. L. Esti Magyarország.* 137. sz.

Ady Endre. A tegnapi Páris. (Vázlatok.) Sajtó alá rendezte: *Kovács Aladár.* — *Ism. dyl. Keresztyén Igazság.* 186—187. l. — *Kun—Molnár Sándor. Hajnalodik.* 211—212. l. — *Harcos Ottó. Sorsunk.* 680—681. l. — (e. a.) *Újs.* 197. sz. — *Zu Gottes linker Hand. Ausgewählte gedichte. Übersetzt von Felix Liman.* — *Ism. P. Lloyd.* 31. esti sz.

Ady Lajosné. Az ismeretlen Ady — *Ism. Dénes Zsófia. Újs.* 286. sz. — *Juhász Vilmos. U. o.,* 291. sz. — *Féja Géza. Reggeli Magyarország* 288. sz. — 8 Órai Újs., 291. sz. — *Balassi Menyhért. Esti Kurír.* 292. sz.

Barankovics István. Ady bátorsága. Ország Útja. 211—214. l.

Barcs Sándor. Együtt a költővel. *Újs.* 4. sz.

(e. a.) Ady és Lédája. *Újs.* 289. sz.

Féja Géza. Az Ady-hagyaték. *Esti Magyarország.* 285. sz.

Földessy Gyula. Az ismeretlen Ady. 45 l. — *Ism. Sárkány Oszkár. Ország Útja.* 62—63. l.

U. az. Újabb adalékok egy Ady-motivumhoz. Irodört. 144—147. l.

Gábor István. Ady kalotaszegi és csucsai nyomában. *M. Nemzet.* 168. sz.

g. i. Ady Kolozsvárott. M. Nemzet. 191. sz.

U. az. Zilahon megnyílt az Ady-Múzeum. Mai Nap. 214. sz.

Gosztonyi Lajos. Ady Endre cikke harminc évvel ezelőtt. *Népszava.* 203. sz.

Halász Előd. Ady és Nietzsche. — *Ism. Gulyás Pál. Donauropa.* 553—554. l. — *U. az. Prot. Szemle.* 318—319. l.

U. az. Nietzsche und Ady. Ungarn. 544—551. l.

Kalmár-Maron Ferenc. Beszélgetés „Ady szerkesztő úr” egykori nagyváradi kocsisával. *Mai Nap.* 150. sz.

Kovalovszky Miklós. Az Ady-levelek időrendjéhez. *M. Nemzet.* 67. sz.

U. az. Adyról emlékeznek a diákevek tanúi. M. Nemzet. 293. sz.

U. az. Özvegy Ady Endréné első levele. M. Csillag. I. 236—237. l.

K. S. Ady és a klasszikusok. *Pest.* 264. sz.

László Dezső. Reményik és Ady. Nagyvárad. — *Ism. (w.) Erdélyi Szemle.* 3. sz. — *Balogh László. Pásztortűz.* 282. l.

- Losonczy Géza.* Ady-est. Népszava. 4. sz.
Ormos Ede. Ady Endre és Justh Gyula. Népszava. 282. sz.
Örvös Lajos. Erdmindszenttől — a Múzeumig. Mai Nap. 204. sz.
Pásztor Bertalan. Megnyílik a nagyvárad Ady Endre-múzeum. M. Nemzet. 294. sz.
 (p. m.) Meghalt Margit, Ady Endre nagyvárad virágáruslánya. Mai Nap. 34. sz.
Polgár Géza. Ady Endre, a szófogatatlan beteg. M. Nemzet. 17. sz.
Reminiczky Erzsébet. Ady hatása líránkra. — Ism. Vámos Magda. M. Nemzet. 44. sz. — (S.) Esti Magyarország. 119. sz.
Révész Béla. Ady Endre összes levelei Lédához és a nagy regény teljes története. 608 l. — Ism. Benedek Marcell. M. Nemzet. 277. sz. — Esti Kurír. 280. sz. — (v. d.) Népszava. 259. sz. —
Salló Tamás. Ady kiadatlan levelei M. Alicehoz. M. Nemzet. 43. sz.
Sós Endre. Ady Endre és a zsidóság. Mult és Jövő. 59. l.
Szentimrei Jenő. A Boncza-vár históriája. M. Nemzet. 226. sz.
U. az. A csucsai vár históriája. M. Nemzet. 208. sz.
U. az. Utolszor a csucsai vár. M. Nemzet. 245. sz.
Sziklay Ladislaus. Ady in der slowakischen Dichtung. Ungarn. 214—220. l.
Szetey András. A másik Ady. 104 l. — Ism. P. L. M. Középiskola. 14—16. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 157—159. l.
Ternay Kálmán. Il mondo di Andrea Ady. Termini. (Fiume.) 1285—1289. l.
Tamás Ernő. Apponyi Albert és Tisza István levelei az Ady-gyűjteményben. P. Hírl. XI. 5. sz.
Vásárhelyi Tamás. Hogyan került Ady Budapestre? Ujs. 208. sz.
Zolnai Béla. Rostandtól Adyig. Széphalom. 31—35. l.
Amadé László. A Zs. Egy állítólagos Amadé-versről. Irod. tört. 49—50. l.
Hankiss János. Pihenő irodalom. Debreceni Szemle. 89—91. l.
Ambrózy Ágoston, ff. Séta. (Versek.) — Ism. H. Gy. Új Idők II. 52. l. — Gönczy Gábor. M. Csillag. II. 296—297. l. — (Innocent.) Ujs. 265. sz. — Z. G. N. P. Lloyd. 139. reggeli sz. — K. A. Pest. 147. sz. — 8 Órai Ujs. 118. sz. — —ás. Esti Kurír. 124. sz.
Ambrus Géza. Az élet megy tovább. (Regény.) — Ism. Bajcsa András. Sorsunk. 235. l. — Új Nemzedék. 55. sz.
Ambrus Zoltán. Elek Artúr. Ambrus Zoltán sírja előtt. M. Csillag. I. 90—92. l.
Gyergyai Albert. Ambrus Zoltán. Jelenkor. 7. sz.
Kárpáti Aurél. Ambrus Zoltán. Pest. 48. sz.
Keresztury, D. v. Ein bürgerlicher Schriftsteller. P. Lloyd. 49. reggeli sz.
k. i. Néhány magyar író... Mai Nap. 48. sz.
Márai Sándor. Ambrus és a mérték. P. Hírl. 55. sz.
Ambrus Zoltán. Jelenkor. 5. sz.
Anonymus. Győry János. P. mester franciaországi olvasmányai. Magyarságtudomány. 8—25. l.
Rónay György. A névtelen jegyző. Vigilia. 220—224. l.
Apáczai Csere János. Bisztray Gyula. Apáczai Csere János. Erd. Helikon. 371—391. l.
Arany János. Nagyidai cigányok. Győri Miklós rajzaival. — Ism. Hubay Miklós. Diárium. 183. l.
Arany Jánosné. Nagyszalonta nevezetes város. Új Idők. II. 393—394. l.

- Hajdu János.* Arany János elmaradt tanári kitüntetése. Orsz. Kö-zépisk. Tanáregyes. Közlöny. 75. köt. 179—182. l.
- Hankiss János.* Buda halála falun. M. Lélek. 63—68. l.
- Juhász Vilmos.* Az élő szobor. Ujs. 240. sz.
- Kasza Györgyi.* Arany János és a francia irodalom. Pécs. 70 l. — Ism. EPhK. 252. l. — Kat. Szemle. 315. l.
- Németh László.* Költők prózája. Sorsunk. 112—116. l.
- Radó Antal.* Arany és az olasz irodalom. IK. 23—30. l.
- Rolla Margit.* Arany Jánosról. M. Nemzet. 51. sz.
- U. az.* Egy Arany-vers története. M. Nemzet. 131. sz.
- Tanár.* Hogyan tanította Arany János a magyar irodalmat? Népszava. 31. sz.
- Tapsony Endre.* A szellem örökeletű hatalma. Erdélyi Szemle. 6—7. sz.
- Vajthó László.* Arany János és a magyar rím. IK. 109—131. l.
- Arany János íróasztala egy diákszobában. Esti Kurír. 79. sz.
- Zum 125. Geburtstag Johann Arany. P. Lloyd. 50. reggeli sz.
- Arany László. Komlós Aladár.* Tagja volt-e Arany János az Izr Magyar Egyletek? Libanon. 26. l.
- Ásguthy Erzsébet.* Sohasem volt anyám. (Elbeszélés.) Pozsony. — Ism. Mártonvölgyi László. M. Album. 6. köt. 145. l.
- Asztalos István.* Újesztendő. (Regény.) Kolozsvár. 197 l. — Ism. (L. H.) Ung. Jahrb. 338. l.
- Üröm. (Elbeszélések.) 267 l. — Ism. Fényi András. Élet. 713. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 64. l. — Sárkány Oszkár. Ország Útja. 158—159. l. — Zimándi Pius. M. Kultúra. I. 178. l. — Kelemen János. Kelet Népe. 6. sz. — Balogh László. Termés. Őszi sz. 114—118. l. — Lovass Gyula. Vigília. 121. l. — M. Szemle. 43. köt. 276. l. — j. — P. Lloyd. 28. esti sz. — K. B. Nemzeti Ujs. 133. sz. — l. g. Népszava. 92. sz. — Ujs. 76. sz. — Esti Kurír. 74. sz. — Magyarság. 82. sz. — Esti Magyarország. 71. sz. — Reggeli Magyarország. 72. sz.
- Asztalos Miklós.* Asszonylázadás. Vigj. 3. fv. Nemzeti Színház, 1942. márc. 18. — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. I. 402. l. — Féja Géza. Híd. 13. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 256. l. — Rédey Tivadar. Tükör. 190. l. — Rizai. M. Prot. Lapja. 27. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 251. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 110. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 125—126. l. — Possonyi László. Vigília. 153. l.
- Négyes. Komédia 3. fv. Új Magyar Színház, 1942. febr. 25. — Ism. Huszár Miklós. Új Idők. I. 291. l. — Féja Géza. Híd. 9. sz. — T. G. Élet. 196. l. — Rédey Tivadar. Tükör. 189. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 94. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 250—251. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 126. l. — Possonyi László. Vigília. 153. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 72. l.
- Babay József.* Édesanyám. (Elbeszélések.) — Ism. Falu Tamás. M. Album. 6. köt. 147—148. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 117—118. l. — r. Keresztyn Igazság. 24. l. — Kósa János. Kat. Szemle. 32. l.
- Körtánc. Pesti történet 3. fv. Madách Színház, 1941. dec. 12. — Ism. Az író darabjáról. Koszorú. 8. köt. 171—172. l. — Criticus. Jelenkor. 11—12. l. — Schöpplin Aladár. M. Csillag. I. 61—62. l. — Possonyi László. Vigília. 35. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 28. l. — Szabó Andor. Diárium. 24. l.
- Babits Mihály.* Hátrahagyott versei. — Ism. Bóka László. Ország Útja. 117—125. l.
- Sophokles: Oidipus király. Ford. és bevezette: B. M. 218 l. — Ism. Kovács László. Erd. Helikon. 121—122. l. — Devecseri Gábor. Jelenkor. 5. sz. — Szentkúthy Miklós. M. Csillag. I. 109—112. l.

A második ének. (Mesejáték.) — Ism. Örley István. Tükör. 474—475. l. — Városi István. M. Kultúra. II. 25—26. l. — Sötér István. M. Csillag. II. 104—107. l. — Csorba Győző. Sorsunk. 407. l. — Vajda Endre. Prot. Szemle. 377—378. l. — (—m—) Mai Nap. 118. sz. — szí. Népszava. 113. sz. — Pest. 113. sz. — Esti Kurír. 127. sz.

Babits Mihály-Emlékkönyv. Szerk.: *Illyés Gyula*. 4° 311 l. — Ism. (BGH) Nouv. Revue de Hongr. 66. köt. 189. l. — Makay Gusztáv. Sorsunk. 237—238. l. — Rezek. S. Román. Pannonhalmi Szemle. 147—148. l.

Babits Mihály. Nevek, ősök, címerek. M. Csillag. I. 1—4. l.

Brisits Frigyes. Babitsról. Jelenkor. 13. sz.

Buday László. Babits Mihály őseiről. M. Csillag. I. 331—337. l.

Elek Artur. Babits Mihály évfordulója. Ujs. 175. sz.

Gál István. Babits és az angol irodalom. Debrecen. 140 l. — Ism. Kemény Gábor. Láthatár. 377—378. l. — Halász Gábor. M. Csillag. II. 461—463. l. — k. i. M. Nemzet. 290. sz. — t. P. Lloyd. 263. reggeli sz.

Halász Gábor. Évfordulója. M. Csillag. II. 126. l.

Hoffmann Ladislaus. Michael Babits. Ung Jahrb. 314—317. l.

Ijjas Antal. Egy új Dante-fordítás margójára. Nemzeti Ujs. 61. sz. — V. ö. Melocco János hozzászólását. U. o., 67. sz.

Jankovich Ferenc. Emlékezés Babits sirjánál. M. Nemzet. 185. sz.

Kárpáti Aurél. Babits Mihály életműve. 72 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 106—107. l. — M. Szemle. 42. köt. 223. l.

Lovass Gyula. Babits Mihály. Sorsunk. 16—22. l.

Madácsy László. Babits Mihály, a szegedi költő. M. Nemzet. 203. sz.

Megyer József. Babits Mihály. A szegedi kegyesrendi Dugonics András róm. kat. gimn. évkönyve. 35—77. l. Klny. is: 46 l. — Ism. Madácsy László. Délvidéki Szemle. 302—303. l. — Visy József. Nevelésügyi Szemle. 279—280. l.

U. az. A legújabb magyar klasszikus. Délvidéki Szemle. 314—320. l.

Preszly Elemér. Babits Mihály. Kat. Szemle. 35—41. l.

Rédey Tivadar. Magányos tornyok. csonka várfalak. M. Csillag. I. 38—43. l.

Szabó Zoltán. Kosztolányi és Babits. M. Nemzet. 115. sz.

Török Sophie. A második ének. M. Csillag. I. 199—205. l.

Traján Pál. A tanítvány visszaemlékezése a tanár Babits Mihályra. P. Hírl. 274. sz.

Vajda Endre. Pont az életmű után. Prot. Szemle. 51—56. l.

Babits Mihály halálának első évfordulójára. Jelenkor. 16. sz.

Babocsa Endre. Búzavirág. (Versek.) Monor. 61 l. — Ism. (-n. -n.) Kat. Szemle. 256. l.

Badics Ferenc. Szász Károly. Szász Károly és Badics Ferenc levelezése. IK. 387—398. l.

Baja Mihály. Nagy Sándor. Baja Mihály. Debreceni Képes Kalendárium. 77. l.

Baja Mihály negyvenéves írói jubileuma. Prot. Tanügyi Szemle. 251—254. l.

Bajnok József. *Sima Ferenc*. Új költő a Petőfi-családban. 8 Órai Ujs. 26. sz.

Balassa Imre. Déryné. Egy régi színésznő élete. 1—2. köt. 209, 219 l. — Ism. Kéky Lajos. Budapesti Szemle. 262. köt. 56—59. l. — Itt élned, halnod kell. (Regény Vörösmarty Mihályról.) 324 l. — Ism. Áts Gábor. Új Idők. II. 278. l. — Csallóközi Hírl. 40. sz. — V. G. Bpesti Szemle. 263. köt. 250—252. l. — Lucza István. M. Kultúra. I.

156—157. l. — Gulyás Gábor. Sorsunk. 586—587. l. — Kósa János. Diárium. 161. l. — S. P. Lloyd. 2. reggeli sz. — (f.) P. Hírl. 81. sz. — K. B. Nemzeti Ujs. 72. sz. — l. g. Népszava. 84. sz. — sz. zs. Ujs. 82. sz. — Albert István. Esti Kurír. 81. sz. — (—sp—) Új Nemzedék. 73. sz. — Pest. 87. sz. — Új Magyarság. 88. sz.

Balassi Bálint. Istenes Éneki. Kiadta: Varjas Béla. [6], 190, VI l. — Ism. Trócsányi Zoltán. M. Könyvszemle. 80—82. l. — Péa. Pannonhalmi Szemle. 60—61. l. — Összes versei. Sajtó alá rendezte: Kovách Aladár. — Ism. A Cél. 6. sz. — Új Nemzedék. 123. sz.

Eckhardt Sándor. Balassi Bálint. Magyar írók. 224 l. — Ism. Fábián István. Irodortört. 96—99. l. — Gerézdi Rabán. Élet. 281. l. — Gáldi László. Láthatár. 42. l. — Trócsányi Zoltán. M. Könyvszemle. 80—82. l. — Varjas Béla. EphK. 360—364. l. — Gáldi László. Budapesti Szemle. 263. kötet. 252—255. l. — H. V. Debreceni Szemle. 192. l. — Gál István. Erd. Helikon. 240—241. l. — Bóka László. Ország Útja. 128. l. — s. s. Corvina. 282—284. l. — K. Gy. Jelenkor. 19. sz. — Madácsy László. Délvidéki Szemle. 346—348. l. — k. j. Kelet Népe. 3. sz. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 361—362. l. — Csapláros István. Donaeuropa. 479—480. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 98. l. — Fábián István. Sorsunk. 130—132. l. — Pézses Balduin. Kat. Szemle. 190—191. l. — Rónay György. Vigília. 358—359. l. — Ungarn. 187. l. — Rezek. S. Román. Pannonhalmi Szemle. 61—62. l. — K. D. Prot. Szemle. 254—256. l. — Kenyeres László. Diárium. 232—233. l.

U. az. Valentin Balassi. P. Lloyd. 254. reggeli sz.

U. az. Balassi Bálint ismeretlen levelei. Magyarságtudomány. 176—183. l.

Juhász Géza. Első remekíróink magyar igénye. Sorsunk. 241—245. l.

Balázs Ferenc. Vass László. Isten völgye Erdélyben. Emlékezés Balázs Ferencre. Kárpátmedence. 345—349. l.

Bálint Ákos. Két Szilveszter között. (Versek.) — Ism. Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz. — U. az. U. o., 103. sz.

Bálint Lajos. Támár. (Dramai költemény.) — Ism. Ujs. 203. sz.

Balla Borisz. Ijjas Antal. Balla Borisz. Vigília. 62—67., 96—102. l.

Balla Sándor. Magyar akrosztikonok. (Versek.) — Ism. Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz.

Balogh István. A penitencia órái. (Versek.) — Ism. Erdélyi Szemle. 8. sz.

Bán Aladár. Bán Aladár hetvenéves. Koszorú. 8. kötet. 128. l.

Bánffy Miklós. Farkasok. (Novellák.) — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 64. l. — Sándor István. M. Kultúra. II. 112. l. — Örley István. M. Csillag. II. 243—244. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 206. l. — M. Nemzet. 90. sz. — t. P. Lloyd. 100. esti sz. — P. Hírl. 99. sz. — Esti Kurír. 96. sz. — Magyarság. 100. sz. — 8 Órai Ujs. 124. sz. — Ujs. 98. sz.

Izsáky Margit. Bánffy Miklós beszél a „Nagyúr”-ról. M. Nemzet. 124. sz.

Perédi György. Két erdélyi „Nagyúr”. Ujs. 121. sz.

Bányai Elemér. Vass László. Zuboly. Erd. Helikon. 31—39. l.

U. az. Zuboly, a funerátor. Reggeli Magyarország. 8. sz.

Bányai László. Az utolsó szó jogán. (Regény.) — Ism. József Jolán. Hid. 24. sz. — Ujs. 162. sz.

Barabás Gyula. Barabás Gyula. Alkotás. Új Idők. II. 126. l.

Barabás Pál. Átutazók. (Regény.) — Ism. Erdősi Károly. Élet. 252 l. — Eltévedt angyalok. Vig. Új Magyar Színház. — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. II. 438. l. — Bolgár Géza. Élet. 783. l. — Schöpflin Aladár. Tükör. 466—467. l. — Schöpflin Aladár. M. Csillag. II. 302. l. — Szira

Béla. Kat. Szemle. 346—347. l. — Thurzó Gábor. Vigília. 439—440. l. — Gazdátlan asszony. Vigí. 3. ív. Andrassy Színház, 1942. ápr. 29. — Ism. —or. Élet. 376. l. — Árgus. Jelenkor. 12. sz. — Schöpflin Aladár. M. Csillag. I. 375. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 184. l. — Possonyi László. Vigília. 241—242. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 119—120. l. — Kétezeréves férfi. (Regény.) — Ism. Ujs. 214. sz. — Harmadszor cseppetnek. (Regény.) — Ism. 8 Órai Ujs. 179. sz. — Esti Magyarország. 123. sz.

Barabás Tibor. Máglyák Firenzében. (Regény.) — Ism. Nagy Lajos. M. Csillag. I. 245. l. — L. G. Népszava. 40 sz. — Ujs. 52. sz. — Esti Kurir. 56. sz. — 8 Órai Ujs. 56. sz.

Bárány Tamás. Lassú nyár. (Versek.) — Ism. Csányi László. Sorsunk. 233—234. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 160. l. — Uj Nemzedék. 58. sz.

Barát Endre. Az utolsó akkord. (Regény Puccini életéről.) — Ism. Kosztolányi Ádám. M. Csillag. II. 186. l. — Ujs. 86. sz. — Hajnali csillag. (Versek.) — Ism. Gervai Sándor. Mult és Jövő. 16. l.

Baráth György. Versek. — Ism. Nemzeti Ujs. 265. sz.

Barátos Endre. Érés közben. (Versek.) — Ism. Gönczy Gábor. M. Csillag. II. 184. l. — Szedő Dénes. Sorsunk. 683. l.

Barcsay Ábrahám. Gálos Rezső. Barcsay Ábrahám. Erd. Múz. 85—103. l.

Bárd Miklós. Falu Tamás. Bárd Miklós költeményei. Uj Idők. I. 101. l.

Bárdosi Németh János. Szegény ország. (Versek.) Pécs. 64 l. — Ism. Lendvai István. M. Nemzet. 67. sz. — Vitnyédi N. István. M. Kultúra. I. 79—80. l. — Nagy Tibor. Jelenkor. 11. sz. — K. Gy. Jelenkor. 19. sz. — Mátyás Ferenc. M. Csillag. I. 243. l. — k. j. Kelet Népe. 3. sz. — Csuka Zoltán. Kalangya. 140—142. l. — Hegedűs Ferenc. Dunántúli Szemle. 75—76. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. I. 98. l. — Csorba Győző. Sorsunk. 140—141. l. — (p. s.) Kat. Szemle. 157. l. — Ágoston Julián. U. ott. 213. l. — Rónay György. Vigília. 107—108. l. — M. Szemle. 43. köt. 112. l. — Rezek S. Román. Pannonhalmi Szemle. 293. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 159—160. l.

Várkonyi Nagy Béla. Két magyar költő. Kelet Népe. 7. sz.

Baróti Szabó Dávid. Szabó Adorján. Baróti Szabó Dávid kassai tanársága. A jászóvári Premontrei kanonokrend gödöllői gimn. évkönyve. 210—233. l.

Barsi Darázs József. Koppány ur mezőin. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 187. sz.

Bártfay László. Kalmár Ödön. Bártfay László. 58 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 316—317. l.

Bartók Lajos. Pukánszky Kádár Jolán. Bartók Lajos és gróf Festetics Andor levélváltása Az örvény előadása ügyében. IK. 86—91. l.

Bartóky József. Agárdi László. Bartóky József, az elbeszélő. Irod-tört. 14—27. l. — Klly. is: Az Irodalomtörténet füzetek. 7. sz. 16 l.

Básti Lajos. Sziréna. (Elbeszélések.) — Ism. —nd. Ujs. 285. sz.

Batsányi János. Gál György András. Batsányi Kassán. Ujs. 231. sz.

Koroda Miklós. „A franciaországi változások” magyar költőjének városa. Uj Idők. I. 157. l.

Beczassy Judit. A csoda. (Regény.) — Ism. Kádár Erzsébet. M. Csillag. I. 117—118. l. — Debreczeny Lilla. Prot. Szemle. 189—190. l.

Beliczky Katalin. Nyugtalan vágynak. (Regény.) — Ism. Lékó Béla. M. Kultúra. I. 98. l. — P. Hírl. 71. sz.

Bencze István. Élet és Halál. (Versek.) — Ism. Párkányi Norbert. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 75. köt. 298. l.

Benczés Tibor. Üzen a mult. (Mesék.) — Ism. Gervai Sándor. Mult és Jövő. 62. l. — Ujs. 80. sz. — Esti Kurír. 75. sz.

Benedek András. Ikaros. (Drámai költemény.) — Ism. T. W. I. Új Idők. I. 352. l. — Gönczy Gábor. Prot. Szemle. 191—192. l. — Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz.

Benedek Marcell. Flóra. (Regény.) — Ism. K. R. L. Új Idők. II. 710. l. — L. Tábori Piroska. M. Lányok. 144. l. — K. Gy. M. Nemzet. 292. sz. — (g.) Népszava. 271. sz. — 8 Órai Ujs. 284. sz. — Új Nemzedék. 277. sz.

K. L. Könyvnapí beszélgetés Benedek Marcellel, a „hivatásos olvasó”-val. M. Nemzet. 124. sz.

Benyák Bernát. *Bácskai S.*: Un adepte hongrois des lettres française: Le père pieux Be.nard Benyák, 1745—1829. Szeged. 147 l. — Ism. (L. H.) Ung. Jakob. 334—335. l.

Beöthy Zsolt. (— a.) Húsz éve halt meg Beöthy Zsolt. Ujs. 87. sz. Beöthy Zsolt. Irodört. 113. l.

Berczeli A. Károly. Höskor. (Versek.) — Ism. (kyp.) Reggeli Magyarország. 288. sz. — Reggeli Magyarország. 291. sz. — Új olasz költők. Gerevich Tibor előszavával. 74 l. — Ism. Szemző Piroska. Ország Útja. 192. l. — K. A. Keresk. Szakokt. 49. köt. 206. l. — Csorba Győző. Sorsunk. 75—76. l.

Berczik Árpád. *Galamb Sándor.* Drámaírók centenáriuma. M. Nemzet. 31. sz. — Árpád Berczik hundertster Geburtstag. P. Lloyd. 152. reggeli sz.

Berda József. Ördöngyelv. (Versek.) — Ism. Kósa János. Ország Útja. 218—219. l. — Mátyás Ferenc. M. Csillag. I. 243. l. — Jankovich Ferenc. Kelet Népe. 3. sz. — Csorba Győző. Sorsunk. 74—75. l.

Berde Mária. *Hasznos Imre.* Búcsúunk Berde Máriától. Nagyváradi m. kir. Zrínyi Ilona keresk. leányközépisk. évk. 5—6. l.

Berend Miklósné. Isis legyőzi Aphroditét. (Regény.) — Ism. M. Nemzet. 103. sz. — 8 Órai Ujs. 144., 149. sz. — Esti Magyarország. 99. sz. — Esti Kurír. 114. sz. — Vippári a csavargó asszony. (Regény.) 2. kiad. — Ism. Esti Kurír. 253. sz. — e. Népszava. 271. sz.

Béri Kovács Győző. Üdvözet a vándorló-legénynek. (Versek.) — Ism. sz. s. Népszava. 213. sz.

Berzsenyi Dániel prózai munkái. Kiadta, levelezéssel és jegyzetekkel: *Merényi Oszkár.* Kaposvár. 340 l. — Ism. Haraszthy Gyula. IK. 406—407. l. — EPhK. 252. l. — H. V. Debreceni Szemle. 192. l. — Ungarn. 573. l. — P. Lloyd. 123. esti sz.

Brummer Emőd. Berzsenyi Dániel és a reformkor gondolatvilága. Bp., katolikus Szent Benedek gimn. évk. 14—27. l.

Bessenyei György. *Belohorszky Ferenc.* A Bessenyei-irodalom. Nyiregyháza. A Bessenyei-Társaság kiadványai. 3. sz. 32 l. — Ism. EPhK. 127. l.

U. az. Az élő Bessenyei. Szabolcsi Szemle. 10—13. l.

Turóczy Zoltán. Bessenyei György. Szabolcsi Szemle. 1—6. l.

Bethlen Margit. Szomszédok. (Regény.) — Ism. M. Gy. Új Idők. II. 739. l. — G. J. Élet. 953. l. — Nemzeti Ujs. 229. sz. — Esti Kurír. 229. sz. — Ujs. 231. sz. — C. M. P. Lloyd. 237. reggeli sz. — P. Hirl. 229. sz. — Magyarság. 236. sz. — Reggeli Magyarország. 230. sz.

Bibó Lajos. A föld fia. (Regény.) — Ism. M. Nemzet. 6. sz. — (— vay.) P. Lloyd. 31. reggeli sz. — K. B. Nemz. Ujs. 8. sz. — e. Népszava. 43. sz. — (—ád.) Új Nemzedék. 5. sz. — (b.) Pest. 6. sz. — Új Magyarság. 14. sz. — Anna tekintetes úr. (Regény.) 2. kiad. — Ism. (G. Gy.) Tükör. 151—152. l. — Millsán. Népszava. 80. sz. — Esti Kurír. 73. sz. — 8 Órai Ujs. 124. sz. — Hibások. Színmű 3 fv. Nemzeti Színház.

1942. máj. 6. — *Ism. B. M. Új Idők. I. 614. l.* — *Féja Géza. Hid. 19. sz.* — *T. G. Élet. 396. l.* — *Rédey Tivadar. Tükör. 266—267. l.* — *Árgus. Jelenkor. 12. sz.* — *Schöpflin Aladár. M. Csillag. I. 372—373. l.* — *Kézai Béla. M. Kultúra. I. 157. l.* — *Szira Béla. Kat. Szemle. 183. l.* — *Poszonyi László. Vigília. 238—241. l.* — *Máthé Klára. Prot. Szemle. 213. l.*

Bíró Gyula, L. *Fájdalom. (Versek.)* — *Ism. Bikácsi László. Prot. Szemle. 60. l.*

Bod Péter, Iványi Ferenc. *Hősöm. Új Idők. I. 224. l.*

Zimándi Pius. Irodalomtörténetírásunk úttörői: Czvittinger Dávid és

Bod Péter. M. Lélek. 165—171. l.

Bodnár István. *Négy igaz barát. (Regény.)* — *Ism. Esti Kurír. 287. sz.* — *Pozsonyi éjszakák. (Regény.)* — *Ism. Kovács Endre. Láthatár. 21 l.*

Bodor Aladár, vitéz. *Virrasztó. (Versek.)* — *Ism. Hegyaljai Kiss Géza. Kárpáti Hiradó. VII. 23. sz.* — *Kunszery Gyula. Jelenkor. 5. sz.*

Hegyaljai Kiss Géza. Vitéz Bodor Aladár. Debrecen. VIII. 25. sz.

Bohuniczky Szefi. *Asszonyok és leányok. (Regény.)* — *Ism. G. J. Élet. 953. l.* — *Tükör. 433. l.* — *Vajda Endre. Diárium. 279. l.* — *Esti Kurír. 247. sz.* — *—y. P. Lloyd. 286. esti sz.* — *Magyarság. 247. sz.* — *p. i. Népszava. 259. sz.* — *Reggeli Magyarország. 253. sz.* — *8 Órai Ujs. 296. sz.* — *Új Nemzedék. 284. sz.* — *Három év. (Regény.) 1—2. köt. 179, 165 l.* — *Ism. Erdősi Károly. Élet. 252. l.* — *—df.— Bpesti Szemle. 262. köt. 377—380. l.* — *Kádár Erzsébet. M. Csillag. I. 56—57. l.* — *Takács Vilmos. Piarista Öregdiák. 27. l.* — *Debreczeny Lilla. Prot. Szemle. 188—189. l.* — *Makay Gusztáv. Diárium. 15. l.* — *Ujs. 258. sz.*

Bókay János. *Az utód. Színjáték 3 fv. Vigszínház, 1942. nov. 19.* — *Ism. Benedek Marcell. Új Idők. II. 705. l.* — *Németh László. Hid. 32. sz.* — *—ó. Élet. 974. l.* — *Kézai Béla. M. Kultúra. II. 174. l.* — *Keresztury Dezső. M. Csillag. II. 490—491. l.* — *Kenyeres Imre. Diárium. 288. l.* — *Könyvalakban is.* — *Ism. Esti Magyarország. 280. sz.*

Bókay János. Régi fénykép. Új Idők. II. 372. l.

Bolgár Mózes, Gervai Sándor. *Egy magyar-héber költő. Mult és Jövő. 74. l.*

Bólyai Farkas, Dávid Lajos. *Bólyai Farkas életfilozófiája. Pásztor-tűz. 18—23. l.*

Bornemisza Péter, Juhász Géza. *Első remekíróink magyar igénye. Sorsunk. 241—245. l.*

Boross Elemér. *Életjel. (Versek.)* — *Ism. (—szt—) Népszava. 8. sz.*

Borsi Darázs József. *Koppány úr mezőin. (Versek.)* — *Ism. K. Gy. M. Prot. Lapja. 32. l.* — *Ujs. 118. sz.*

Bozzay Margit. *A hadifoglyok. (Regény.)* — *Ism. I. M. M. Nemzet. 292. sz.* — *Ujs. 290. sz.* — *Új Magyarország. 295. sz.* — *—n. P. Lloyd. 290. ország. 288. sz.* — *A sorsom mása. (Versek.)* — *Ism. I. M. M. Nemzet. 292. sz.* — *Ujs. 290. sz.* — *Új Magyarország. 295. sz.* — *—n. P. Lloyd. 290. reggeli sz.* — *Pest. 290. sz.*

Szitnyai Zoltán. *Egy magyar asszony útja. Pest. 66. sz.* — *Bozzay Margit. Reggeli Magyarország. 64. sz.*

Bölöni Farkas Sándor, Gál István. *Bölöni Farkas Sándor európai útinaplója. Erd. Helikon. 144—146. l.*

Bözödi György. *Romlás. (Regény.) 253, 300 l.* — *Ism. (H. L.) Ung. Jahrb. 338—339. l.* — *Nyugtalan pásztorok. (Regény.)* — *Ism. Bartha István. Kelet Népe. 7. sz.* — *Csuka Zoltán. Kalangya. 142. l.* — *Parajdi Incze Lajos. Pásztor-tűz. 179—180. l.*

Brassai Sámuel, Bethlen Margit. *Brassai bácsi és Gyulai Pál. P. Hírl. 97. sz.*

Brenner Sándor. *A Seligman-család. (Regény.)* — *Ism. (L.) Népszava. 179. sz.*

Bucsányi Gyula. A 36. sz. köreset. (Regény.) — Ism. (—l.) Ujs. 248. sz. — Gl. P. Lloyd. 280. esti sz. — Magyarság. 242. sz. — p. i. Népszava. 253. sz. — Reggeli Magyarország. 242. sz. — 8 Órai Ujs. 245. sz. — Esti Magyarország. 245. sz.

Buga László. Receptírás után. (Írások.) — Ism. Simándi Béla. Jelenkor. 20. sz.

Bús Ilona. Tükör. (Versek.) — Ism. (m. e.) Mult és Jövő. 46. l.

Csányi László. Kegyelemkenyérén. (Versek.) Pécs. — Ism. Ágoston Julián. M. Kultúra. II. 128. l. — Takáts Gyula. Sorsunk. 585—586. l. — Rezek S. Román. Pannonhalmi Szemle. 292. l.

Császár Elemér. *Halasy-Nagy József.* Emlékezés Császár Elemérre. IK. 31—35. l.

Csathó Kálmán. Divat! — Nem divat! (Írások.) *Hincz Gyula* rajzaival. 340 l. — Ism. Bónyi Adorján. Új Idők. II. 46. l. — Szemző Piroska. Kat. Szemle. 317. l. — B. A. M. Nemzet. 36. sz. — y. P. Lloyd. 35. reggeli sz. — (f. j.) P. Hírl. 48. sz. — —thl— Nemzeti Ujs. 43. sz. — Millsán. Népszava. 82. sz. — Ujs. 47. sz. — Uj Nemzedék. 67. sz. — (k. e.) 8 Órai Ujs. 36. sz. — (vl.) Esti Magyarország. 56. sz. — Reggeli Magyarország. 43. sz. — Magyarság. 125. sz. — Csathó Kálmán a Madách-díj nyertese. Új Idők(I. 371. l.

Csató Pál. *Schmidt Edith Erzsébet.* Csató Pál. (1804—1841.) Szeged. 104 l. — Ism. Meggyes Ede. IK. 317—318. l. — Szemző Piroska. Lát-határ. 113. l.

Csengey Gusztáv. *Havas István.* A „Fogoly lengyel” költője. Koszorú. 9. köt. 20—23. l.

Mesterházy Jenő. Csengey Gusztáv emlékezete. Prot. Szemle. 305—312. l. — Csengey Gusztáv szobra. Irod. tört. 209. l. — Csengey Gusztáv szobrának leleplezése Miskolcon. Koszorú. 9. köt. 54—55. l. — Ki volt Csengey Gusztáv? Ujs. 174. sz.

Csepreghy Ferenc. *Dobozi István.* Így indult... Nemzeti Ujs. 180. sz.

Galamb Sándor. Drámaírók centenáriuma. M. Nemzet. 31. sz.

U. az. Franz Csepreghy. P. Lloyd. 183. reggeli sz.

S. I. Küzdelmes sors jutott osztályrészül Csepreghy Ferencnek — aki ma száz éve született. Magyarság. 185. sz. — Száz éve született Csepreghy Ferenc. P. Hírl. 170. sz.

Cserdi Ferenc. Eros nevére. (Versek.) Kaposvár. — Ism. Csorba Győző. Sorsunk. 141—142. l.

Csergő Hugó. Őszi szonáta. (Színmű 3 fv.) Goldmark-terem 1942. ápr. 14. — Ism. Mohácsi Jenő. Mult és Jövő. 76. l.

Csermely Gyula. Ami két Miatyánk között van. (Regény.) — Ism. (m. e.) Mult és Jövő. 45. l. — A pásztorbottól a vérpadi. (Regény.) — Ism. Ballagi Ernő. Mult és Jövő. 132. l. — Esti Kurír. 210. sz. — Ujs. 203. sz.

Csigy Sándor. Az én vetésem. (Versek.) 96 l. — Ism. (—n. —n.) Kat. Szemle. 255. l.

Csik Imre. Faluról jöttem. (Versek.) — Ism. Uj Nemzedék. 231. sz.

Csikós Jenő, vitéz. Lélek a vártán. (Versek.) — Ism. (b. v.) P. Lloyd. 164. reggeli sz. — Pest. 158. sz. — 8 Órai Ujs. 219. sz. — Uj Nemzedék. 177. sz. — Ujs. 176. sz.

Csiký Gergely. *Bakos József.* ~~Csik~~ Gergely ismeretlen levele. JK. 91. l.

Galamb Sándor. Drámaírók centenáriuma. M. Nemzet. 31. sz.

U. az. Csiký Gergely színművei. Bpesti Szemle. 262. köt. 265—287., 341—367. l.

CSIKÓ

- Győző Lajos. Száz évvel ezelőtt született Csiky Gergely. Ujs. 279. sz.
Ignác Rózsa. Csiky Gergely. Esti Magyarország. 279. sz.
Janovics Jenő. Csiky Gergely. Új Idők. II. 738—739. l.
Rédey Tivadar. Megemlékezés Csiky Gergelyre. Bpesti Szemle 262. köt. 175—179. l.
Supka Géza. Agatha. M. Nemzet. 281. sz. — Csiky Gergely. Tükör 500. l.
Csille Jenő. Porszem a viharban. (Regény.) — *Ism. M. Nemzet*. 124. sz. — (H—ghy.) Ujs. 162. sz.
Csokonai Vitéz Mihály összes művei. — *Ism. Tükör*. 269. l. — k. i. Mai Nap. 123. sz. — *M. Nemzet*. 119. sz. — *P. Hírl.* 121. sz. — *Esti Magyarország*. 123. sz.
Arany György. Amikor Csokonai és Lavotta János együtt laktak Keszthelyen. Magyarság. 292. sz.
Berényi János. Egy eddig kiadatlan Csokonai-vers Baján. Kalangya. 245—251. l.
Doma Ervin. Ahol Csokonai Lillája alussza örök álmát. Magyarság. 271. sz.
Gulyás Paul. Michael Csokonai vitéz. P. Lloyd. 266. reggeli sz.
Kardos Albert. Csokonai-képek Debrecenben. Debrecen. 11 l. — *Ism. t. P. Lloyd*. 197. esti sz.
U. az. Csokonai művelei. Debrecen. I. 29. sz.
U. az. és Écsy Ö. István. Maradt-e Csokonainak prédikációja. Debreceni Szemle. 45—48. l.
Lovass Gyula. Csokonai. Vigilia. 303—307. l.
Vita Csokonai prédikációja körül. Debrecen. III. 12. sz.
Csuka János. Kisebbségi sorsban. (Elbeszélések és egyéb írások.) — *Ism. Perr Viktor*. Jelenkor. 22. sz.
Czirák Antal. Bácskai halászkok. (Elbeszélések és rajzok.) Stari-Becsej (Óbecse.) — *Ism. Perr Viktor*. Jelenkor. 22. sz.
Czuczor Gergely válogatott munkái. *Kerecsényi Dezső* előszavával. 96 l.
Czvittinger Dávid. *Zimándi Pius*. Irodalomtörténetírásunk úttörői: Czvittinger Dávid és Bod Péter. M. Lélek. 165—171. l.
Daán Miklósné, H. Hedvig. Kígyókorona. (Regény.) Kaposvár. 167 l. — *Ism. M. Kultúra*. II. 64. l. — *M. Szemle*. 43. köt. 276. l.
Dadányi György. Mbopi. (Regény.) — *Ism. G. J. Élet*. 935. l. — (e. f.) P. Lloyd. 124. esti sz. — *P. Hírl.* 126. sz. — *Pest*. 126. sz. — *Esti Kurír*. 116. sz. — *Ujs.* 127. sz. — *Magyarság*. 125. sz.
Darvas József. Harangos kút. (Regény.) — *Ism. Gulyás Gábor*. Sorsunk. 661—662. l. — Szabó Zoltán. M. Nemzet. 253. sz. — *Nemzeti Ujs.* 234. sz. — *Esti Kurír*. 224. sz. — *Ujs.* 241. sz. — *Új Magyarság*. 232. sz. — *G. T. P. Lloyd*. 251. reggeli sz. — *Magyarság*. 225. sz. — (g. l.) Népszava. 236. sz. — 8 Órai Ujs. 232. sz. — Szakadék. Színmű 3 fv. Madách-Színház, 1942. szept. 10. — *Ism. Benedek Marcell*. Új Idők. II. 379. l. — Németh László. Híd. 29. sz. — *B. G. Élet*. 753. l. — Schöpfung Aladár. Tükör. 430. l. — *Jelenkor*. 19. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 109. l. — Schöpfung Aladár. M. Csillag. II. 247—248. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 313—314. l. — Thurzó Gábor. Vigilia. 401—402. l. — Kulcsár Adorján. Diárium. 239. l. — Vízkeresztől szilveszterig. (Regény.) 3. kiad. — *Ism. Szentkirályi János*. Irott kö. 2. sz. — K. Keresztyén Igazság. 183—184. l. — Nyisztor Zoltán. M. Kultúra. II. 108—109. l. — Kun-Molnár Sándor. Hajnalodik. 214—215. l. — Kerecsendi Kiss Márton. Sorsunk. 485. l. — *C. M. P. Lloyd*. 205. esti sz. — Népszava. 122. sz.

Deák Ferenc. *Baráth Ferenc.* Magtár lett a szobából amelyben a „haza bölcsé” született. *Uj Idők.* II. 261. sz.

Halász Ernő. Így született 1865 nagyszombatján Deák Ferenc husvéti cikke. *Ujs.* 76. sz.

Vértés István. Deák Ferenc sajtópolitikája. *A sajtó.* 1—9. sz.

Debreczeni Márton. Debreceni Márton. Szilágycsehi m. kir. áll. polg. fiú és leányisk. évk. 3—4. l.

Dékány András. A folyam dala. (Regény.) — *Ism. Uj Magyarság.* 282. sz. — 8 Órai *Ujs.* 289. sz. — *Uj Nemzedék.* 284. sz.

Dénes Gizella. Névtelen pap. (Regény.) 328 l. — *Ism. Pusztai-Popovits József.* Erdélyi Szemle, 3. sz. — *Cser Palkovits István.* M. Kultúra, I. 79. l. — *Pusztai-Popovits József.* Erd. Helikon, 248—249. l. — *Pulay János.* Kat. Nevelés, 167. l. — *Göbel Emil.* Sorsunk, 151—152. l. — *Kerékyártó Imre.* Kat. Szemle, 147—148. l. — *Hegyi Damján.* Pannonhalmi Szemle, 228—229. l. — *Virrasztó asszony.* (Regény.) — *Ism. Uj Nemzedék.* 288. sz.

Dénes György. Álom Mancsi. (Regény.) — *Ism. C. M. P. Lloyd.* 82. esti sz. — (f.) *P. Hírl.* 105. sz. — *Nemzeti Ujs.* 94. sz. — *Millsán.* Népszava, 82. sz. — (—l.) *Ujs.* 82. sz. — *Esti Kurír.* 72. sz. — 8 Órai *Ujs.* 76. sz. — (h.) *Esti Magyarország.* 76. sz.

Derzsi Sándor. Szenvedések mámorában. (Versek.) Kolozsvár, 78 l. — *Ism. Csuka Zoltán.* Láthatár, 140. l. — *Jékely Zoltán.* M. Csillag, I. 366—367. l. — *M. Szemle.* 43. köt. 221. l.

Déryné. (—cs—) A miskolci színészek Déryné sirjánál. *Reggeli Magyarország.* 213. sz.

Erődi Jenő. Emlékezés Dérynére. *Ujs.* 217. sz.

Lőcsei Elemér. Hetven éve halt meg Miskolcon Déryné ifjasszony. *P. Hírl.* 201. sz.

Devecseri Gábor. Al-állatkereskedő vagy Az Igaz Szerelem Diadala. (Allegorikus játék.) — *Ism. (P. D.) Tükör.* 352. l. — *Bóka László.* Ország Útja, 223. l. — *Vajda Endre.* M. Csillag, II. 183—184. l. — *L. Nemzeti Ujs.* 139. sz. — *Uj Nemzedék.* 174. sz. — (e. a.) *Ujs.* 176. sz.

Dezső Károly. Rög és kö. (Versek.) — *Ism. B. A. M. Nemzet.* 103. sz.

Divald Kornél. *Várdai Béla.* Divald Kornél pályakezdése, 22 l. — *Ism. P. Lloyd.* 216. esti sz.

Dobos János. Szász Károly. Egy régi öreg pap leveleiből. *Prot. Szemle.* 247—252. l.

Dombay Hugó. Gyürky Akos. Vidéki költő emléke. *M. Album.* 6. köt. 103—105. l.

Dormándi László. Zárás után. (Regény.) — *Ism. M. Nemzet.* 112. sz. — a. i. Népszava, 114. sz. — 8 Órai *Ujs.* 150. sz. — (G. Z.) *Esti Kurír.* 113. sz.

Dorosmai János. Akinek nem inge, ne vegye magára. (Elbeszélések.) Sajtó alá rendezte és az utószót írta *Benedek Marcell.* Sopron. — *Ism. rj. Soproni Szemle.* 99—100. l.

Döbrentei Gábor. *Bíró Béla.* Döbrentei Gábor napi jegyzései (1822—1845). Páosztortúz, 231—234. l.

Jancsó Elemér. Döbrentei Gábor levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. Páosztortúz, 348—352. l.

U. az. Döbrentei Gábor levelei Gyulai Franciskához. Széphalom, 41—62. l.

Dömötör Ilona. Visszasüt a nap. (Versek.) — *Ism. Bikácsi László.* *Prot. Szemle.* 60. l.

Dövényi Nagy Lajos. Állóviz. (Regény.) — *Ism. Fényi András.* Élet, 713. l. — *A Cél.* 10. sz. — *Uj Nemzedék.* 122. sz. — i. gy. l. *Uj Magyarság.* 123. sz.

Dudás Kálmán. Vád helyett. (Versek.) — *Ism. Takáts Gyula. M. Csillag. I. 242—243. l. — Herceg János. Kalangya. 88—89. l. — Ás. Esti Kurír. 124. sz.*

Dugonics András. *Baróti Dezső.* Téténynek ékessége. Szeged. 59 l. — *Ism. Tolnai Gábor. Irodört. 100. l. — Rátkai László. Délvidéki Szemle. 255. l.*

Krammer Jenő. Dugonics-kiállítás Szegeden. Délvidéki Szemle. 531—532. l.

Dukai Takács Judit. *Gálos Rezső.* Kisfaludy Sándor és Dukai Takács Judit. Győri Szemle. 68—70. l.

Eckhardt Sándor. *Melich János* üdvözlő beszéde Eckhardt Sándorhoz. Akad. Ért. 275—279. l.

Egressy Ákos. Egressy Ákos. Debreceni Képes kalendárium. 42. l.

Egyed Zoltán. Bárack. (Regény.) — *Ism. f. Mai Nap. 123. sz. — Esti Kurír. 123. sz. — (—s.) Ujs. 124. sz. — Hollywoodi kaland. (Regény.) — Ism. k. i. M. Nemzet. 290. sz.*

Endrédy Zoltán. A csend foglya szól. (Versek.) 91 l. — *Ism. Városi István. Kat. Nevelés. 142. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. II. 31. l. — K. B. Nemzeti Ujs. 72. sz. — (r.) Új Nemzedék. 121. sz.*

Endrei Ferenc. Tisztességes asszony. (Elbeszélések.) — *Ism. k. Népszava. 144. sz.*

Enyedí György. Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Bevezetéssel kiadta: *Varjas Béla.* Kolozsvár. 81 [3] l. — *Ism. Tr. Z. M. Könyvszemle. 447—448. l.*

Eötvös József báró. Naplójegyzetek—Gondolatok. 1864—1868. Közvetési, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Lukinich Imre.* 334 l. — *Ism. A. B. Bpesti Szemle. 263. köt. 246—249. l. — Kardeván Károly. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 76 köt. 68—69. l.*

Kardeván Károly. Madách és Eötvös. Irodört. 188—190. l.

Kósa János. Családi kör. (Eötvös József br. és családja.) Kat. Szemle. 240—243. l.

Mészöly Gedeon. Zsoldos Ignác a „Falu jegyzőjé”-ről és Rózsa Sándorról. Nép és Nyelv. 32—39. l.

Báró Szalay Gábor. Báró Eötvös József néhány kiadatlan levele. IK. 156—164., 283—284. l.

Szerviczky Margit. Szerzetesek Eötvös Karthausi c. regényében. Az Angolkisasszonyok nyíregyházi róm. kat. leányimn. évkönyve. 4—20. l.

Török Pál. Új vonások Eötvös József báró arcképén. Irodört. 127—133. l. — *Klmy. is: Az Irodalomtörténet füzetek. 11. sz. 9 l.*

Waldapfel József. Eötvös műfordításai Palocsay Tivadar verseiből. IK. 382—387. l.

Eötvös Károly. *Németh Béla.* Eötvös Károly a „vajda”. P. Hírl. 281. sz.

Vass László. A vajda. Reggeli Magyarország. 82. sz.

Erdélyi József. A harmadik fiú. (Önéletrajz.) — *Ism. A. E. Keresztyén Igazság. 163. l. — Zempléni Fodor József. Hajnalodik. 340—342. l. — Villám és virág. (Versek.) 268 l. — Ism. Szentkirályi János. Ország Útja. 190—191. l. — Piarista öregdiák. 62 l. — Bárdosi Németh János. Dunán-túli Szemle. 71—72. l. — Z. Fodor József. Hajnalodik. 95—96. l. — Gulyás Pál. Sorsunk. 149—150. l. — Rónay György. Vigília. 108—110. — Niobe. (Versek.) — *Ism. Csorba Győző. Sorsunk. 74. l.**

Erdélyi József. M. Kultúrszemle. 4. l.

Erdélyi János. *Szigeti József.* Erdélyi János. Magyarságtudomány. 420—435. l.

Erdélyi Tibor. Aki velem nincsen, ellenem van. (Versek.) Sopron. 48 l. — *Ism. rj. Soproni Szemle. 226. l.*

Erdősi Szilveszter. Órizd meg titkodat! (Elbeszélések.) — *Ism. Jelenkor.* 6. sz. — (Földes.) *Népszava.* 3. sz. — *Esti Kurír.* 20. sz.

Erőss Alfréd. Székelyek dicsérete. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism. Városi István. M. Kultúra.* II. 157—158. l. — (w. gy.) *Erdélyi Szemle.* 10. sz.

Ersekújváry Lajos. Őszi bánat. (Versek.) Szombathely. 62 l. — *Ism. Agoston Julián. M. Kultúra.* II. 31. l. — (B. N. Y.) *Dunántúli Szemle.* 234—235. l. — *Csányi László. Sorsunk.* 234. l. — *Agoston Julián. Kat. Szemle.* 156. l. — —mf— *Esti Kurír.* 62. sz. — *Uj Nemzedék.* 58. sz.

Eszterhás István. Musztafa Karafa és az akasztófa. (Regény.) 1—3 köt. — *Ism. M. Nemzet.* 112. sz. — *Uj Nemzedék.* 7. sz. — 8 Órai Ujs. 56. sz. — (—l.) *Ujs.* 139. sz. — *Szegények szerelme.* (Regény.) — *Ism. (kb.) Nemzeti Ujs.* 292. sz. — mf. *Esti Kurír.* 285. sz. — *Ujs.* 289. sz. — (V. J.) *Uj Magyarország.* 282. sz. — *Reggeli Magyarország.* 286. sz. — 8 Órai Ujs. 281., 292. sz. — *Uj Nemzedék.* 285. sz. — (—i. —ő.) *Pest.* 284. sz.

Ethey Árpád. Borsoska kisasszony. (Regény.) — *Ism. Semetkay József. Diárium.* 16. l.

Falu Tamás. Járásbíróék. (Regény.) 207 l. — *Ism. Hámos György. Uj Idők.* II. 42. l. — —yi. *Bpesti Szemle.* 263. köt. 255—256. l. — *Az író munkájáról.* Koszortó. 8. köt. 118. l. — *Vajtai István. Délvidéki Szemle.* 540. l. — r. *Keresztyén Igazság.* 231—232. l. — *Harcos Ottó. Sorsunk.* 408—409. l. — *B. A. M. Nemzet.* 151. sz. — mf. — *Esti Kurír.* 207. sz.

Mátyás Ferenc. Látogatás Falu Tamás ócsai kuriáján. *Esti Kurír.* 262. sz.

Faludi Ferenc Alszegehy Zsolt. Faludi Ferenc emléktáblájánál. *M. Kultúrszemle.* 243. l.

Géfin Gyula. Faludi Ferenc 1704—1779. 22 l. — *Ism. Gálos Rezső. IK.* 405—406. l.

Hankiss János. Pihenő irodalom. *Debreceni Szemle.* 83—89. l.

Szauder József. Faludi udvari embere. 66 l. — *Ism. K. Irodört.* 152. l. — *Gálos Rezső. IK.* 100—103. l. — *Gáldi László. EPHK.* 229—230. l. — *Tóth László. Századok.* 120—121. l.

Faludi Ferenc emléktáblája *Irodört.* 290. l.

Farkas Geiza. Herceg János. Farkas Geiza. Kalangya. 470—471. l.

Farkas Imre. Szerelem hústól hatvanig. (Regény.) — *Ism. Esti Kurír.* 273. sz.

Fáy András. A Bélteky-ház. *Bory István* bevezetőjével. 96 l.

Gulyás József. Fáy András pataki kézírata. *Zempléni Fáklya.* 3—4. sz.

Kovalovszky Miklós. Kié volt a fői Fáy-ház? *M. Nemzet.* 236. sz.

U. az. Még egyszer a Fáy-házról. *M. Nemzet.* 245. sz.

Fáy András pataki kézíratai. *Zempléni Fáklya.* 41—42. l.

Fáy András szobra. *Zempléni Fáklya.* 37—38. l.

Fazekas Mihály. Illyés Gyula. Der Gänse-Ilias. *Ungarn.* 747—750. l.

Fedics Mihály. Ortutay Gyula. Fedics Mihály mesél. *Uj Magyar Nép költési Gyűjtemény.* I. 410 l. — *Ism. K. Baróti Dezső. Irodört.* 39. l.

Fehér Tibor. Zoárd vitéz. (Regény.) — *Ism. Esti Kurír.* 280. sz. — *Ujs.* 270. sz. — és **Sásdi Sándor.** Versek. — *Ism. B. A. M. Nemzet.* 281. sz.

Fehértáj Tibor. Hősi halált halt Fehértáj Tibor, az *Uj Nemzedék* munkatársa. *Uj Nemzedék.* 174. sz.

Fejes István. G. J. Fejes István utolsó versei. *Zempléni Fáklya.* 38—39. l.

Fekete István. Hajnal Badányban. (Regény.) — *Ism. Nadányi Zol-*

tán. Uj Idők. II. 498. l. — Ujs. 243. sz. — a. i. Népszava. 234. sz. — Uj Nemzedék. 242. sz. — Esti Magyarország. 280. sz.

Harsányi Gréte. Bizalmas beszélgetés Fekete Istvánnal. Uj Idők. II. 577—580. l.

Fekete János, galántai. *May István.* Pótlás. IK. 107. l.

Felkai Ferenc. Nero. Színmű 3 fv. Madách-Színház, 1942. jan. 23. — Ism. Feja Géza. Hid. 4. sz. — Lovass Gyula. Élet. 94. l. — Révay József. Bpesti Szemle. 263. köt. 315—318. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 44. l. — Criticus. Jelenkor. 4. sz. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 187—188. l. — Takács Vilmos. Piarista Öregdiák. 45—46. l. — Possonyi László. Vigilia. 119. l. — Máthé Klára. Prot. Szemle. 215. l. — Birkás Endre. Diarium. 48. l. — Könyvalakban: 144 l. Madách-Könyvtár. 4. sz. — Ism. M. Szemle. 42. köt. 332. l. — Potemkin. Történelmi színmű 3 fv. Madách-Színház, 1942. okt. 7. — Ism. Huszár Miklós. Uj Idők. II. 493. l. — Feja Géza. Hid. 30. sz. — Kéry László. Élet. 854. l. — Schöpflin Aladár. Tükör. 467—468. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 126. l. — Schöpflin Aladár. M. Csillag. II. 304. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 374. l. — Thurzó Gábor. Vigilia. 440—441. l. — Kenyeres Imre. Diarium. 263. l.

Fendrik Ferenc. Vigyázz rám! (Regény.) — Ism. M. Népszava. 284. sz.

Fenyő Ilona, R. Mint gyergyálang a szélben. (Versek.) — Ism. 8 Órai Ujs. 147. sz. — Esti Kurir. 156. sz. — Ujs. 145., 150. sz.

Fenyő László. Városliget. (Versek.) — Ism. Devecseri Gábor. Ország Utja. 319—320. l.

Fertsek Ferenc. Egészségesen távozott. (Regény.) — Ism. Horváth Richárd. Jelenkor. 15. sz. — Városi István. M. Kultúra. II. 26. l. — Gönczy Gábor. M. Csillag. II. 117. l. — Dénes Gizella. Sorsunk. 409. l. — Hites Kristóf. Pannonhalmi Szemle. 388—389. l. — Debreczeni Lilla. Prot. Szemle. 380. l. — Makay Gusztáv. Diarium. 131—132. l. — M. Nemzet. 103. sz. — B. A. M. Nemzet. 187. sz. — (k. b.) Nemzeti Ujs. 127. sz. — (r.) Uj Nemzedék. 126. sz. — Magyarság. 111. sz. — 8 Órai Ujs. 108. sz. — Boldogok éneke. (Regény.) — Ism. K. Gy. M. Prot. Lapja. 8. l. — Vitnyédi N. István. M. Kultúra. I. 79. l. — Horváth Richárd. Jelenkor. 7. sz. — (p. s.) Kat. Szemle. 128. l. — Hites Kristóf. Pannonhalmi Szemle. 388—389. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 287—288. l. — Nemzeti Ujs. 67. sz.

Finta Zoltán. Valaki ismeretlen. (Versek.) — Ism. Walter Gyula. Erdélyi Szemle. 6. sz. — Hegyi Endre. Pásztortűz. 315—316. l.

Fodor Gyula. Zenélő óra. (Történetek.) — Ism. H. V. Debreceni Szemle. 44. l. — Kunszery Gyula. M. Prot. Lapja. 32. l. — Fábian László. M. Kultúra. I. 18. l. — (S. V.) Esti Kurir. 9. sz.

Fodor József. Összegyűjtött versei. — Ism. B. M. Uj Idők. II. 617. l. — (y.) Hid. 32. sz. — Lovass Gyula. Jelenkor. 24. sz. — Szerb Antal. M. Csillag. II. 359—361. l. — Just Béla. Vigilia. 472—473. l. — Jankovich Ferenc. M. Nemzet. 275. sz. — (l.) Esti Kurir. 257. sz. — Ujs. 248. sz. — (—y —s.) Népszava. 253. sz. — (ky.) Reggeli Magyarország. 259. sz. — —ás. Pest 261. sz.

Földi Mihály. Költő a kora ellen. Ujs. 266. sz.

Vajda Endre. Fodor József. Prot. Szemle. 370—374. l.

Folczay Sándor. Fel Kleptokániába. (Regény.) 170 l. — Ism. M. Szemle. 42. köt. 108. l.

Forró Pál. Független úriasszony. (Regény.) — Ism. P. Hírl. 99. sz. — (y.) Esti Kurir. 67. sz. — Társas utazás. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 225. sz.

Földi István. Gábor Aron. (Regény.) Sepsiszentgyörgy. — Ism. (w. gy.) Erdélyi Szemle. 11. sz.

Földi János. *Varró Ferenc.* A Földi-kultusz ápolása. Debreceni Képes Kalendárium. 106—109. l.

Földi Mihály. Magánügy. (Regény.) 825 l. — Ism. M. Szemle. 42. köt. 333. l. — Madarassy Gábor. Diárium. 163. l. — 8 Órai Ujs. 18. sz. — A század asszonya. (Regény.) Új kiadás. — Ism. X. Y. Ujs. 111. sz.

Horváth Béla levele a „neokatolikusokról”. Pest. 31. sz.

Szitnyai Zoltán. „A magyar Dosztojevskij”. Pest. 30. sz.

Friss Endre. Száműzött idő. (Versek.) — Ism. Perkátai László. M. Csillag. I. 244. l. — Csányi László. Sorsunk. 234. l. — F. J. M. Nemzet. 66. sz.

Füst Milán. A feleségem története. (Regény.) — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 48. l. — Kádár Erzsébet. M. Csillag. II. 111—113. l. — (—) Mai Nap. 118. sz. — t. P. Lloyd. 127. esti sz. — (h. g.) Népszava. 121. sz. — (z.) Esti Kurír. 119. sz. — Szalai Gábor. Ujs. 145. sz.

Füzes József. Őszi hangulat. (Versek.) — Ism. Csányi László. Sorsunk. 234. l.

Gabányi Árpád. *Galamb, Alexander.* Árpád Gabányi, der Schauspieler-Dramatiker. P. Lloyd. 193. reggeli sz.

Gábiel Asztrik. G. I. Gábiel Asztrik munkái a középkori francia-magyar érintkezésekről. M. Nemzet. 99. sz.

Gágyi László. Pillangó Zsuzsika. (Regény.) 237 l. — Ism. Fényi András. Élet. 713. l. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 40. l. — Molter Károly. Erd. Helikon. 172—175. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 128. l. — Harcos Ottó. Sorsunk. 330—331. l. — D. T. Kat. Szemle. 191—192. l. — Madarassy Gábor. Diárium. 206—207. l. — I. M. M. Nemzet. 86. sz. — k. b. Nemzeti Ujs. 88. sz. — (Ggy.) Népszava. 94. sz. — Ujs. 63. sz. — Esti Kurír. 59. sz. — Új Nemzedék. 99. sz.

Gajdács Pál. *Kemény Gábor.* Gajdács Pál emlékezete. Ujs. 205. sz.

Gál Anna. Változatok egy témára. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 103. sz.

Gál György András. Valaki jön. (Versek.) — Ism. (b. s.) Ujs. 243. sz.

Garay János. *Pornay Gyula.* Garay János vallásossága. Kat. Szemle. 108—114. l.

Gárdonyi Géza. Wer bist du? (Ein Roman um Usita.) Ford. *Petróczy István.* — Ism. Ungarn. 126—127. l.

Agárdi László. Gárdonyi Géza és az iskola. M. Középiskola. 178—183. l.

Bárdosi Németh János. Gárdonyi húsz éve. Irott kö. 5. sz.

Csillag László. Gárdonyi Géza húsz éve halott. P. Hírl. 252. sz.

Écsy Ö. István. Egy Gárdonyi-kötet böngészése népművelő szemmel. M. Lélek. 298—302. l.

Fehér Tibor. Gárdonyi lelkisége. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közöny. 47. köt. 109—114. l.

K. M. Ziegler tanító úr nyomában. Híd. 5. sz.

Simon Margit. Gárdonyi Géza élete fiatal tanító korában. P. Hírl. 160. sz.

Vásárhelyi Júlia. Gárdonyi Géza Szegeden. P. Hírl. 277. sz.

Beszélgetés özv. Dancsó Istvánnéval, Gárdonyi első ideáljával. Pest. 255. sz.

Az Isten rabjai. Gárdonyi Géza regénye filmen. Nemzeti Ujs. 212. sz.

Gáspár Gyula. Árva nép. (Regény.) — Ism. Fényi András. Élet. 713. l. — Tükör. 272. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. II. 64. l. — (Ilosvay.) P. Lloyd. 169. reggeli sz. — K. I. Népszava. 124. sz. — Esti Kurír. 128. sz.

Gáspár Jenő. Aranylegenda. (Elbeszélések.) 243 l. — *Ism.* vitéz Bodor Aladár. *Uj Idők.* I. 648. l. — *Az író munkájáról.* Koszorú. 8. köt. 246. l. — Lékó Béla. *M. Kultúra.* I. 171. l. — Takáts Gyula. *Sorsunk.* 682. l. — *M. Szemle.* 43. köt. 276. l. — Gaudy László. *Prot. Szemle.* 318. l. — (—ás.) *M. Nemzet.* 116. sz. — *m. u.* P. Lloyd. 102. esti sz. — *P. Hírl.* 105. sz. — (k. b.) *Nemzeti Ujs.* 122. sz. — (s—i.) *Esti Magyarorszá.* 98. sz. — (—t.) *Esti Kurír.* 119. sz.

Gazdag Erzsé. Üvegcse. (Versek.) — *Ism.* Bodor Aladár. *M. Nemzet.* 25. sz.

Gedényi Mihály. Üstökös a Bakonyban. (Regény.) — *Ism.* *M. Nemzet.* 114. sz. — *W—.* P. Lloyd. 101. esti sz. — (b.) *P. Hírl.* 99. sz. — (a.) *Nemzeti Ujs.* 106. sz. — *Pest.* 93. sz. — *Magyarság.* 89. sz. — 8 Órai *Ujs.* 108. sz. — *Reggeli Magyarország.* 93. sz. — (.) *Esti Kurír.* 117. sz. — (—győ.) *Ujs.* 129. sz.

Gellért Anikó. Halotti korona. (Regény.) — *Ism.* E. K. *Élet.* 985. l. — I. M. M. *Nemzet.* 151. sz. — (b.) *P. Hírl.* 155. sz. — 8 Órai *Ujs.* 121. sz. — (—r—) *Esti Kurír.* 120. sz. — *Ujs.* 127. sz.

Gellért Sándor. A bál udvarában. (Versek.) 160 l. — *Ism.* Borbély László. *M. Prot. Lapja.* 96. l. — Prókay Miklós. *Alföldi Örség.* 6. sz. — A. E. Keresztyén Igazság. 143—144. l. — Mérő Mihály. *M. Kultúra.* II. 31. l. — Zemléni Fodor József. *Hajnalodik.* 151—152. l. — Harcos Ottó. *Sorsunk.* 483. l. — Hegyi Endre. *Pásztortűz.* 238. l. — *M. Szemle.* 43. köt. 276—277. l. — B. A. M. *Nemzet.* 187. sz. — —t. P. Lloyd. 100. esti sz. — *Uj Nemzedék.* 106. sz. — *Esti Kurír.* 119. sz.

Gellért Vilmos. Se úr, se paraszt. (Versek.) 151 l. — *Ism.* Ágoston Julián. *Kat. Szemle.* 315—316. l. — *Ujs.* 118. sz.

Géza Grohmann Ottó. Dalol a gép. (Versek.) — *Ism.* *Diárium.* 166—167. l.

Gíay Frigyes. Őszi levélhullás. (Versek.) — *Ism.* (k.) *Irott kö.* 4. sz.

Govrik Elemér. Síkon. (Versek.) 82 l. — *Ism.* Városi István. *M. Kultúra.* II. 64. l. — Szerb Antal. *M. Csillag.* II. 54. l. — Galambos Gruber Ferenc. *Kat. Szemle.* 280 l. — Rezek S. *Róman. Pannonhalmi Szemle.* 291—292. l. — B. A. M. *Nemzet.* 187. sz. — Z. G. N. P. Lloyd. 139. reggeli sz. — (f. j.) *P. Hírl.* 132. sz. — sz. s. *Népszava.* 126. sz. — *Ujs.* 118. sz.

Szerb Antal. Govrik Elemér. *M. Csillag.* II. 294—295. l.

Gozsdu Elek. *Lovass Gyula.* Gozsdu, egy századvégi elbeszélő. *Vigília.* 226—230. l.

Reisz Mihály. Gozsdu Elek. (1849—1919.) 31 l. — *Ism.* *Lovass Gyula.* *Irodört.* 154. l.

Gömöri Jenő Tamás. A Magyar Nyelvhez. (Versek.) — *Ism.* *Esti Kurír.* 251. sz. — *Ujs.* 243. sz. — És mégis él az ének. (Versek.) 142 l. — *Ism.* Csányi László. *Sorsunk.* 234. l.

Gönczi György. *Herepei János.* Gönczi György halálának időpontja. *Erd. Múzeum.* 559—560. l.

Gruber László. A szörnyű óriás. (Versek.) Illusztrálta a költő hősi halált halt öccse: Gruber József. *Békéscsaba.* — *Ism.* *Ujs.* 214. sz. — (g.) *Mult és Jövő.* 192. l.

Gubernáth Antal. Cs. Gárdonyi Klára. Farsangi játék. a XVIII. századból. *Irodört.* 89—93. l. — *Klly. is: Az Irodalomtörténet füzetei.* 10. sz. 6 l.

Gulácsy Irén. Erdély jogán. (Írások.) 171 l. — *Ism.* *M. Szemle.* 42. köt. 333. l. — Jezabel. (Regény.) 232. 317 l. — *Ism.* E. K. *Élet.* 152. l. — Tükör. 38. l. — Vasy Ferenc. *Kat. Szemle.* 23—24. l. — *M. Szemle.* 42. köt. 277—278. l. — Péa. *Pannonhalmi Szemle.* 61. l. — Kósa János. *Diárium.* 16—17. l. — A magyar család. Szeged. 91 l. — *Ism.* S. M. *Nép és Családvédelem.* 470. l. — —lv— *Nemzeti Ujs.* 265. sz.

- Bodor Aladár.** Gulácsy Irén és regényhősei. M. Nemzet. 194. sz.
Sárospataky Mihály. Bizalmas beszélgetés Gulácsy Irénnel. Uj
 Idők. II. 515—518. l.
- Thurzó Gábor.** Gulácsy Irén, vagy a siker útjai. M. Csillag. I.
 147—150. l.
- U. az.** Iréne Gulácsy. P. Lloyd. 24. esti sz.
- Gulyás Pap Etelka.** Régi történetek. (Elbeszélések.) Szentes. —
 Ism. Ujs. 20. sz.
- Guzmics Izidor.** Pénzes Balduin. Guzmics Izidor és Horvát István.
 Pannonhalmi Szemle. 358—364. l.
- Gvadányi József.** Hankiss János. Pihenő irodalom. Debreceni
 Szemle. 93—96. l.
- Szendrey Zsigmond.** Néprajzi adatok Gvadányi József művében.
 Ethnographia-Népélet. 52—53. l.
- Gyalui Farkas.** Irodalmi munkásságom hatvan éve. (1882—1942.) —
 Ism. (w. gy.) Erdélyi Szemle. 8. sz.
- vor* —*ef.* Hatvan év a magyar kultúra szolgálatában. Ujs. 224. sz.
- Gyárfás Lajos.** Idő. (Versek.) — Ism. Ujs. 31. sz. — Uj Nemzedék
 41. sz.
- Gyenes László.** (t. e.) Gyenes László szobra. P. Hírl. 135. sz.
- Gyóni Géza.** Összes versei. Sajtó alá rendezte: Gyóni Ferenc.
 317 l. — Ism. Kenyeres Imre. Diárium. 87—88. l. — „Repülj már leve-
 lem...” (A katonaköltő „Örangyal”-ához írt szerelmes levelei.) Sajtó
 alá rendezte: Gyóni Ferenc. 4°. 184 l. — Ism. Bán Aladár. Koszorú. 9.
 köt. 36—38. l. — Deák Gyula. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közl. 47.
 köt. 126—127. l. — b. d. Prot. Tanügyi Szemle. 240. l. — Földi Béla.
 Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 76. köt. 94—95. l.
- Balás Károly.** Gyóni. M. Gondolat. 9. sz.
- Bán Aladár.** Gyóni Géza élete és költészete. Koszorú. 9. köt.
 4—16. l.
- Belohorszky Ferenc.** Gyóni Géza költészete. Pásztortűz. 121—
 128. l.
- [Bóna András.] Gyóni Géza kezelő orvosa. M. Gondolat. 6—7. sz.
- Boros István.** Reményik és Gyóni. M. Gondolat. 11. sz.
- Csatkai Endre.** Gyóni Géza tevékenysége a soproni Kultúrában.
 Soproni Szemle. 216—217. l.
- Gyóni Ferenc.** A Gyóni-kötetek kiadásainak története. M. Könyv-
 szemle. 415—421. l.
- Jánossy Gábor.** Emlékezés Gyóni Gézára. Ujs. 124. sz.
- K. G.** Huszonöt éve halt meg orosz fogságban Gyóni Géza. Uj
 Nemzedék. 142. sz.
- Kozocsa Sándor.** Huszonöt év Gyóni Géza életéből. [1917—1942.]
 M. Gondolat. 7. sz.
- Marton László.** Gyóni Géza Krasnojarszkban. Zempléni Fáklya.
 3—4. sz.
- (—*ru*—) A költő. Népszava. 230. sz.
- Vác Elemér.** Gyóni Géza. Pásztortűz. 115—120. l.
- Várkonyi, B.** Géza Gyóni zum Gedächtnis. P. Lloyd. 142. reggeli
 sz.
- Egy magyar Tírteusz Ujs. 142. sz.
- Gyóni Géza halálának negyedszázados évfordulója. Koszorú. 9. köt.
 58. l.
- Gyökössy Endre.** Győzelem. (Versek.) — Ism. Az író munkájáról.
 Koszorú. 8. köt. 245—246. l.

- Falu Tamás.* Gyökössy Endre. jubileuma. Uj Idők. I. 552. l.
 Gyökössy Endre negyvenéves írói jubileuma. Koszorú. 8. köt. 251—254. l.
- Győrfi Ernő.** Feleségszerelem. (Versek.) Zágráb. — Ism. (Cs. Z.) Láthatár. 69. l. — Uj Nemzedék. 55. sz.
- Gyulai Pál.** *Bethlen Margit.* Brassai bácsi és Gyulai Pál. P. Hirl. 97. sz.
- Papp Ferenc.** Gyulai Pál. II. köt. 728 l. [2] l. — Ism. Kozocsa Sándor. Irodört. 94—96. l. — Galamb Sándor. IK. 200—202. l. — sz. k. Bpesti Szemle. 262 köt. 307—312. l. — Rubinyi Mózes. Keresk. Szakokt. 49. köt. 205. l. — Ungarn. 504—505. l. — Sebestyén Károly. Ujs. 152. sz.
- Turóczi-Tostler József.** Petőfi és Gyulai Pál. Irodört. 50. l.
- Halász Péter.** Szülei elváltak. (Regény.) 300 l. — Ism. Vécsey Leó. M. Nemzet. 279. sz. — (S. V.) Esti Kurir. 268. sz. — Ujs. 270. sz. — e. j. Népszava. 282. sz. — B. Gy. 8 Órai Ujs. 279. sz. — Uj Nemzedék. 295. sz.
- Hallósy Márta.** Csodálatos kapocs. (Regény.) 141 l. — Ism. László István. Kat. Szemle. 48—49. l.
- Halmi István.** És táncolnak a tűz körül. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 187. sz. — Ujs. 150. sz.
- Hámori Lajos.** Földtől az égig. (Versek.) — Ism. Uj Nemzedék. 283. sz.
- Hankiss János.** *Kovács Máté.* Hankiss János tudományos működésének huszonötéves évfordulóján. Debreceni Képes Kalendárium. 79—81. l.
- M.* — G. A. Irodalomszemlélet és irodalomtudomány. Népszava. 243. sz.
- Harangodi Nagy András.** Sz. *Solymos Bea.* Egy író-remete a Gárdonyi Társaságra hagyta egész vagyonát. Pest. 248. sz.
- Harasztos László.** Éva, bocsáss meg! (Regény.) — Ism. Uj Nemzedék. 71. sz. — 8. Órai Ujs. 80. sz. — Reggeli Magyarország. 71. sz.
- Hargitay Gizella.** Ember vagyok. (Regény.) — Ism. Uj Nemzedék. 119. sz. — Esti Kurir. 118. sz.
- Hárs Kálmán.** Haláltánc. (Versek.) — Ism. Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz.
- Hárs László.** Az elsüllyedt városban. (Versek.) 78 l. — Ism. Ágoston Julián. M. Kultúra. I. 64. l. — Bóka László. Ország Útja. 192. l. — M. Szemle. 42. köt. 223. l. — Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz.
- Harsányi Gréte.** Olyan nincs. (Regény.) — Ism. R. M. Uj Idők. I. 554. l. — r. Keresztyén Igazság. 143. l. — Lékó Béla. M. Kultúra. II. 31—32. l. — Nemzeti Ujs. 117. sz. — L. Népszava. 184. sz. — Uj Nemzedék. 111. sz. — 8 Órai Ujs. 148. sz. — Esti Kurir. 99. sz. — Ujs. 106. sz.
- Harsányi Ilona.** Madár suhant... (Versek.) Törökszentmiklós. — Ism. Prókay Miklós. Alföldi Őrség. 1. sz.
- Harsányi Lajos.** Égi és földi szerelem. (Regény.) 289 l. — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 172. l. — Bánhegyi Jób. Győri Szemle. 53—54. l. — Városi István. Kat. Nevelés. 142. l. — Vasy Ferenc. Kat. Szemle. 62. l. — Hegyi Damján. Pannonhalmi Szemle. 229—230. l. — (g. u. i.) Esti Kurir. 177. sz. — Esteli körmenet. (Versek.) — Ism. Bánhegyi Jób. Győri Szemle. 203—204. l. — Nemzeti Ujs. 288. sz.
- Fényi András.** Harsányi Lajos költészete. Vigília. 353—357. l.
- Rónay György.** Pannonia költője. Élet. 197—198. l.
- Harsányi László.** Futunk az égi tűzzel. (Versek.) Debrecen. 105 l. — Ism. Prókay Miklós. Alföldi Őrség. 3. sz. — Kun-Molnár Sándor. Hajnalodik. 127. l. — Csányi László. Sorsunk. 234. l. — M. Szemle. 43. köt.

277. i. — vl. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 76. köt. 24. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 90—91 l.

Harsányi Zsolt. Aranyalma. (Regény.) — Ism. Lányi Viktor. Uj Idők. II. 700—701. l. — L. M. M. Nemzet. 267. sz. — Esti Kurír. 281. sz. — Ujs. 288. sz. — Uj Magyarország. 282. sz. — P. Lloyd. 288. reggeli sz. — Milldor. Népszava. 286. sz. — Reggeli Magyarország. 265. sz. — 8 Órai Ujs. 287. sz. — Esti Magyarország. 279. sz. — A bolond Ásvayné. Színmű 3 fv. Nemzeti Színház, 1942. febr. 4. — Ism. Fodor Gyula. Uj Idők. I. 193. l. — Féja Géza. Híd. 7. sz. — T. G. Élet. 136. l. — Rédey Tivadar. Tükör. 148—149. l. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 60—61. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 189—190. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 91—92. l. — Possonyi László. Vigilia. 117—118. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 72. l. — Whiski szódával. (Regény.) — Ism. Erdősi Károly. Élet. 252. l. — (ie.) Népszava 3. sz. — Vajta Ferenc. Uj Magyarország. 8. sz.

Bizalmas beszélgetés Harsányi Zsolttal. Uj Idők. II. 456—459. l.

Havas István. Opálgűrű. (Regény.) 270 l. — Ism. Molnár János. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közl. 47. köt. 125—126. l. — Összegyűjtött költeményei. 310 l. — Ism. Jankovics Marcell. Uj Idők. II. 773—774. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 9. köt. 42. l. — Illyefalvi Rákosi Zoltán. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közl. 47. köt. 22—23. l. — Váradi József. M. Tanítóképző. 318. l. — H. V. M. Lélek. 570. l. — B. A. M. Nemzet. 187. sz. — P. Hírl. 229. sz. — (d. l.) Pest. 156. sz. — Uj Nemzedék. 294. sz.

Havas Zsigmond. Didergők. (Regény.) — Ism. (phr.) Esti Kurír. 285. sz. — Angyalka. (Regény.) — Ism. (phr.) Esti Kurír. 287. sz.

Havassy Erzsébet. A három Morvay. (Regény.) — Ism. L. M. M. Nemzet. 277. sz. — —se— Nemzeti Ujs. 277. sz. — (S. V.) Esti Kurír. 276. sz. — Ujs. 271. sz. — Uj Magyarország. 265. sz. — Gl. P. Lloyd. 286. esti sz. — P. Hírl. 270. sz. — 8 Órai Ujs. 266. sz.

Havassy Sándor. Örök úton. (Versek.) Baja. — Ism. B. A. M. Nemzet. 187. sz.

Hegedüs Bíte Dániel. Mint a levél a szélben. (Versek.) — Ism. Szily Ernő. Kalangya. 478. l. — Bóka László. Ország Útja. 287—288. l. — Szabó István. M. Nemzet. 128. sz. — B. T. Népszava. 122. sz. — Ujs. 150. sz.

Hegedüs Loránt. Balla Antal. Hegedüs Loránt. P. Hírl. 144. sz.

Sziklay János. Hegedüs Loránt. A sajtó. 6. sz.

A költő-közzgazdász. Ujs. 145. sz.

Hegedüs Sándor, ifj. Ezeregy mese. (Elbeszélések.) — Ism. H. Gy. Uj Idők. II. 231. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 244—244. l. — P. Lloyd. 180. reggeli sz. — P. Hírl. 161. sz. — (—s—y.) Népszava. 151. sz. — Esti Kurír. 151. sz. — Uj Nemzedék. 177. sz. — —nd. Ujs. 168. sz. — Kis Dekameron. (Elbeszélések.) — Ism. F. T. Uj Idők. II. 774. l. — Nemzeti Ujs. 229. sz. — —nd. Ujs. 271. sz. — P. Hírl. 264. sz. — Uj Nemzedék. 259. sz. — Esti Magyarország. 245. sz. — A lélekbúvár. (Regény.) 2. kiad. — Ism. F. T. Uj Idők. II. 79. l. — Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 118. l. — —r. Keresztyn Igazság. 24. l.

Hegedüs Zoltán. Szamosháti ősz. (Versek.) — Ism. Kéry László. Vigilia. 437—438. l.

Bóka László. Egy új költő. Ország Útja. 343—344. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Csillagtüzek. (Versek.) 2. kiad. — Ism. B. L. M. Prot. Lapja. 15. l. — Napfényes vizeknél. (Elbeszélések.) *Mühlbeck* Károly rajzaival. — Ism. F. T. Uj Idők. I. 526. l. — H. V. Debreceeni Szemle. 192. l. — (l.) M. Prot. Papja. 40. l. — Rezek S. Román. Sorsunk. 331. l. — Gaudy László. Prot. Szemle. 318. l. — Divinyi Mihály. Diárium. 134. l. — Ujs. 94. sz. — Uj Nemzedék. 99. sz. — Népisk. Ünnepei.

3. sz. — M. Élet. 3. sz. — Hargitaváralja. 8. sz. — M. Róna. 15. sz. — Néptanítók Lapja. 6. sz. — Ünnepek. 6. sz. — Felsőmagyarországi Reggeli Hírl. 29. sz. — Debrecen. IV. 3. sz. — Uj Hegyalja. IV. 14. sz. — Tanítók Lapja. IV. 15. sz. — Szatmári Ref. Híradó. 26. sz. — M. Lányok. 40. sz. — Debreceni Prot. Lap. VII. 12. sz. — Kéve. 4. sz.

Herczeg Ferenc. Száz elbeszélés. — Ism. Márai Sándor. Uj Idők. II. 751—752. l. — Kemény István. Mai Nap. 284. sz. — I. M. M. Nemzet. 286. sz. — Albert István. Esti Kurír. 291. sz. — Innocent-Vincze Ernő. Ujs. 292. sz. — ss. P. Lloyd. 289. reggeli sz. — Reggeli Magyarország. 285. sz. — Uj Nemzedék. 291. sz. — Gondok és gondolatok. (Cikkek.) — Ism. Kabolai Géza. M. Kultúra. IV. 146—160. l. — k. i. Mai Nap. 243. sz. — (ktm.) Nemzeti Ujs. 230. sz. — Esti Kurír. 231. sz. — Ujs. 241. sz. — Reggeli Magyarország. 242. sz. — Uj Nemzedék. 264. sz. — (V.) Esti Magyarország. 235. sz.

Bihari Miklós. A harmincéves ház. Uj Idők. I. 283—284. l.

Kemény István. Beszélgetés Herczeg Ferencel. M. Nemzet. 260. sz.

Kornis Gyula. Herczeg Ferenc, a publicista. Uj Idők. II. 481—482. l.

Lányi Viktor. A Sziriusz — film. Uj Idők. II. 342.—343. l.

Lengyel Ernő. Herczeg Ferenc. Ujs. 214. sz.

Rab Gusztáv. Herczeg Ferenc Badacsonyan. Uj Idők. II. 421—427. l.

(—rn—) Az irodalom hőse. Népszava. 288. sz.

Vásárhelyi Júlia. Herczeg Ferenc aranytolla. P. Hírl. 233. sz.

Herczeg Ferenc emlékkönyv. Koszorú. 9. köt. 58—59. l.

Herczeg Ferenc 79 éves. P. Hírl. 215. sz.

A nagy író gondoljai. Pest. 238. sz.

Hernád Henrik. Versek és egyebek. — Ism. Esti Kurír. 215. sz. — Ujs. 278. sz.

Hertelendy István. Bolond szerelmesek. Játék 3 fv. Vigszínház, 1942. jan. 14. — Ism. Benedek Marcell. Uj Idők. I. 103. l. — Féja Géza. Hid. 3. sz. — Arany Iván. Élet. 76. l. — Rédey Tivadar. Tükör. 105—106. l. — Criticus. Jelenkor. 4. sz. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 187. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 58—59. l. — Színészek. (Regény.) — Ism. Bóka László. Ország Útja. 349—350. l. — Rátkai László. Délvidéki Szemle. 537—538. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. II. 130. l. — Gönczy Gábor. M. Csillag. II. 298. l. — Szücs A. György. Diárium. 279. l. — K. B. Nemzeti Ujs. 236. sz. — (k.) Esti Kurír. 284. sz. — Ujs. 224. sz. — Uj Magyarország. 282. sz. — Magyarország. 236. sz. — 8 Órai Ujs. 227. sz. — Uj Nemzedék. 242. sz.

Holló Ernő. Erdély. (Versek.) **Háromházi J. Ferenc** linoleummet-szeteivel. — Ism. B. A. M. Nemzet. 187. sz.

Hontvári Szabó Lajos. Lélekindák. (Versek.) — Ism. Koppány István. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közl. 47. köt. 57—58. l.

Horonyi-Pálfi László. Szép Isten papja. (Versek.) — Ism. Uj Nemzedék. 291. sz.

Horvát István. *Pénzes Balduin.* Guzmics Izidor és Horvát István. Pannonhalmi Szemle. 358—364. l.

Horváth Béla. Pepinka szép kisasszony. (Regény.) — Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra. II. 112. l. — Hol vagy te nép? (Versek.) — Ism. Rónay György. Vigilia. 473—475. l. — (—dy —s.) Népszava. 265. sz. — y. P. Lloyd. 291. reggeli sz.

Horváth Cyrill. *Péché Zoltán.* Horváth Cyrill. Bp. VIII. ker. Vörösmarty Mihály gimn. évkönyve. 4—5. l.

Horváth Imre. Vita nélkül. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Hegyi

Endre. Pásztortűz. 180—181. l. — Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz. — Tavaszí ág. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Derzsi Sándor. Termés. Őszi sz. 118—119. l.

Horváth Tibor. Ld. *Justitz János*.

Hubay Miklós. Hősök nélkül. Dráma 3 fv. Nemzeti Kamaraszínháza, 1942. máj. 13. — Ism. Benedek Marcell. Uj Idők. I. 643—644. l. — Féja Géza. Híd. 21. sz. — T. G. Élet. 434. l. — Rédey Tivadar. Tükör. 267—268. l. — Árgus. Jelenkor. 15. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. I. 190. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. II. 57—58. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 183—184. l. — Thurzó Gábor. Vigilia. 280—281. l. — Máthé Klára. Prot. Szemle. 213—214. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 143. l. — Könyvalakban: 88 l. — Ism. Bóka László. Ország Útja. 286. l.

Hunyady István. Meglódult csillag. (Versek.) 76 l. — Ism. Uj Nemzedék. 93. sz.

Hunyady Sándor. A fattyú. (Regény.) — Ism. T. G. Élet. 311. l. — Paku Imre. Erd. Helikon. 494—495. l. — Thurzó Gábor. Sorsunk. 235—236. l. — M. Szemle. 43. köt. 222. l. — C. M. P. Lloyd. 67. reggeli sz. — Ujs. 35. sz. — 8 Órai Ujs. 42. sz. — V. L. Esti Magyarország. 38. sz. — Reggeli Magyarország. 31. sz. — Magyarországi kaland. (Elbeszélések.) — Ism. Ujs. 283. sz. — P. Lloyd. 288. esti sz. — Négy apának egy leánya. Móra Ferenc regényének dramatizálása. Vígszínház. — Ism. Benedek Marcell. Uj Idők. II. 351. l. — —or. Élet. 733. l. — Schöpflin Aladár. Tükör. 429—430. l. — Schöpflin Aladár. M. Csillag. II. 247. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 313. l. — Thurzó Gábor. Vigilia. 410. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 216. l.

F. J. Hunyady Sándor halála. P. Hírl. 231. sz.

Gogolák Lajos. Meghalt Hunyady Sándor. M. Nemzet. 232. sz.

Harsányi Zsolt. Írta az életet, élte az írást. Uj Idők. II. 760—761. l.

Herceg János. Hunyady Sándor és a Bácska. Kalangya. 502—504. l.

Ignác Rózsa. Hunyady Sándor. Esti Magyarország. 231. sz.

Jékely Zoltán. Búcsú a világfiságtól. Erd. Helikon. 699—705. l.

Kállay Miklós. Hunyady Sándor. Híd. 30. sz.

Kárpáti Aurél. Hunyady Sándor. Pest. 230. sz.

Keresztury, D. v. Alexander Hunyady. P. Lloyd. 232. reggeli sz.

Kolta Ferenc. Hunyady Sándor. Sorsunk. 655—656. l.

Krúdy Gyula. Hunyady vagy egy különös fiatalember. Ujs. 237. sz.

Márai Sándor. Sándorka. P. Hírl. 233. sz.

Maron Ferenc. Meghalt Hunyady Sándor. Esti Kurír. 231. sz.

Nomád. Hunyady Sándorról. Mai Nap. 234. sz.

Ravasz László. A megtöredezett nád. M. Nemzet. 234. sz.

(— —s.) Hunyady Sándor halála. Írott kö. 5. sz.

Sass Irén. Bródy Sándor fia. Mult és Jövő. 173—174. l.

(sal.) Hunyady Sándor. Erdélyi Szemle. 10. sz.

Cs. Szabó László. Hunyady Sándor. M. Csillag. II. 282—283. l.

Szentimrey Jenő. In memoriam Hunyady Sándor. Pásztortűz. 465—467. l.

Vass László. Hunyady Sándor. Reggeli Magyarország. 231. sz.

Zsigray Julianna. Hunyady Sándor. Uj Idők. II. 486. l.

Alexander Hunyady gestorben. P. Lloyd. 231. reggeli sz.

Der Tod Alexander Hunyadys. P. Lloyd. 230. esti sz.

Hunyady Sándor halála. Nemzeti Ujs. 231. sz.

Hunyady Sándor vallomása. M. Csillag. II. 285. l.

Meghalt Hunyady Sándor. Uj Nemzedék. 231. sz.

Meghalt Hunyady Sándor. Uj Magyarság. 231. sz.

Meghalt Hunyady Sándor. Népszava. 231. sz.

Meghalt Hunyady Sándor. Ujs. 232. sz.

Ignác Rózsa. Róza leányasszony. (Regény Laborfalvy Rózáról.) 1—2. köt. 270, 306 l. — *Ism.* Örley István. M. Csillag. 113—115. l. — Vajda Endre. Vigília. 320—321. l. — Debreczeny Lilla. Prot. Szemle. 319—320. l. — (k. i.) Mai Nap. 117. sz. — M. Nemzet. 118. sz. — Hegedüs Loránt. P. Hírl. 266. sz. — G. T. P. Lloyd. 139. reggeli sz. — *Ly*—Ga. Népszava. 120. sz. — Uj Nemzedék. 122. sz. — Reggeli Magyarország. 117. sz. — (g. i.) Esti Kurír. 120. sz. — Ujs. 124. sz. — d. n. l. Uj Magyarság. 124. sz. — Keleti magyarok nyomában. 198 l. — *Ism.* M. Album. 6. köt. 150. l. — Márkus Mihály. Ethnographia-Népelet. 73—74. l. — Született Moldovában. (Regény.) 601 l. — *Ism.* Léway Endre. Délvidéki Szemle. 447—448. l. — Vajda Endre. Sorsunk. 313—317. l. — Családi mondanokör. (Regény.) — *Ism.* Esti Kurír. 280. sz. — Ujs. 282. sz. — Uj Magyarság. 282. sz. — (—vay—) P. Lloyd. 286. esti sz. — M. — G. A. Népszava. 290. sz. — Reggeli Magyarország. 282. sz. — 8 Órai Ujs. 284. sz.

Ignác Rózsa. Ahol gyermek voltam: Kovászna. Vigília. 369—375. l.

Ihász Imre. *Csatkai Endre.* Ihász Imre diákkori emlékkönyve. Soproni Szemle. 94—97. l.

Ijjas Antal. Az emberélet útjának feléig. (Regény.) 321 l. — *Ism.* Fényi András. Élet. 221. l. — Jelenkor. 21. sz. — Mihalovics Zsigmond. M. Kultúra. II. 58—59. l. — Vasy Ferenc. Kat. Szemle. 216. l. — Thurzó Gábor. Vigília. 233—234. l.

(h. i.) Ijjas Antal. Irott kö. 3. sz.

Ijjas Antal. Nemzeti Ujs. 111. sz.

Illés Endre. Zsuzsa. (Elbeszélések.) 169 l. — *Ism.* T. G. Élet. 331 l. — Tükör. 191—192. l. — Kerpel Jenő. M. Prot. Lapja. 32. l. — Lovass Gyula. Erd. Helikon. 430—431. l. — Gönczy Gábor. Ország Útja. 159. l. — Tolnai Gabriele. Corvina. 454—455. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 31. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 309—311. l. — r. Kat. Szemle. 158. l. — Sötér István. Vigília. 276—278. l. — Bóka László. Prot. Szemle. 187—188. l. — M. Nemzet. 93. sz. — y. P. Lloyd. 100. reggeli sz. — Kézai Béla. Nemzeti Ujs. 72. sz. — (l.) Esti Kurír. 96. sz. — (—sp—) Uj Nemzedék. 83. sz. — 8 Órai Ujs. 71. sz. — Reggeli Magyarország. 74. sz. — (d. a.) Uj Magyarság. 101. sz.

R. Nagy András. Színházi napló. Erd. Helikon. 740—742. l.

Illyés Gyula. Kora tavasz. (Regény.) 1—2. köt. 222, 214 l. — *Ism.* G. J. Élet. 331. l. — Csuka Zoltán. Láthatár. 38. l. — Hungarus. Kárpát-medence. 129—130. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. 50—62. l. — Parajdi Incze Lajos. Erd. Helikon. 242—244. l. — Sárkány Oszkár. Ország Útja. 126—127. l. — L. B. Corvina. 54—55. l. — Szabó Zoltán. Jelenkor. 6. sz. — Vass László. Uj Élet. 32. l. — j. l. Kelet Népe. 9. sz. — Piarista Öregdiák. 27. l. — Krammer Jenő. Nevelésügyi Szemle. 138. l. — Bárdosi Németh János. Sorsunk. 152—153. l. — Horváth Miklós. Kat. Szemle. 192. l. — Balogh László. Páztortúz. 139—141. l. — M. Szemle. 42. köt. 109. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 91—92. l. — (—) Népszava. 3. sz. — Mint a darvak. (Regény.) 94 l. — *Ism.* Féja Géza. Híd. 26. sz. — Bóka László. Ország Útja. 222—223. l. — Hubik István. Uj Élet. 160. l. — Lovass Gyula. Vigília. 278—280. l. — M. Szemle. 43. köt. 277—278. l. — k. i. Mai Nap. 123. sz. — Sz. Z. M. Nemzet. 128. sz. — k—gy. Népszava. 124. sz. — 8 Órai Ujs. 125. sz. — Vass László. Reggeli Magyarország. 84. sz. — Balassi Menyhért. Esti Kurír. 123. sz. — Csizma az asztalon. 159 l. — *Ism.* Cserenyey Géza. Piarista Öregdiák. 46—47. l.

- Bóka László.** Illyés Gyula prózája. Prot. Szemle. 140—144. l.
- Illyés Gyula.** A tolnai kék szőlőhegyek alján. M. Csillag. II. 173—176. l.
- Kulcsár Adorján.** Illyés Gyula. M. Kultúra. 221. l.
- Mátyás Ferenc.** Beszélgetés Illyés Gyulával. Esti Kurir. 276. sz.
- Várkonyi Nándor.** Illyés Gyula. Írott kö. 1. sz.
- Imrik Klára.** Huszas évek. (Versek.) 119 l. — Ism. Nagy Méda. Élet. 310. l. — Városi István. M. Kultúra. I. 176. l. — Ágoston Julián. Kat. Szemle. 156. l. — M. Szemle. 43. köt. 278. l. — B. A. M. Nemzet. 103. sz. — j. — P. Lloyd. 82. esti sz. — Ujs. 104. sz.
- Iványi Ferenc.** A virrasztó. (Bod Péter életének regénye.) — Ism. Benedek Marcell. Új Idők. I. 553—554. l. — Holló Ernő. Erdélyi Szemle. 9. sz. — Visy József. Nevelésügyi Szemle. 134. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 128. l. — Csallóközi Hírl. 17. sz. — t. P. Lloyd. 87. reggeli sz. — Kézai Béla. Nemzeti Ujs. 94. sz. — (—nd.) Népszava. 94. sz. — Ujs. 74. sz. — Esti Kurir. 75. sz. — Magyarország. 82. sz. — Reggeli Magyarország. 73. sz. — Féja Géza. Esti Magyarország. 85. sz.
- Izsó Sámuel.** Tasnádi bazár. (Versek.) — Ism. oké. Népszava. 126. sz. — Esti Kurir. 156. sz. — Ujs. 118. sz.
- Jakab Ödön.** [Ligeti Mária.] Jakab Ödön özvegye a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta férje teljes irodalmi hagyatékát. Mai Nap. 23. sz.
- Jámbor Pál.** Takáts Z.: Un écrivain hongrois francophile: Paul Jámbor (Hiador.) Pécs. 58 l. — Ism. (L. H.) Ung. Jahrb. 335. l.
- Jankovich Ferenc.** Elégia. (Versek.) 100 l. — Ism. Weöres Sándor. Tükör. 233. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 43. l. — Jékely Zoltán. M. Csillag. I. 311—312. l. — (B. N. J.) Dunántúli Szemle. 73. l. — Csorba Győző. Sorsunk. 142. l. — Hegyi Endre. Pásztortűz. 179. l. — Rónay György. Vigília. 111—112. l. — y. P. Lloyd. 100. reggeli sz. — m. — Esti Kurir. 62. sz.
- János Jenő.** Emléklap. (Regény.) — Ism. (—to—) Népszava. 293. sz.
- Jánosí Márton.** Az édes boldogság. (Versek.) — Ism. (b.) Ujs. 240. sz.
- Jánossy Béla.** P. Fülemüle a viharban. (Regény.) — Ism. Az író munkájáról. Koszorú. 8. köt. 173. l. — Bolgár Géza. Kat. Szemle. 83—84. l.
- Janus Pannonius.** Barankay Lajos. Janus Pannonius, az első magyar pedagógiai gondolkodó. Sorsunk. 385—389. l.
- Husztí József.** Janus Pannonius. P. Lloyd. 268. reggeli sz.
- Juhász Géza.** Első remekíróink magyar igénye. Sorsunk. 241—245. l.
- vé— Janus Pannonius. Népszava. 121. sz.
- Jászai Mari.** (—s.) Jászai Mari „legelső emléke”. P. Hírl. 177. sz.
- Tury Elemér.** Jászai Debrecenben. Élet. 611. l.
- Zoltán János.** Jászai Mari kiskőrösi útja. P. Hírl. 19. sz.
- Jékely Zoltán.** Zugliget. (Regény.) 141 l. — Ism. (Ho.) Ung. Jahrb. 338. l.
- Jékey Aladár.** Gergely Pál. Kolozsvár költője: Jékey Aladár. Erdélyi Szemle. 12. sz.
- Jókai Mór.** Bory István. Jókai évjárdéka. M. Nemzet. 159. sz.
- Dénes Tibor.** Jókai Mór keresztapasága. Irod. tört. 160. l.
- Féja Géza.** A Jókai-ügy. Esti Magyarország. 154. sz.
- Gálos Rezső.** Enyim, tied, övé. Bpesti Szemle. 263. köt. 28—43. l.
- Novák Sándor.** Igasságot Jókainak. Zempléni Fáklya. 20—27. l.
- Nyíresi-Tichy Kálmán.** Az illusztrálatlan Jókai. M. Lélek. 264—269. l.

Sötér István. Jókai Mór. 173 l. — *Ism.* Gálos Rezső. IK. 209—211. l. — *Gerézi Rabán.* Elet. 281. l. — *—dt—* Bpesti Szemle 262. köt. 184—190. l. — *Fábián István.* M. Kultúra. I. 6—7. l. — *Sárkány Oszkár.* Ország Útja. 61—62. l. — *b. c.* Corvina. 284—285. l. — *Kelemen János.* Kelet Népe. 1. sz. — *Barta János.* Esztétikai Szemle. 41—42. l. — *Makay Gusztáv.* Sorsunk. 64—67. l. — *Ungarn.* 446—447. l. — *H. V. M. Lélek.* 48. l. — *Rezek S. Román.* Pannonhalmi Szemle. 391—392. l. — *Vajda Endre.* Prot. Szemle. 127—128. l.

U. az. Maurice Jókai et l'Europe. Nouv. Revue de Hongr. 67. köt. 328—333. l.

Jókai Mór ismeretlen levele szegedi tisztelőjéhez. M. Prot. Lapja. 70. l.

A komáromi Jókai-Egyesület jubileuma. Koszorú. 8. köt. 127. l.

Petőfi és Jókai Pápan. Koszorú. 9. köt. 50—52. l.

Petőfi és Jókai százéves pápai diákságának emlékezete. Koszorú. 8. köt. 249—250. l.

Jósika Miklós. Abafi. Zsigmond Ferenc előszavával. 96 l.

Féja Géza. Szurdukon. Esti Magyarország. 210. sz.

Lenkei Henrik. Az „Abafi” szerzője. Ujs. 38. sz.

József Attila. Andreánszky István. Egy ismeretlen József Attila kép regényes útja a Ferencvárosból. Népszava. 77. sz.

Barabás Tibor. József Attila a szegénység költője. József Attila verseiből. 32 l. — *Ism.* sz. s. Népszava. 179. sz.

Barcs Sándor. József Attila. Ujs. 31. sz.

U. az. József Attila öt éve. Ujs. 278. sz.

Féja Géza. Évforduló. Reggeli Magyarország. 277. sz.

U. az. József Attila. Hid. 32. sz.

Földi Mihály. A szegénység költője. Ujs. 180. sz.

Galamb Ödön. József Attila élete nyomában. I. Makói évek. — *Ism.* B. L. M. Prot. Lapja. 32. l. — *Sárkány Oszkár.* Ország Útja. 64. l.

— *A. P. M. Csillag.* I. 114—115. l. — *Pilinszky János.* Piarista Öregdiák. 63. l. — *Gáspár Gábor.* Prot. Szemle. 159. l. — *y. P. Lloyd.* 51. esti sz.

Gallicus. A Földközi-tenger partján, József Attila „különbejárati kéjszobájá”-ban. M. Nemzet. 243. sz.

Gáspár Zoltán. A költő és a köztudat. M. Csillag. II. 381—386. l.

g. i. József Jolán József Attiláról beszélt Erdélyben. Népszava. 72. sz.

Halász Gábor. Az érzékeny költő. M. Csillag. II. 373—377. l.

Hegedüs-Bite Dániel. Emlékezés a munkások költőjére. M. Nemzet.

275. sz.

Horváth Béla. Hogyan temették el József Attilát Balatonszárszón? M. Nemzet. 276. sz.

József Jolán. József Attila. Kelet Népe. 3. sz.

U. az. József Attila a családban. Kelet Népe. 8. sz.

Kelemen János. József Attila költészete. Kelet Népe. 8. sz.

k. gy. József Attila-est. Népszava. 3f. sz.

K. J. A kortársak József Attiláról. Kelet Népe. 8. sz.

Kodolányi János krónikája József Attiláról. Hid. 17. sz.

Korodi András. Emlékezés József Attilára. M. Nemzet. 100. sz.

Kovalovszky Miklós. Üres sír a szárszói temetőben. M. Nemzet. 193. sz.

Magyar László. Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdiákban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát? Esti Kurir. 76. sz.

- Márai Sándor.* A költő sirja. P. Hírl. 103. sz.
Nádass József. József Attiláról. Népszava. 277. sz.
Rónay György. Jegyzetek József Attila sirjánál. M. Csillag. I. 360—361. l.
Vághidi Ferenc. József Attilával Párizsban. Jelenkor. 6. sz.
Vajda Endre. József Attila ars poeticája. M. Csillag. II. 377—381. l.
Veres Péter. József Attila. Kelet Népe. 8. sz.
Vincze László. Rend és szabadság. Jelenkor. 23. sz.
 A fogadtatás. Népszava. 110. sz.
 A halott költő utolsó útja. Népszava. 100. sz.
 Hazajött József Attila. Népszava. 99. sz.
 József Attila betegsége. Népszava. 173. sz.
 József Attila pesti temetése. M. Nemzet. 101. sz.
Juhász Gyula. Dénes Zsófia. „Költő volt, senki”. Ujs. 237. sz.
Kalmár-Marón Ferenc. Juhász Gyula gyermekévei. Ujs. 176. sz.
Kun-Molnár Sándor. Szeged és Juhász Gyula. Hajnalodik. 320—322. l.
L. G. Juhász Gyula remeteévei. Népszava. 147. sz.
Lovass Márton. Milyen volt szökesége... Esti Kurir. 124. sz.
Madácsy László. Juhász Gyula, a kulturált költő. M. Nemzet. 263. sz.
U. az. Juhász Gyula, a magyar irodalom tanára. Délvidéki Szemle. 325—328. l.
Magyar László. Hogyan ismerte fel Juhász Gyula egy makói kisdiákban az új magyar költészet nagy lángelméjét: József Attilát? Esti Kurir. 76. sz.
U. az. Milyen volt szökesége... Juhász Gyula remeteévei. — Ism. László István. Sorsunk. 568—571 l.
Maron Ferenc. Ismeretlen Juhász-vers a boszorkányégetésről. Esti Kurir. 198. sz.
Paku Imre. Babits Mihály Juhász Gyuláról. Jelenkor. 7. sz.
U. az. „A költő hagyatéka”. Jelenkor. 2. sz.
Szabó István. Juhász Gyula versei a szegedi munkások közt. M. Nemzet. 107. sz.
Szabó Zoltán. Juhász Gyula. Jelenkor. 20. sz.
U. az. A Tisza lovagja. Élet. 277—279. l.
Szakasits Árpád. Juhász Gyuláról. Népszava. 110. sz.
Vajda Endre. Juhász Gyula. Vigilia. 142—149. l.
Vásárhelyi Júlia. Szegedi írók a színpadon. M. Nemzet. 279. sz.
Vér György. Fakereszt a szegedi temetőben. Ujs. 94. sz.
 Csak francia fordításban maradt meg Juhász Gyula verse „Rodin Töprengőjéhez”. Reggeli Magyarország. 168. sz.
Just Béla. Szagos mise. (Regény.) 254 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 45. l. — Szabó István. Erd. Helikon. 126. l. — Vörös vagy fekete. (Regény.) — Ism. B. L. M. Prot. Lapja. 8. l. — Ágoston Julián. M. Kultúra. I. 12. l. — R. R. Pannonhalmi Szemle. 63. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 63—64. l.
Justh Zsigmond. Bertha Zoltán. Justh Zsigmond. 86 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. Irodört. 39—40. l.
Eéja Géza. Justh Zsigmond a népi gondolat előhírnöke. Népi Magyar-ság. I. köt. 67—74. l.
Kozocsa Sándor. A regényíró Justh Zsigmond. M. Album. 6. köt. 118—123. l.

Jusitz János és Horváth Tibor. Versek. — *Ism. Ujs.* 150. sz.

Kádár Lajos. Kujtorgó lelkek. (Regény.) — *Ism. Ujs.* 289. sz. — *Uj Magyarország.* 294. sz. — 8 Órai *Ujs.* 295. sz. — *Uj Nemzedék.* 288. sz. — *Rozika.* (Regény.) — *Ism. Balogh László. Pásztortűz.* 279—281. l.

Kaffka Margit. Álom. (Novellák és kis regények.) 200 l. — *Ism. Tükör.* 270. i. — *Paku Imre. Erd. Helikon.* 620—622. l. — *Bóka László. Ország Útja.* 256. l. — *Tolnai Gabriele. Corvina.* 449—450. l. — *Nógrádi Zoltán. M. Kultúra.* II. 98—112. l. — *Isdai Péter. M. Csillag.* II. 42—44. l. — *Lovass Gyula. Sorsunk.* 409—410. l. — *Bözdöi György. Pásztortűz.* 365. l. — *Örley István. Vigilia.* 398—399. l. — *Thurzó Gábor. Diárium.* 163—164. l. — *k. i. Mai Nap.* 121. sz. — *M. Nemzet.* 119. sz. — *Millsán. Népszava.* 122. sz. — *Esti Kurír.* 130. sz. — *Szinek és évek.* — *Mária évei.* (Két regény új kiadása.) 434 l. — *Ism. Tükör.* 471. l. — *Molnár János. Orsz. Polgáriisk. Tanáregyes. Közlöny.* 47. köt. 125. l. — *Esti Magyarország.* 279. sz.

Féja Géza. Halhatatlan könyv. Reggeli Magyarország. 292. sz. —

Thurzó Gabriel. Die hinterlassenen Novellen von Margit Kaffka. P. Lloyd. 145. reggeli sz.

Kakujay Károly. A velencei leány. (Regény.) — *Ism. M. Nemzet.* 93. sz. — (C. M.) P. Lloyd. 100. reggeli sz. — *P. Hírl.* 116. sz. — *Nemzeti Ujs.* 94. sz. — *K. L. Népszava.* 94. sz. — *Ujs.* 80. sz. — *Esti Kurír.* 86. sz. — *Magyarság.* 82. sz.

Káldi György. Gyenis András. Bethlen és Káldi találkozása. *M. Kultúra.* II. 21—22. l.

Káldor Márton. A kaolit-város. (Regény.) — *Ism. (—r.) P. Hírl.* 93. sz.

Kálmán Toma László. Szomjúhozom. (Versek.) — *Ism. Raics István. Ország Útja.* 191—192. l. — *Szőnyi Kálmán. M. Csillag.* II. 297—298. l. — *Csorba Győző. Sorsunk.* 330. l. — *l. g. Népszava.* 129. sz. — *Ujs.* 100. sz.

Kalmár Ernő. Vergődés. (Regény.) — *Ism. Nemzeti Ujs.* 37. sz.

Kaposy K. Ödön. Matróz voltam. (Regény.) — *Ism. Nemzeti Ujs.* 280. sz. — *V. D. Ujs.* 291. sz. — *Reggeli Magyarország.* 281. sz.

Karácsony [Csökmel] Sándor. Felkavart régi avar. (Versek.) — *Ism. Városi István. M. Kultúra.* I. 80. l. — *Bóka László. Ország Útja.* 96. l. — *Jelenkor.* 11. sz.

Karafiáth Jenő. Kenesén a kertben. (Újabb versek.) 71 l. — *Ism. Szilágyi István. Uj Idők.* I. 708. l. — *V. Bpesti Szemle.* 263. köt. 249—250. l. — *Ágoston Julián. Kat. Szemle.* 250. l. — (b. v.) P. Lloyd. 133. reggeli sz. — *P. Hírl.* 116. sz. — (k. b.) *Nemzeti Ujs.* 127. sz. — *Uj Nemzedék.* 117. sz. — 8 Órai *Ujs.* 121. sz. — *Reggeli Magyarország.* 118. sz. — *Esti Kurír.* 124. sz. — (gy. e.) *Ujs.* 127. sz.

Kárász József. Asztagok. (Regény.) — *Ism. Parajdi Incze Lajos. Erd. Helikon.* 245—247. l. — *András Károly. Uj Élet.* 96. l. — *Gulyás Gábor. M. Csillag.* II. 115—116 l. — *Vajda Endre. Sorsunk.* 223—225. l.

Karczag István. Szürke zsinat. (Dosztojevskij életének regénye.) — *Ism. H. Gy. Uj Idők.* I. 653. l. — *Gönczy Gábor. M. Csillag.* II. 118. l. — —r. P. Lloyd. 64. esti sz. — (—a—u.) *Népszava.* 33. sz. — *Ujs.* 59. sz. — 8 Órai *Ujs.* 92. sz.

Kardos Albert. Elek Oszkár. Kardos Albert. Libanon. 5—11., 46—47. l.

Kármán József. Szalóky Mária. Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése. 1879. 87 l. — *Ism. D. Irodört.* 154. l.

Károli Gáspár. Békési Andor. Uj fordítás vagy Károli revízió? *Prot. Szemle.* 230—235. l.

A vizsolyi bibliáról. *Tükör.* 30. l.

Kassák Lajos. Hidépitők. (Regény.) — *Ism.* B. M. Uj Idők. II. 710. l. — Bóka László. Ország Útja. 189. l. — V. L. Keresztyén Igazság. 186. l. — Vincze László. Sorsunk. 681—682. l. — Thurzó Gábor. Vigília. 319—320. l. — Bóka László. Prot. Szemle. 220. l. — Csallóközi Hírl. 19. sz. — t. P. Lloyd. 127. reggeli sz. — a. i. Népszava. 110. sz. — Uj Nemzedék. 111. sz. — Magyarság. 106. sz. — M. F. Esti Kurír. 123. sz. — (—l.) Ujs. 119. sz. — Szombat este. (Versek.) — *Ism.* t. P. Lloyd. 20. esti sz. — —m— Esti Kurír. 17. sz.

Kaszás Endre. Rekviem. (Versek.) — *Ism.* Esti Kurír. 287. sz.

Katona Ilona, M. Boszorkánypör. (Regény.) — *Ism.* (l.) Esti Kurír. 261. sz. — Ujs. 266. sz. — Uj Magyarság. 273. sz. — Esti Magyarország. 259. sz. — Az utolsó Bulcs. (Regény.) — *Ism.* (S. V.) Esti Kurír. 285. sz. — —occo— P. Lloyd. 296. reggeli sz.

Katona József. Bánk bán. (Új kiadás.) — *Ism.* Tükör. 108. l.

B. A. Munkásszínészek Bánk bán szerepeiről. M. Nemzet. 82. sz.

Babos Antal. Hozzászólások a munkások „Bánk bán”-jához. M. Nemzet. 96. sz.

Benedek Marcell. „En vagyok Bánk...” Alföldi Őrség. 145—147. l.

Benkő László. A Bánk bán soproni vonatkozásai. Soproni Szemle. 212—215. l.

Janovics Jenő. A Bánk bán nyomában. Erd. Múzeum. 67—84. l.

Kerékyártó Imre. A Bánk bán költője. Szent István Naptár. 64. l.

Krajnyák János. Bánk bán munkásszínpadon. Kelet Népe. 10. sz.

Kristóf György. Még egyszer a Bánk bán nyomában. Erd. Múzeum. 268—271. l.

Lázár Dezső. Kecskemét és Katona. Alföldi Őrség. 40—42. l.

Lengyel Balázs. Egy Bánk bán előadásra. Jelenkor. 10. sz.

Németh László. Bánk bán a Magdolna-utcában. Hid. 17. sz.

Szabó István. A „Bánk bán” és jelenségei. M. Nemzet. 100. sz.

U. az. A „Bánk bán” munkásszínpadon. M. Nemzet. 88. sz.

Waldapfel József. Katona József. Magyar Írók. 200 l. — *Ism.* Császár Ernő. IK. 311—313. l. — Tükör. 232. l. — sz. k. Bpesti Szemle. 263. köt. 47—52. l. — H. V. Debreceni Szemle. 192. l. — Réthy Andor. Erd. Helikon. 489—491. l. — Agoston Julián. M. Kultúra. II. 34. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. II. 244—245. l. — Pénzes Balduin. Kat. Szemle. 315. l. — Halász Gábor. Prot. Szemle. 286—287. l. — (—m—) Mai Nap. 114. sz. — —y. P. Lloyd. 192. reggeli sz. — Ujs. 94. sz. — Uj Nemzedék. 99. sz. — Reggeli Magyarország. 94. sz. — Esti Kurír. 98. sz.

„Bánk bán” munkásszínpadon. Népszava. 82. sz.

Katona József. Jelenkor. 1. sz.

Katona József. Komáromi szentbenedekrendi kat. gimn. évk. 7—9. l.

Katona József emlékkiállítás a Széchenyi-Könyvtárban. Irod. tört. 51. l. és Tükör. 146. l.

Kazinczy Ferenc válogatott művei. Vajthó László előszavával. 96 l.

Bánhegyi Jób. Kazinczy Pannonhalmán. Győri Szemle. 166—169. l.

Daróczi Lajos. Kazinczy Ferenc ledöntött érsemjéni szobrát visszaállítják régi helyére. Reggeli Magyarország. 139. sz.

Gálos Rezső. Kazinczy Ferenc egy estéje Téten. Győri Kalendárium. 34—38. l.

Kéry László. Három levél Kazinczyhoz. IK. 36—41. l.

Makkai Ernő. Sipos Pál három ismeretlen levele Kazinczy Ferenchez. Szellem és Élet 166—170. l.

- Sziklay László.* Kazinczy jegyében. Uj Magyar Museum. 1. köt. 5—9. l.
- Veégh Sándor.* Kazinczy és a románok. Hitel. 312—314. l.
- Kazinczy erdélyi leveleiből. Hitel. 560—562. l.
- Kazinczy Ferenc szobra. Irodört. 210. l.
- Visszaállítják Érsemjénben Kazinczy Ferenc szobrát. Ujs. 220. sz.
- Kecskeméthy Aurél, Lukács József.** Kecskeméthy Aurél 1849-es katonai lapjáról. M. Könyvszemle. 429—430.
- Tamás Ernő.* Görgey Artur „szerkesztője”, akit Széchenyi Istvánért letartóztattak. P. Hírl. I. 4. sz.
- Kéky Lajos.** *Melich János* üdvözlő beszéde Kéky Lajoshoz. Akad. Ért. 153—155. l.
- Kellér Andor.** Zöld gyep, zöld asztal. (Szemere Miklós életregénye.) — *Ism.* (k. i.) *Esti Kurir.* 76. sz. — 8 Órai Ujs. 65. sz.
- Kemény Zsigmond.** A rajongók. Előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Papp Ferenc.* 96 l.
- Csergő Tamás.* Kemény Zsigmond. Pásztortűz. 490—492. l.
- Kárpáti Aurél.* A nagy népszerűtlen. Uj Idők. I. 576—577. l.
- Kenese Erzsébet.** Vezérek. (Regény.) — *Ism.* *Nemzeti Ujs.* 277. sz. — *Esti Kurir.* 290. sz. — (—ár.) *P. Lloyd.* 281. reggeli sz. — *Magyarság.* 282. sz.
- Kerecsendi Kiss Márton.** Vándorévek. (Versek.) Székesfehérvár. — *Ism.* (w. gy.) *Erdélyi Szemle.* 2. sz. — *Városi István.* M. Kultúra. II. 189—190. l.
- Kerecseny János.** A fehér légio. (Regény.) — *Ism.* *Uj Nemzedék.* 100. sz.
- Kerekesházy József.** Az utolsó szultán. (Regény.) 402 l. — *Ism.* *Visy József.* Nevelésügyi Szemle. 184—185. l. — *M. Szemle.* 42. köt. 110. l.
- Kerekesházy József.* II. Abdul Medzsid levele Kerekesházy Józsefhez. Uj Idők. II. 265. l.
- Kerekgyártó János.** Két lélek. (Regény.) 315 l. — *Ism.* *Szilágyi István.* Uj Idők. I. 768. l. — *Erdősi Károly.* Élet. 594. l. — *Vajtai István.* Délvidéki Szemle. 492—493. l. — *V. L. Keresztyén Igazság.* 231. l. — *Rezek S. Román.* Sorsunk. 487. l. — *Nemzeti Ujs.* 117. sz. — *Uj Nemzedék.* 117. sz. — *Reggeli Magyarország.* 118. sz. — *Ujs.* 121. sz. — sz. zs. *Ujs.* 150. sz. — *Bábok* vagyunk. (Racine életének regénye.) 386 l. — *Ism.* y—s. *Kat. Szemle.* 315. l.
- Keresztury Dezső.** *Örley István.* A „Cseresnyés” és Keresztury Dezső kritikája. *M. Csillag.* I. 173—175. l.
- Kertész József.** Szeptemberi búcsú. (Versek.) Szombathely. 57 l. — *Ism.* *Pálma László.* Irott kö. 1. sz. — *Ágoston Julián.* M. Kultúra. II. 32. l. — *Ágoston Julián.* *Kat. Szemle.* 255. l.
- Kertész Manó.** *Bóka László.* Egy magyar nyelvtudós halálára. *M. Csillag.* I. 315—316. l.
- Kertész Róbert.** Az anyák megmentője. (Regény *Semmelweis*ről.) 180 l. — *Ism.* *Kótay Pál.* *Erd. Helikon.* 188—189. l. — —r. *Kat. Szemle.* 63. l. — *Bognár Ede.* *Pannonhalmi Szemle.* 63—64. l. — *Farkas Péter.* *Diárium.* 64—65. l. — (—l.) *Ujs.* 8. sz.
- Kincs István.** *Bárdosi Németh János.* Kincs István. *Sorsunk.* 655. l.
- Finta Sándor.* *Kuics István.* Irott kö. 2. sz.
- G. P. Kincs István.* Irott kö. 2. sz.
- Thurzó Gábor.* Kincs István. Élet. 461. l.
- Várdai Béla.* Kincs István írói félszázada. *Szent István Akad. Évk.* 71—96. l. — *Klney.* is: 38 l.

- Eltemették Kincs Istvánt. *Nemzeti Ujs.* 129. sz.
 Kincs István. *Új Nemzedék.* 124. sz.
Kisbán Miklós, Kovács László. A nagyúr. *Erd. Helikon.* 414—418. l.
Kis János, Németh Zoltán. Kis János szerepe kora irodalmi életében. *Győr.* 82 [2] l. — *Ism. — ry. Irod. tört.* 41. l. — *Kerekes Emil.* IK. 105—106. l. — *S. J. Keresztyén Igazság.* 47. l. — *Zelenka Margit.* Prot. Tanügyi Szemle. 19—20. l.
Kisfaludy Károly, Blaskovich János. Hova lett Kisfaludy Károly képgyűjteménye? *P. Hírl.* 243. sz.
Szász Károly. „A pártütők” védelme. *Irod. tört.* 121—126. l.
Kisfaludy Sándor. A Dárdai ház. Magyar nemesházi rajzolat. 3 fv. *Galamb Sándor* átdolgozásában: *Nemzeti Színház,* 1942. ápr. 22. — *Ism. B. M. Uj Idők.* I. 550. l. — *Féja Géza.* *Híd.* 17. sz. — *T. G. Élet.* 354. l. — *Rédey Tiivadar.* *Tükör.* 228. l. — *Árgus.* *Jelenkor.* 12. sz. — *Schöppflin Aladár.* *M. Csillag.* I. 371—372. l. — *Kézai Béla.* *M. Kultúra.* I. 142. l. — *Máthé Klára.* Prot. Szemle. 214. l.
Ambrózy Migazzi Nóra. A badacsonyi Kisfaludy-házban. *Nemzeti Ujs.* 196. sz.
Gálos Rezső. Kisfaludy Sándor és Dukai Takács Judit. *Győri Szemle.* 68—70. l.
Gyutay Pete Ferenc. A Himfy-dalok költője. *Nemzeti Ujs.* 232. sz.
Innocent-Vincze Ernő. Kisfaludy Sándor és a színház. *Ujs.* 93. sz.
Pais Károly. Kisfaludy Sándor két Rózája. *IK.* 269—282.; 369—376. l.
Kiss Gábor. Tebenned bíztunk. (Versek.) — *Ism. R. M. Uj Idők.* I. 112. l. — *Borbély László.* *M. Prot. Lapja.* 24. l. — *Bodor Aladár.* *M. Nemzet.* 25. sz. — *Magyarország.* 8. sz.
Kiss Ibolya, Laczkóné. Erzsébet tekintetes asszony. (Regény.) — *Ism. Réthy Andor.* *Erd. Helikon.* 542—543. l. — *Bihari Sándor.* *Láthatár.* 211—212. l. — *M. Nemzet.* 187. sz. — *Polgár Géza.* *Pest.* 187. sz. — ([ss.]) *Esti Magyarország.* 124. sz. — *Féja Géza.* *Reggeli Magyarország.* 168. sz.
Kiss Jenő. Napraforduló. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism. Csuka Zoltán.* *Láthatár.* 328. l. — ([w. gy.]) *Erdélyi Szemle.* 10. sz. — *Bardócz Árpád.* *Erd. Helikon.* 744—745. l. — *Jékely Zoltán.* *Termés. Őszi sz.* 111—114. l.
Kiss József, Sass Irén. Kiss József halálának huszadik évfordulójára. *Múlt és Jövő.* 21—22. l.
Kiss Menyhért. Sóvárgás. (Versek.) 50 l. — *Ism. Dénes Tibor.* *Kat. Szemle.* 383. l. — *B. A. M. Nemzet.* 187. sz.
Kóbor Tamás, Rubinyi Mózes. Kóbor Tamás. *Múlt és Jövő.* 167—168. l.
Steiner Lenke. Kóbor Tamás. *Libanon.* 38—39. l.
 Kóbor Tamás. *Ujs.* 118. sz.
 Kóbor Tamás halála. *Múlt és Jövő.* 96. l.
 Kóbor Tamás meghalt. *Népszava.* 117. sz.
 Kóbor Tamás meghalt. 8 Órai *Ujs.* 117. sz.
 Meghalt Kóbor Tamás. *Esti Kurír.* 117. sz.
Kocsis László. Falum képekönve. (Versek.) — *Ism. Gerézdi Rabán.* *Élet.* 425. l. — *Bárdosi Németh János.* *Jelenkor.* 19. sz. — *Angyal Endre.* *Uj Élet.* 189—190. l. — *Kászonyi László.* *Irott kö.* 2. sz. — *Ágoston Julián.* *M. Kultúra.* II. 77—78. l. — *Gulyás Pál.* *Sorsunk.* 663—665. l. — *Ágoston Julián.* *Kat. Szemle.* 213. l. — *Harcos Ottó.* *Diárium.* 233. l. — *Nemzeti Ujs.* 139. sz.
Kodolányi János. Holdvilág völgye. (Regény.) — *Ism. Ujs.* 295. sz. — *Esti beszélgetés.* — *Ism. Szabó István.* *Erd. Helikon.* 247—248. l. —

k. j. Kelet Népe. 6. sz. — V. L. Keresztyén Igazság. 72. l. — Piarista Öregdiák. 30. l. — Lékó Béla. M. Kultúra. I. 126—127. l. — Benke-Nagy Sándor. Hajnalodik. 212—213. l. — Pusztai P. József. Sorsunk. 157. l. — B. J. P. Lloyd. 22. esti sz. — Baranyai utazás. 110 l. — Ism. B. Z. A Cél. 1. sz. — Terestyéni Ferenc. Társadalomtudomány. 293—297. l. — Szij Gábor. Sorsunk. 78—79. l. — Istenek. (Regény.) 374 l. — Ism. Németh László. Hid. 15. sz. — Parajdi Incze Lajos. 123—124. l. — Vass László. Új Élet. 31—32. l. — Keresztury Dezső. M. Csillag. I. 238—240. l. — Benke-Nagy Sándor. Hajnalodik. 62. l. — Juhász Géza. Sorsunk. 133—135. l. — y. P. Lloyd. 24. reggeli sz. — Süllyedő világ. (Önéletrajzi regény.) 1—2. köt. — Ism. Bárdosi Németh János. Irott kö. 3. sz. — Rókatánc. (Novellák.) — Ism. r. Keresztyén Igazság. 142—143. l. — Juhász Géza. Sorsunk. 484—485. l.

Fényi András. A történeti regény. Beszélgetés Kodolányi Jánossal. M. Kultúrsemlé. 75—76. l.

Mészöly Gedeon. Archaizálás. Nép és Nyelv. 180—182. l.

Várkonyi Nándor. Kodolányi János írói útja. Irott kö. 5. sz.

Koháry István. (Cs. N.) Koháry István gróf. Gyöngyösi m. kir. áll. Koháry István gimn. évk. 2. l.

König Kelemen. Koháry István. Kat. Szemle. 266—271. l.

Kolozs Pál. Az idegen. (Regény.) 250 l. — Ism. B. M. Új Idők. I. 350. l. — Rozványi Vilmos. M. Kultúra. I. 93. l. — Bajcsa András. Sorsunk. 331—332. l. — Szemző Piroska. Kat. Szemle. 217. l. — M. Nemzet. 36. sz. — m. n. P. Lloyd. 47. reggeli sz. — (—vay.) P. Lloyd 58. esti sz. — P. Hírl. 48. sz. — K. A. Nemzeti Ujs. 43. sz. — Ujs. 41. és 47. sz. — Esti Kurír. 34. sz. — (R.) Új Nemzedék. 52. sz. — Pest. 48. sz.

Kolozsvári-Grandpierre Emil. A sárgavirágos lány. (Regény.) 204 l. — Ism. g. l. Jelenkor. 21. sz. — Tegnap. (Regény.) — Ism. Nemzeti Ujs. 282. sz. — Esti Kurír. 274. sz. — K. l. Új Magyaraság. 282. sz. — Reggeli Magyarország. 271. sz. — 8 Órai Ujs. 296. sz. — Új Nemzedék. 278. sz. — Esti Magyarország. 271. sz.

Jékely Zoltán. Mentség, az íróvá válás mentsége. Termés. Téli sz. 111—114. l.

Komáromi János. A régi szerető. (Regény.) Új kiadás. — Ism. Szentkirályi János. Ország Útja. 350—351. l. — Ú. az. Irott kö. 5. sz. — Kabolai Géza. M. Kultúra. II. 162. l. — a. i. Népszava. 236. sz.

Marék Antal. Találkozás az íróval és a költővel. M. Album. 6. köt. 92—94. l.

Komjáthy Aladár. Furcsa lány. (Elbeszélések.) — Ism. Esti Kurír. 289. sz. — (—j.) P. Lloyd. 295. reggeli sz. — Reggeli Magyarország. 290. sz. — Pest. 290. sz.

Komjáthy Jenő. Kunszery Gyula. Egy korszerűtlen költő. M. Nemzet. 56. sz.

Komlós Aladár. Az első csillag. (Egy felvonásos.) — Ism. (s. i.) Mult és Jövő. 46. l. — Ujs. 55. sz.

Kónya Lajos. Hazug éjszaka. (Versek.) Felsőgalla. — Ism. Bikácsi László. Prot. Szemle. 61. l.

Kopré József. Nem az én világom. (Versek.) — Ism. Z. G. N. P. Lloyd. 139. reggeli sz. — l. g. Népszava. 93. sz.

Kornai István. Tündér Ilona és Árgirus. (Versek.) — Ism. Bodor Aladár. M. Nemzet. 25. sz. — Új Magyaraság. 251. sz.

Koroda Miklós. Megvilágosodott már. (Batsányi János életének regénye.) — Ism. Kunszery Gyula. Új Idők. I. 674. l. — Csallóközi Hírl. 25. sz. — Tamás Ernő. P. Hírl. VI. 13. sz. — Szőnyi Kálmán. Kalangya. 474—475. l. — Váth János. Irott kö. 2. sz. — A. E. Keresztyén Igazság. 162. l. — Visy József. Nevelésügyi Szemle. 188—189. l. — í. Mai Nap.

123. sz. — (Tamás Ernő.) P. Hiri. 132. sz. — (—osztó—) Népszava. 110. sz. — (k—i.) 8 Órai Ujs. 101. sz. — Reggeli Magyarország. 106. sz. — (Sz. J.) Esti Magyarország. 202. sz. — (Magyar László.) Esti Kurir. 109. sz. — I. V. E. Ujs. 150. sz.

Korompay Anna. Te lettél az út. (Versek.) — Ism. Városi István. M. Kultúra. II. 64. l. — Nemzeti Ujs. 271. sz. — —sk— P. Hirl. 218. sz. — Z. G. N. P. Lloyd. 139. reggeli sz. — Nemzeti Ujs. 122. sz. — Ujs. 176. sz.

Kós Károly. Az országépítő. Színmű 3 fv. Nemzeti Színház, 1942. szept. 11. — Ism. Benedek Marcell. Új Idők II. 349—351. l. — Feja Géza. Hid. 29. sz. — T. G. Elet. 733. l. — Schöpflin Aladár. Tükör. 429. l. — (nl.) Erdélyi Szemle. 9. sz. — Kézai Béla. M. Kultúra. II. 94—95. l. — Schöpflin Aladár. M. Csillag. II. 245—246. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 312—313. l. — Thurzó Gábor. Vigilia. 400—401. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 216. l.

(bey.) Irodalmi terefere Kós Károllyal, a sztánai tanyán. Új Magyarság. 85. sz.

Széfeddin Sefket bey. Sztánai látogatás Kós Károlynál, a „soktűzű” embernél. Új Magyarság. 79. sz.

Kósa János. Császárné volt. (Regény.) 255 l. — Ism. Révay József. Bpesti Szemle. 263. köt. 315—318. l. — Gönczy Gábor. Prot. Szemle. 32. l.

Kossán Klára. Égi rokon — földi rokon. (Versek.) Miskolc. — Ism. Ágoston Julián. M. Kultúra. II. 114. l. — Nemzeti Ujs. 122. sz. — (i.) Népszava. 121. sz. — Ujs. 150. sz.

Kossuth Lajos. *Dányi Károly.* Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. Kolozsvár. 135 [1] l. — Ism. D. B. Irod. tört. 201. l.

Gál István. Egy Kossuth-kiállítás. Ország Útja. 22—26. l.

Haidekker Sándor. Kossuth mint nyelvész. Tükör. 311—312. l.

Hegyaljai Kiss Géza. Kossuth Lajos és a debreceni cigánykirály. Debreceni Képes Kalendárium. 67. l.

Jánosy Dénes. A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—52. XIV. 895 l. — Ism. (St. B.) Ung. Jahrb. 346—347. l.

Kovács Imre. Kossuth. M. Nemzet. 67. sz.

Nádor Jenő. Kossuth a színpadon. Ujs. 243. sz.

ifj. Sárközi György. A torinói remete egyik legmeghatóbb levele. Új Magyarság. 236. sz.

Szemző Piroska. Kossuth Pesti Hírlapjának változatai. M. Könyvszemle. 193—196. l.

Vécsey Zoltán. Kossuth széljegyzetei és a száz év előtti cenzura dokumentumai a Széchenyi-könyvtár egyik lappéldányában. Új Magyarság. 274. sz.

Vértés J. Kossuth Lajos hírlapírói pályája. 24 l. — Ism. (St. B.) Ung. Jahrb. 353. l.

Kossuth. Népszava. 212. sz.

Kossuth ismeretlen párizsi levele 1860-ból a magyar nemzethez. M. Nemzet. 188. sz.

Kosztolányi Dezső. Aranysárkány. (Regény.) Új kiadás. — Ism. Kelemen János. Jelenkor. 23. sz. — Kenyeres Imre. Diárium. 280. l. — Szabó Zoltán. M. Nemzet. 272. sz. — Esti Kurir. 250. sz. — Ujs. 248. sz. — Esti Magyarország. 242. sz. — *Ábécé.* (Írások.) Sajtó alá rendezte: *Ilyés Gyula.* 247 l. — Ism. Paku Imre. Erd. Helikon. 614—616. l. — *Fábián István.* M. Kultúra. II. 64. l. — Vas István. M. Csillag. II. 40—42. l. — *Thurzó Gábor.* Sorsunk. 573—577. l. — *Ficzay Dénes.* Páosztört. 461. l. — *Pogány Ö. Gábor.* Vigilia. 359—360. l. — M. Szemle. 43. köt.

222—223. l. — (—m—) Mai Nap. 118. sz. — Márai Sándor. P. Hírl. 119. sz. — Nemzeti Ujs. 117. sz. — K. Z. Népszava. 121. sz. — Pest. 118. sz. — V. L. Esti Magyarország. 118. sz. — Balassi Menyhért. Esti Kurír. 123. sz. — Néró, a véres költő. (Regény.) — Ism. Révay József. Bpesti Szemle. 263. köt. 315—318. l. — B. L. M. Prot. Lapja. 48. l. — M. Kultúra. I. 175. l. — r. Kat. Szemle. 158. l. — (—osztó—) Népszava. 84. sz. — Ujs. 76. sz. — Esti Kurír. 74. sz. — Magyarság. 93. sz. — Esti Magyarország. 71. sz. — Pacsirta. (Regény.) Új kiadás. — Ism. Büjti László. Új Élet. 96. l. — M. Kultúra. II. 32. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 280. l. — M. Nemzet. 90. sz. — Nemzeti Ujs. 139. sz. — Ujs. 94. sz. — Esti Kurír. 93. sz. — Új Nemzedék. 99. sz. — Magyarság. 100. sz. — 8 Órai Ujs. 101. sz. — Erős várunk a nyelv. (Tanulmányok.) Sajtó alá rendezte: Illyés Gyula. — Ism. Bárdosi Németh János. Irott kő 5. sz. — Ember és világ. (Tanulmányok.) Sajtó alá rendezte: Illyés Gyula. — Ism. Nemzeti Ujs. 292. sz. — Pest. 286. sz. — Esti Magyarország. 280. sz. — Idegen költők. (Hátrahagyott versfordításai.) Sajtó alá rendezte: Illyés Gyula. — Ism. Ujs. 287. sz. — Új Magyarország. 291. sz. — (sz. á.) Népszava. 286. sz. — Reggeli Magyarország. 282. sz. — Új Nemzedék. 289. sz. — Reggeli Magyarország. 283. sz. — Pest. 293. sz.

Baránszky-Job László. Költő esztétikája. Esztétikai Szemle. 40—41. l.

Bárdosi Németh János. A magyar nyelv védője. Jelenkor. 5. sz. Devecseri Gábor. Kosztolányi rímei. Diárium. 5—10. l.

Gáldi Ladislao. Il mio ultimo colloquio con Kosztolányi sull'Italia. Termini. (Fiume.) 1300—1301. l.

Gáldi László. A Carducci-fordító Kosztolányi. Olasz Szemle. 215—223. l.

Ilj. Hegedüs Sándor. Kosztolányi. Koszorú. 9. köt. 33—36. l.

Horváth Zoltán. Látogatás a rímek özvegyénél. Film, Színház, Irodalom. 15. sz.

József Attila. Ének a semmiről. Népszava. 207. sz.

Makay Gusztáv. Kosztolányi, a költő. Sorsunk. 205—213. l.

Mátrai Ferenc Béla. Látogatás Kosztolányi Dezső édesanyjánál. P. Hírl. 270. sz.

Megyer József. Kosztolányi, a „tanár”. Nevelésügyi Szemle. 145—151. l.

Szabó Zoltán. Kosztolányi. Jelenkor. 8. sz.

✓ U. az. Kosztolányi és Babits. M. Nemzet. 115. sz.

U. az. Kosztolányi az újságírásban. M. Csillag. II. 465—470. l.

Vass László. Kosztolányi. Reggeli Magyarország. 247. sz.

A fiatal Kosztolányi kéziratot küld. M. Nemzet. 37. sz.

Kótsi Patkó János. Pukánszky Kádár Jolán. Kótsi Patkó János. Erd. Helikon. 707—714. l.

Kovács Endre. Az alázat évei. (Regény.) Érsekújvár. — Ism. Sárkány Oszkár. Ország Útja. 31. l. — Prága—Pozsony—Budapest. (Regény.) — Ism. Városi István. M. Kultúra. I. 79. l. — Bikácsi László. Prot. Szemle. 159—160. l.

Kovács Ernő. Undi Imre. Egy költő jelentkezett. Új Magyarság. 106. sz.

Kovács György. Aranymező. (Regény.) — Ism. Molter Károly. Ujs. 227. sz. — Z. P. Lloyd. 289. reggeli sz. — g. Népszava. 230. sz. — 8 Órai Ujs. 230. sz.

Makay-Petrovics György. Kovács György. Ujs. 215. sz.

Kovács Hermin, Törökné. Törökné Kovács Hermin. Nemzeti Ujs. 71. sz.

Kovács Norbert. Talán. (Versek.) 210 l. — Ism. Ágoston Julián. Kat. Szemle. 218. l. — M. Szemle. 42 köt. 333—334. l.

Kozma Andor. *Merényi Oszkár.* Kozma Andor. Kaposvár. CXLVI, 104 l. — Ism. M. Szemle. 43. köt. 278—279. l.

Kölcsey Ferenc. *Hankiss János.* Kölcsey és Európa. Debreceni Szemle. 126—144. l.

Kerecsényi Dezső. Kölcsey Ferenc. 143 l. — Ism. Makay Gusztáv. Sorsunk. 310—311. l.

Kerekesházy József. Ismeretlen Kölcsey-kéziratok nyomában. Ujs. 81. sz.

Rab Gusztáv. Egy régi könyv. Pest. 291. sz.

Túrmezei László. Kölcsey Ferenc. Bpesti Kölcsey Ferenc gimn. évkönyve. 3. l.

Körműves Imre. Délután. (Versek.) — Ism. Tükör. 233. l. — Radnóti Miklós. M. Csillag. I. 367. l. — B. A. M. Nemzet. 103. sz. — t. P. Lloyd. 55. reggeli sz. — —mf— Esti Kurír. 62. sz.

Kövi (Stein) Imre. Nem menekülhetsz. (Versek.) — Ism. (gy. e.) Ujs. 145. sz.

Kriza János. *Ortutay Gyula.* Kriza János. Erd. Helikon. 218—225. l.

Krúdy Gyula. Szindbád ifjúsága és megtérése. — Ism. D—y. B—a. Tükör. 506—507. l. — Magyarság. 290. sz. — 8 Órai Ujs. 288. sz.

Kuncz Aladár. *Garázda Péter.* Fekete kolostor. Széphalom. 83—84. l.

U. az. Kritikai ekhó. M. Nemzet. X. 11. sz.

Laczkó Géza. Dadi. Pest. 166. sz.

Molter Károly. Emlékezés Kuncz Aladárra. Erd. Helikon. 604—605. l.

(*ol.*) Kilencedik kiadásban a Fekete kolostor. Esti Magyarország. 118. sz.

Kunszery Gyula. Bűvös szekrény. (Verses mesejáték.) — Ism. Borbély László. M. Prot. Lapja. 40. l. — Antal László. Jelenkor 11. sz.

Kutas Kálmán. Kezeden Alkotó. (Versek.) Szombathely. 128 l. — Ism. (B. N. J.) Dunántúli Szemle. 74—75. l.

Kuthy Lajos. *Némedi Lajos.* Kuthy Lajos a magyar jellemről. M. Szemle. 43. köt. 161—168. l.

Laczkó Géza. Az örök ripacs. (Regény.) — Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra. II. 112. l. — t. P. Lloyd. 134. esti sz. — (h. f.) Reggeli Magyarország. 167. sz.

Szittnyai Zoltán. Történelmi regényírásunk úttörője. Pest. 54. sz.

Laczkó Géza. Ahol gyermek voltam. Hid. 26. sz.

Lakatos Vince. Árva népem. (Regény.) — Ism. Esti Kurír. 291. sz. — Ujs. 271. sz. — Uj Magyarság. 273. sz. — (—ozs.) Uj Nemzedék. 277. sz. — Esti Magyarország. 269. sz.

László Károly. *Acs Tivadar.* Magyar úttörők az újvilágban. László Károly 1850—67. évi naplójelfjegyzései. — Ism. Rédey Mária. Bpesti Szemle. 263. köt. 311—312. l.

Lázár Andor. Zenélő kút. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 187. sz. — P. Hírl. 149. sz. — Ujs. 118. sz.

Lázár János gróf. *Tolnai Gábor.* Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító. Erd. Múzeum. 388—397. l.

Legény Elemér. Jujube. (Regény.) — Ism. P. Hírl. 105. sz. — Nemzeti Ujs. 66. sz. — Uj Nemzedék. 115. sz. — Ujs. 127. sz.

Legindí Mária. Szeretni szabad. (Regény.) 373 l. — Ism. —j— P.

Lloyd. 180. reggeli sz. — 8 Órai Ujs. 175. sz. — Esti Magyarország. 175 sz. — Esti Kurír. 170. sz. — Ujs. 180. sz. — Magyarság. 174. sz.

Lestyán Sándor. Repülj fecském. (Reményi Ede regényes élete.) — Ism. Zimándi Pius. M. Kultúra. I. 178. l. — M. Nemzet. 93. sz. — (I.) P. Hirl. 126. sz. — (—zső.) Népszava. 87. sz. — (S. V.) Esti Kurír. 82. sz. — (k—i.) 8 Órai Ujs. 88. sz. — s. gy. Ujs. 113. sz.

Lévai Etelka, S. Köszönöm nektek bánatok. (Versek.) — Ism. B. A. M. Nemzet. 103. sz. — Esti Kurír. 68. sz. — Ujs. 150. sz.

Lévay József, Sugár Gyula. Lévay József emlékezete. Ujs. 14. sz.

Szász Károly. Lévay József levele Gööz Józsefhez. IK. 84—85. l.

Ligeti Ernő. Rózsaszüret. (A Balkán regénye.) Kolozsvár. — Ism. Marék Antal. Láthatár. 112. l. — Jelenkor. 24. sz. — Szende Zoltán. Diárium. 134—135. l. — Ujs. 65. sz.

Listius László, Szerb Antal. Költő, boszorkánymester és méregkeverő. Új Idők. I. 613—614. l.

U. az. Le comte Ladislas Listius. Nouv. Revue de Hongr. 67. köt. 189—192. l.

Liszt Ferenc, Hankiss János. Liszt Ferenc az író. 284 l., 8 t. — Ism. Dénes Tibor. Irodört. 38—39. l. — (—i —n.) Ung. Jahrb. 333. l. — EPhK. 128. l.

Lovász Pál. Vándorút. (Versek.) *Havas* László fametszeteivel. Pécs. 72 l. — Ism. Bardócz Árpád. Erd. Helikon. 683—684. l. — Kászonyi László. Irott kö. 6. sz. — Fábíán István. M. Kultúra. II. 64. l. — Bárdosi Németh János. Dunántúli Szemle. 154—155. l. — Csorba Győző. Sorsunk. 142—143. l. — Ágoston Julián. Kat. Szemle. 214. l. — Makay Gusztáv. Diárium. 66. l. — Z. G. N. P. Lloyd. 139. reggeli sz.

Lovászy Márton. Nehéz titok. (Regény.) — Ism. Ujs. 282. sz. — Új Magyarság. 294. sz. — (—j—) P. Lloyd. 288. reggeli sz. — Reggeli Magyarország. 286. sz. — 8 Órai Ujs. 296. sz. — Pest. 288. sz.

Lőrincz Pál. Békés lázadó. (Versek.) *Sinka* István előszavával. — Ism. (—a.) Erdélyi Szemle. 11. sz. — Borbély László. M. Prot. Lapja. 80. l.

Lőrinczy György, Vitéz Somogyváry Gyula. Lőrinczy Györgyről. Koszorú. 8. köt. 125—127. l.

Tr. Z. Egyetlen példányban megjelent magyar nyomtatvány, mely nem unikum. M. Könyvszemle. 57—58. l.

Lukács Imre. Ének a pokolból. (Versek.) — Ism. Ujs. 20. sz.

Lukács István. Túl lehet élni... (Regény.) — Ism. Ujs. 260. sz. — Esti Kurír. 225. sz. — 8 Órai Ujs. 245. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.